

GOVERNMENT OF INDIA

DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY

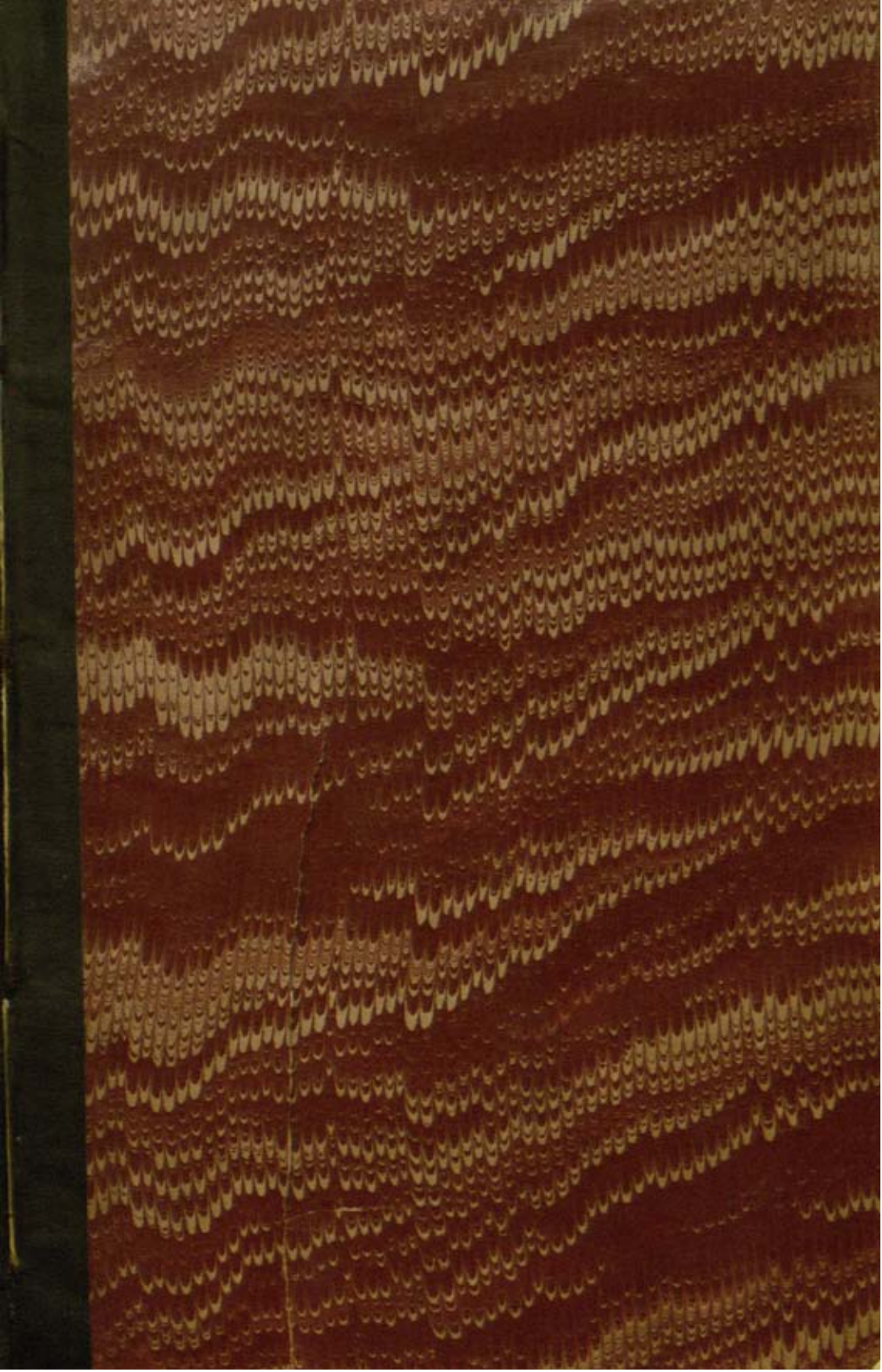
**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY**

CALL NO.

636.1095402/HAS/PS

Acc 19950

D.G.A. 79.

A384

Vol 45

BIBLIOTHECA INDICA:
COLLECTION OF ^AORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1250.

THE FARAS-NĀMA
OF
HASHIMI

19950

192
EDITED IN THE ORIGINAL PERSIAN WITH ENGLISH NOTES

BY

LIEUT.-COLONEL D. C. PHILLOTT, F.A.S.B.,

Secretary and Member Board of Examiners; Fellow of the Calcutta
University; Translator of the Bāz-Nāma-yi Nāṣirī, etc. etc.;
Editor of the Qawānīn 'a-Sayyād, etc. etc.

636.1095402
HAB/PAC
CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 1, PARK STREET.

CENTRAL ANTHROPOLOGICAL
LIBRARY

Acc. No. 19950
Date. 24-7-63
Call No. 636.1095402

Has | phi.

INTRODUCTION

No animal has had a more interesting ancestral history than the horse. No animal has appealed more strongly to the imagination of mankind. None has played a more important part in the history of civilisation. Whether we trace its ancestry back to the little fox-like animal with five toes that was its remote progenitor, or study its place in art and literature, or investigate its influence on war and commerce, we find an interest that attaches to no other animal save man himself.

The rude but life-like pictures scrawled by Neolithic men on the walls of caves in southern France seem to afford evidence that the horse was domesticated more than 20,000 years ago. Even at that early period two breeds or wild races were distinguished by the shape of their heads and the grace or clumsiness of their limbs, and despite the confusion produced by all these centuries of cross-breeding it is still possible to distinguish the descendants of what were once in all probability different wild races or species. In the remoter parts of north-western Europe, for instance, the so-called Celtic Pony is still found, exhibiting characters that ally it to the asses and zebras and also to the only indigenous wild horse that now exists, Prjevalsky's Horse of Central Asia. There can be little doubt that breeds just as interesting as the Celtic Pony exist in many parts of Asia.

Colonel Phillott has asked me to write an introductory note to the Persian treatise on horses that he is publishing in the Bibliotheca Indica. I wish that I could read this treatise, for its garnered store of traditional knowledge must include much that is curious and much that is of real interest to the biologist. It is only in Europe and North America that the breeds of horses have been investigated by modern scientific methods, but there is much to be learnt even by the most

636.1095402

Has / Phi

strictly scientific persons from Oriental treatises on domestic animals, although of course these treatises contain much that is merely fanciful and much that is based on theories that modern science has rejected. I can only hope, therefore, that Colonel Phillott with his unrivalled knowledge of the technical terminology of everything connected with oriental sport, and oriental domestic animals, will one day see his way to furnish a translation of Hāshimī's *Faras-Nāma*. It would certainly be of great use to students of zoology and of folklore, who are seldom blessed with his linguistic powers.

INDIAN MUSEUM, CALCUTTA. }
August, 1910. }

N. ANNANDALE.

PREFACE.

Some confusion exists regarding the real authorship of this *Faras-Nāmā*. Ethé writes:—

2980.

“*Farasnāma* (فرسنامه).

This work is in substance identical with the *فرسنامه هندی*, described in Bodleian Cat., Nos. 1864-1866, Rieu ii, p. 482, and F. Mehren, p. 16, No. XXXIX, but it differs, like the second British Museum copy, from the common version, made under the superintendence of ‘Abdallākhân Bahādur Firūzjang, in Shāhjahān’s reign, in the most important point, that it was translated (from the old Sanskrit work *Śālihotra*) more than 200 years before that time,¹ viz., A.H. 926, Jumādā II (A.D. 1520, May-June); see fol. 5^b, ll. 3 and 4, by Ibn Sayyid Abū-alḥusain, with the epithet *Hāshimī*; see fol. 5^a, last line, at the request of Shamsaldin Muẓaffarshāh, i.e., Muẓaffarshāh II, king of Gujarāt (who reigned from A.H. 917 to 932 = 1511—1526). As we now possess two copies with the same earlier date, and have, moreover, in the present copy further details as to the names of the translator and his royal patron (which are wanting in the British Museum copy owing to the absence of the preface), we must come to the conclusion that either ‘Abdallākhân Bahādur Firūzjang himself, or at least the Pandits he employed for the translation, committed a flagrant plagiarism, by reproducing almost verbatim this older translation, without acknowledging their indebtedness to it in any way. The introductory part, containing extracts from the older Persian book *فرسنامه فارسی* is wanting in this copy (it is the one little addition the later translators have added on their own account); but the preface opens with exactly the same verse:

¹ This is, I think, a slip for, “more than 100 years.”—Ed.

اسپ فکرت چون زین کند دانا * به که گوید نخست حمد خدا

This preface, containing the praise of God, of Muḥammad, and of Sulṭān Muẓaffarshāh (the last section naturally being left out in the latter version), as well as a part of the chapter *مذهب نظم کتاب* (on ff. 5^b-6^b), and the short epilogue at the end, are written in mathnawī-baits, all the other parts in prose. The *two kisms* are arranged exactly as in 'Abdallāhkhān Bahādur's version; the *first*, on fol. 6^b, is headed: *در معرفت افراس و بیان علامات* (on the knowledge of horses and their good and bad signs), and contains twelve bābs; the *second*, on fol. 28^a, is headed: *در علاج فوس بهر علت* (on the treatment of horses in every kind of disease), and is subdivided into thirty-eight bābs.

"No date. College of Fort William.

"No. 2250, ff., 64, ll. 14; Nasta'liq; size 8½ in. by 4½ in."

Briefly then, the real author is Zayn' 'l-'*Abidīn bin Sayyid Abū' l-Husayn*, who wrote under the *takhalluṣ* of *Hāshimī*: he wrote and translated the work in A.H. 926 (A.D. 1519) at the direction of *Shams' d-Dīn Muẓaffar Shāh II*, King of Gujerat, who reigned A.H. 917 to 932 (A.D. 1511—1526).

The plagiarist is 'Abd' 'llah *Khān Bahādur Fīrūz Jang*, who died in A.H. 1054 (A.D. 1644), in the reign of Shāhjahān.

In the *Hāshimī MS.*, the *ḥamd* and *na't* are in verse, and the opening line is:—

اسپ فکرت چو زین کند دانا
باز گوید نخست حمد خدا

Hāshimī's name first appears where he begins to eulogise his patron:—

بعد حمد خدا و نعت رسول
هـاشمی آن بود نشان قبول
که بگوئی تناسی ظل الله
بکشائی زبان بمحدث شلا

'Abd' 'llah's MS. opens with the first couplet of *Hāshimī* followed by a *ḥamd* and *na't* in prose.

The prefatory portions of the two MSS. vary considerably but they agree from the point:—

باب اول در معرفت اصل و فرع رنگهای اسپان و بیان نیک و بد آن

Hāshimī's verses are freely used by 'Abd' 'llah but the lines containing the *takhalluṣ* (Hāshimī) are invariably omitted. 'Abd' 'llah therefore appears to be not only a plagiarist but a bad plagiarist.

The present edition has been printed from a transcript made from a MS. in the State library of Hyderabad, Dekhan, and it has been collated with the following five MSS:—

- (1) A finely written *nasta'liq* copy ('Abd' 'llah) dated 29th *Rabī' l-Awwal* A.H. 1197, in possession of the editor.
- (2) A modern transcript (Hāshimī) made for the editor in A.D. 1900 for an old MS. in the possession of the late Shāhzāda Sultān Jang of Kohat.
- (3) A copy (Hāshimī) in ordinary *nasta'liq*, bound up with two other Faras-Nāmas; undated; probably not more than 100 years old; in possession of the editor.
- (4) A *shikasta* copy (Hāshimī) dated 28th Ramazān A.H. 1129, formerly in the College of Fort William and now in the library of the Asiatic Society of Bengal.
- (5) A *shikasta* copy (Abd' 'llah¹) without date, probably not more than a hundred years old, in the Imperial Library, Calcutta.

In spite of the plagiarism, the name of Hāshimī is known to every old-fashioned horse-dealer in the Panjab.

My acknowledgments are due to Muḥammad Kāzīm Shī-rāzī, Persian Instructor, and to Mr. R. F. Azoo, Arabic Instructor, of the Board of Examiners, for continuous help in seeing the work through the press.

INDIAN MUSEUM, CALCUTTA. }
September, 1910. }

D. C. P.

¹ The first three or four pages are missing.

بسم الله الرحمن الرحيم

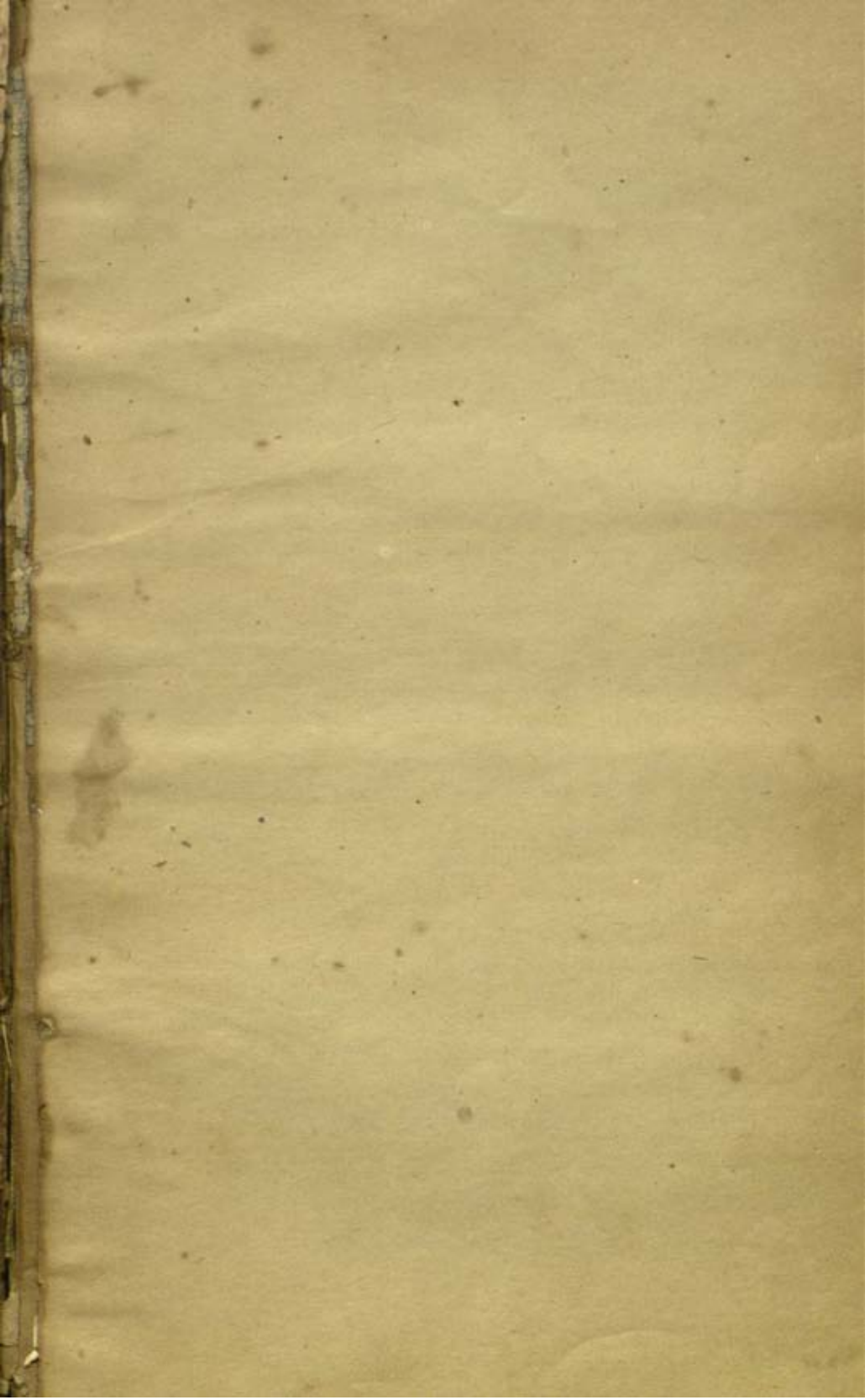
بقام خدائی که توسن افلاک را گرد مرکز خاک دایو گردانیده -
و رائف حکم او بر اسب سپهر روز و شب از ماه و مهر زمین نهاده - و جلاجل
کواکب برو بسته تا در جستجوی او یک نفس از تک و دو باز نه ایستد -
و از کثرت تکاپو اگر نعل سوده گردد از هلال مه نو دیگرش دهد - تا از
گردش آمد و رفت باز نماند *
* مثنوی *

ای بحکم تو برده نقره ماه
بید لیلی بسوی منزل راه
کردگار باحق آل نبی
بزم از و نیاز نیم شبی
که رسائی بلطف بیش از پیش
اسب مقصود من بمنزل خویش
مرکب جهد من بکن رهوار
در ره شرع سید مختار
در نعت سید المرسلین و خاتم النبیین محمد مصطفی
علی الله علیه و آله و سلم

* نظم *

احمد مرسل آن پیمبر پاک
شهرسوار مقام او ادنی
نور حق آفتاب عالم تاب
حکیم او کرده تا بروز قیام
شهرسواری که مرکب بختش
کرده چون عزم راه یگرانش
دوستان خدا ز خیل تواند
از خدا باد صد درود و سلام
محرم خاص خلوت لولک
سید هاشمی رسول خدا
صاحب تاج منبر و محراب
بر سر توسن زمانه لجام
برده از نه فلک برون رختش
لامکان شد مکان جولانش
دینی و آخرت طفیل تواند
بر تو و آل و بر صحابه تمام

حد و عد بیرونست - و باین سبب میل و رغبت تمام بر اسپان تیزگام خوشخرام دارند - و باوجود آنکه اسپ بسیار هر روز انعام و بخشش میشود - در پایگاه خاصه از اسپان عربی و رومی و عراقی و ترکی و کچی از هر قسم قریب بدوازده هزار اسپ در طولها موجود و حاضر میباشد - و همه مانند تازی نژاد و ترکی زاد پرورش می یابند * مثنوی *

همه تازی نژاد و ترکی ذات پرورش یافته بدهن و نبات
 هر یکی همچو کوه وقت سکون بلکه از کوه در شکوه فزون
 ایک برده بتغدی و تیزی گرو از باد در سبک خیزی
 از ته فعل شان ز گردش راه گرد غیرت نشسته بر رخ ماه
 همه گیتی نورد و عالم گیر در جهان شان کسی ندیده نظیر
 لهذا در این امر مبارزت نموده از عهده این کار بر آمد *

بر خداوند عقل و فراست پوشیده نیست - که این علم شناختن اسپ قابل و لائق ملوک نامدار و خواقین با اقتدار است - اکثر عقلا اتفاق دارند که بعد از انسان از حیوانات هیچ چیز شریف تر از اسپ نیست - چنانچه حق تعالی انسان را بر تمام مخلوقات فضل و شرف نهاده - اسپ را بر حیوانات دیگر فضیلت داده است - و صورت آنرا نکوتر از صورتهای حیوانات دیگر آفریده - و مرکب انبیا و ملوک ساخته - که بواسطه سواری او بر اعدا ظفر می یابند * در فضیلت اسپ و اجر غازیان آیات و احادیث بسیار آورده شده - چنانچه حق تعالی میفرماید وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لَنَرَكُنَّهَا رِزْقًا - اسپ را بر حیوانات دیگر مقدم ذکر کرده اند - و سواران برزفت ستوده * و در احادیث آمده که انصار ساکنان مدینه از رسول الله صلی الله علیه و سلم سوال کردند - که " میخواستیم که بدانیم که از طاعتها و اعمال کدام نزد حق تعالی جل و علا اوجب و افضل است - تا دانسته

بر ارباب عقل و اصحاب دانش پوشیده نماند که کتاب در معرفت
اسپان و علامات معمود و مذموم و دانستن علل و امراض که اسپ پیدا کند
و معالجه آنها حکمای هند بزبان سنس کُرت شانزده هزار شلوک یعنی
بیت در زمان سابق تصنیف کرده اند - و آن لغت را بغیر پندتقان دانا کسی
نمیداند - بظاهر آن فواید آن مستور مانده بود * در ایام خلافت بغداد
حضرت فلک رفعت - ملک خصلت - مشنری خاصیت - کیوان
سطوت - بادشاه جم جاه - خلائق پناه - مروج دین محمدی - شاهنشاه
عادل - الخاقان ابن الخاقان والسلطان ابن السلطان ابو المظفر شهاب الدین
محمد صاحب قرآن ثانی شاه جهان بادشاه غازي خلد الله ملکه و سلطانہ
پندتقان که در زبان سنس کُرت دانا بودند کتاب شالهور که فرسنامه هندی
باشد جمع ساخته * هنگامیکه این بنده درگاه خلائق پناه سید عبد الله
المختاطب بعبد الله خان بهادر فیروز جنگ بغزوات کفار و رانای چینور -
که دران زمان رانای امر سنگه ولد رانای پرتاب سنگه ابن رانای اودی سنگه
بود و به بزرگی میان زمینداران آن کوهستان سر از نخوت میزد مشغول بود -
و از برکت توجهات ظاهری و باطنی بادشاه دین پناه فتوحات نصیب روزگار
این نیازمند درگاه خادم خلق الله گردید - چند صندوق کتاب هندی
بدست غازیان لشکر بادشاه اسلام افتاد - و ازان جمله یکی شالهور اسپان بود
که عبارت از فرسنامه باشد - آنرا بزبان فارسی ترجمه نموده * اگرچه در زبان
سابق فرسنامه از نظم و نثر نوشته اند ولی اکثر موافق باین کتاب میباشد * چون
توجه شریف بادشاه اسلامیان - بمقتضای این آیه کریمه - الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْثَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ
هُمُ الْفَائِزُونَ - و جد و جهد ایشان بر کفار و دشمنان دین سید الابرار از

جستن در تو نهادم - و ترا فراخ روزی کردم و مبارک دیدار - ترا بر ستوران
دیگر فضل نهادم و خداوند ترا بر تو مهربان گردانیدم - و من مردانی
بیافریدم که بر پشت تو مرا تسبیح و تکبیر و تهلیل گویند - و هر مردی که
بر پشت اسپ تکبیر و تهلیل چنان بگوید که اسپ بشنود اونیز بگوید *

چون فرشتگان صفت آفرینش اسپ شنیدند - گفتند - یارب ما
فرشتگان تو ایم ترا تسبیح و ترا تحمید میگوئیم ما را پاداش آن چیست -
پس ایزد تعالی بیافرید برای ایشان اسپان ابلق که گردنهای ایشان
چون گردنهای شتران بخشی بود - ایزد تعالی هرکرا خواهد که در حرب
مدد فرستد بر این اسپان سوار فرستد *

پس ایزد تعالی اسپ را بر زمین فرستاد و اسپ بر چهار دست
و پا بایستاد و بانگ کرد - ایزد تعالی گفت - که برکت من بر تو باد
تا روز قیامت - نسل از تو گیرند *

چون آدم علیه السلام را بیافرید جمله اشیاء و حیوانات بروی عرضه
کرد و فرمود یا آدم بگو این چیزها هرچه خواهی - چون آدم علیه السلام
اسپ بگزید - ایزد تعالی عزوجل گفت - که یا آدم چیز را گزیدی که
عزت و فرزندان تو دروست - و ترا فرزندان باشند و او را نذاج که تا روز
قیامت برکت من بر تو و بر او باد - بعز وجل من قسم که نیافریدم هیچ
صورتی بهتر از تو و اسپ - و نزدیک من دوستر از تو و ازو چیزی نیست
یا آدم! یکی از خاصیات و برکات اسپ آنست - در خانه که اسپ باشد
دیو درانجا نرود - مرگ مفاجات نباشد - و برکت و نعمت باشد * نزد
ابلیس هیچ آوازی دشمن تر از آواز اسپ نیست * اگر مالک او را
واقعۀ پیش آید - از آن به چهل روز قبل بالهام ایزد تعالی او را معلوم شود *

بدان مشغول شویم - این آیت نازل شد إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ عَفَا كَانِهِمْ بَنِيَان مَرُوض * پیغمبر علی الله علیه و سلم میفرماید - که عزیز ترین مکانی در دنیا پشت اسپان فازیست *

حکایت

از مامون خلیفه پرسیدند که نیکو ترین چیزها در دنیا چیست - جواب دادند که سواری بر اسب نیکو است * و از اردشیر بابکان^۱ منقول است که اگر ملوک و بزرگانرا سواری اسب نه بودی ایشانرا بر سائر مردمان فضیلتی نداشتندی *

باب اول در آفرینش اسپان

امیر المؤمنین اسدالله الغالب علی ابن ابی طالب^۲ رضی الله عنه روایت میکند - که از پیغمبر علیه السلام شنیدم - و این خبر از اخبار مشهور است - که ایزد سبحانه تعالی خواست که اسب را بیافریند - باد جنوب را گفت که من از تو چیزی میخواهم آفرید که اندر آن عز باشد درهستان مرا و ذل باشد دشمنان مرا * باد جواب داد که خداوند حکم و فرمان تراست * پس ایزد تعالی اسب را از باد جنوب بیافرید و گفت خیر و برکت اندر موی و پیشانی تو بستم - و غنیمت گیرند بر پشت تو - و در تو خاصیت بسیار است - و سلامت از پیش دشمن

^۱ Ardashīr-i-Bābakān, called by Roman historians Artaxerxes, the first king of the Sāsānian dynasty, reigned from A.D. 223 to 238

^۲ The fourth of the Orthodox Caliphs (*Al-Khulafā'u'r-Rāshidūn*), A.H. 35—40, A.D. 656—661.

بخورد مشکین یا کمیت که پیشانی او و لب زیرین او و دست چپ او و هر دو پای او سفید باشد - و بر نشیفت بر چنین اسپ - و بغزات رود فقم یابد - و غنیمت گیرد *

^۱ بدانکه اسپ بر سه قسم است یکی عتیق - دوم هجین - سیوم **مُتَرَف** * عتیق آن اسپ را گویند پدر و مادرش هر دو عربی باشند - و هجین آن اسپ را گویند پدرش عربی باشد و مادرش عجمی - و متَرَف آن اسپ را گویند که پدرش عجمی و مادرش عربی باشد *

بدانکه رسول خدا صلی الله علیه و سلم از اعرابی سدید نام اسپ خرید - نام آن اسپ **موتَجَز** بود - پیغمبر صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم شتاب شتاب میرفت - و آن اعرابی پس ماند - خریداری برای اسپ خود کسی دیگر پیدا کرد که آن کس را خبر نبود که رسول خدا صلی الله علیه و سلم آن اسپ را خریده و اعرابی آواز کرد بر رسول خدا صلی الله علیه و سلم که " این اسپ میخوری بهتر و الا بکسی دیگر میفروشم " - رسول خدا صلی الله علیه و سلم فرمود که " من از تو خریده ام " - اعرابی گفت که " قسم است که تو نخزیدی گواه بیار بر خریدن " - پس خزیمه اصحابی گفت که " من گواه ام که رسول خدای خریده " - فرمود " چه طور گواهی میدهی که حاضر نبودی؟ " - خزیمه گفت که " ما شما را راست گو میدانیم در خبرهای آسمانی و زمینی و خبرهای غیب - پس چه طور راست گوندانیم در خریدن تو اسپ را؟ " - پس پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و اصحابه و سلم بخزیمه گفت

^۱ The next twenty-one lines are omitted from five MSS.

در باب فضیلت اسپ - روایات بسیار است اما زیاده

برین گنجایش درین مختصر نیست زیرا که غرض کلی از تألیف این کتاب معرفت اسپ است و شناختن علت و امراض و معالجه آن *

چون در کتاب سنسکریٹ هر ورق را مخصوص از برای یکچیزی قرار داده اند - و آن ورق بمغزله باب است - بنابر آن بر اعداد اوراق آن کتاب باب و فصل این نسخه شریف را مزین ساخت و فصلی از کتاب فرستاده که در زمان سلطان محمود غزنوی نوشته بودند نیز داخل این نسخه شریف گردانید *

در تعریف اسپ از جمله این است که در وقت شب قیزبین تر و شغفنده تر از اسپ حیوانی دیگر نیست - و از جمله حیوانات فراخ روزی تر از اسپ نیست * از جمله حیوانات چهار حیوان در بهشت رود - اسپ غازیان - و شتر صالح^۱ - و خر عزیز^۲ - و سگ اصحاب کهف * پیغمبر علیه السلام اسپ را در ردای مبارک خود جو دادی و از ردای خود سر و روی پاک کردی و فرمودی - چنانکه فرزندان خود را بی تعویذ نمیدارید اسپانرا نیز ندارید که چشم زخم کار نکند * پیغمبر علیه السلام میفرمایند هر که اسپی در طریقه بندوق و محافظت او را بجان کوشد و از بهر رضای خداوندی و نیت غزوات و جنگ با کفار داشته باشد ثواب عظیم بار عاید گردد * پیغمبر علیه السلام فرمود - هر که اسپ

^۱ The she-camel of the prophet Sālih, who was sent to the tribe of Thamūd. His story is told in Qur. vii, 74 *et seq.*

^۲ *Al-Uzayr*, Ezra. Ezra and his ass were restored to life after they had been dead a hundred years. See Qur. ii, 259.

One MS. has خر عسری

گرفتن میسر نشد - بعد ازان مصلحت بران قرار گرفت که دیوان را فرستاده آب آنچشمه تهی سازند و آن چشمه را از شراب پر کنند - چون چنان کردند - اسپان شراب از آن چشمه خورده مست شدند - بعده هزار دیو هریکی یک اسپ را از موی پیشانی گرفته بخدمت سلیمان علیه السلام آوردند - جمله را فرمودند که بکشند - بکشتن مشغول شدند * تا فرورفتن آفتاب نه صد اسپ بدین طریق کشتند - حضرت جبرئیل علیه السلام در رسید - و گفت - یا سلیمان دست از کشتن این جانوران بدار که ایزد تعالی آفتاب را ازینجهت باز داشته تا نماز عصر را یعنی نماز دیگر را بوقت ادا نمائی * سلیمان علیه السلام از حق درخواست تا پرهامی باقی ماندگانرا بسدد * اصل اسپ تازی یعنی عربی ازان صد اسپ است * دیگر صفت آنکه اسپ چگونه باید داشتن * دانشمندان این صنعت چنین گفته اند که اسپ روز جنگ یک رنگ باید و بهترین رنگها کمیت باشد - فراخ روی - و دلیر - و قوی پشت - و فراخ پیشانی - و فراخ کتف - و فراخ سینه - و کوتاه پشت - و استخوان دم دراز - و فراخ شکم - و فراخ دهن - و فراخ سرین - سیاه چشم - سیاه زانو - سیاه پوز - سیاه خصیه - سیاه دم - سیاه سم *

حکایت

حجاج یوسف به ابن القریه^۱ گفت - اسپ برای روز جنگ من خوشکن^۲ - او جواب داد که محمد مرزبان - که او واقف از کار این کار

^۱ *Al-Hajjāj ibn Yūsuf ath-Thaqafī*, governor of 'Irāq under the Omayyad Caliph 'Abd'ul-Malik ibn Marwān; died in the reign of Al-Walid in the year A.D. 714, A.H. 85.

^۲ *Ibn'ul-Qirriyyah*, a great orator who lived in the time of Al-Hajjāj, and was executed by him in A.H. 84.

^۳ *Khuah kun* خوش کن for انتخاب کن

”تو تنها صاحب دو گواه هستی و برای کسی که یک خزیمه گواهی
 بدهد بس است او را“ - بعده رسول خدای صلی الله علیه وسلم اسپ را
 به اعرابی واپس داد - و گفت که ”خدا برکت نکند در اسپ تو“ - آن
 اسپ روز دوم بمرد - این ترجمه از حیوة الحیوانات آورده شده است *

حکایت

ابوهریره رضی الله عنه میگوید - که پیغمبر علیه السلام اسپ ارجل -
 یعنی پای - چپ - سفید - را مکروه داشتی و دوست نداشتی - و آنکه
 دست و پا^۱ خلاف یک دیگر بود - آنرا اشکیل خوانند - آنرا نیز کراهیت
 داشتی * طبیعت اسپ و آدمی هر دو یک است - ایزد تعالی هر دو را
 بیک مزاج آفریده است - و هر علت که آدمی را باشد همان علت
 اسپ را نیز است - همان علاج که آدمی را کفند همان علاج اسپ را
 فرماید * حق تعالی سه چیز در اسپ نیافریده - یکی زهره - اگر زهره بود
 هیچ آدمی را زهره آن نه بودی که بر اسپ نشستنی - و دیگر غدود -
 اگر غدود داشتی همیشه رنجور بودی - دیگر شتالفک^۲ - اگر شتالفک
 داشتی نیک نتوانستی دید * *

حکایت

در وقت سلیمان علیه السلام هزار اسپ با پر بود که در عالم
 می پریدند - و در هر مرغزاری که خوشتر بودی میچریدند - و چشمه
 که دران آب شیرین بود هر روز درانجا فرو آمدندی و آب ازان چشمه
 میخورند * سلیمان علیه السلام را ازیں حال خبر کردند - عفریت دیو
 را بفروستاد تا آن اسپانرا بگیرد و بیاورد - و هر چند عفریت دیو سعی کرد

^۱ Dust foreleg ; pā hindleg.

^۲ شتالفک ankle.

رخش^۱ رستم - شب‌دیز^۲ پرویز - گلگون^۳ اسفندیار - سمند^۴ کیخسرو -
کمیت^۵ فریدون - ابلق^۶ نوشیروان *

حکایت

پیغمبر علیه السلام میفرماید که چون ایزد تعالیٰ بر بندۀ نیکوئی کند
او را چهار چیز کرامت نهد - مرکب رهوار^۷ - و خانۀ فراخ خوش هوا -
و همسایۀ نیکو خلق - و جفت حلال با جمال و پارسا *

ای عزیز اگر خواهی که اسب نیکو را از بد فرق کنی اول بدندانش
نیکو نگاه کن - اگر در هنر اسب خطا کنی ولی در دندان نیکو خطا
نکنی * سیاه مژه و سیاه^۸ چشم چون راه رود بسوی چپ و راست
نگردد - و در راه رفتن دست بلند دارد - اما اسب کر و گنگ و چپ
دست و شب کور نباید خرید *

اگر خواهی که بدانی شب کور است^۹ یا نه - گلیم سیاه در شب بر
زمین بینداز و بر بالای آن ریسمان سفید یا مهره سفید بپفکن - و اسب را
بر بالای آن بران - اگر شب کور بود نقرسد و برگلیم بگذرد - و اگر شب کور
نبود چون ریسمان و مهره سفید را به بیند رم کند و از گلیم نگززد - و اگر

۱ *Rāḡḡsh* رخس obs. : probably strawberry roan.

۲ *Shab-dīz* شب‌دیز said to have been "black as night."

۳ *Gulgūn* obs., colour unknown.

۴ *Samand*, dun with black mane and tail.

۵ *Kumayt* bay.

۶ *Ablaq* piebald and skewbald.

۷ *Rahwār* ambling.

۸ *سیاه مژه و سیاه چشم* there appears to be an omission in the text.

۹ *عیوب چشمه مشهور* night-blindness is one of the *مشهور* in horses.

است از مادر و پدر - و از رايضان و استادان اين فن است - از وی پرس - پس محمد مرزبان را طلب داشت و گفت - خوشکن اسپي از طويلهای من که در روز جنگ برای سواري من بکار آید - محمد مرزبان^۱ جميع اسپان طويله را به نظر در آورد و گفت - اگر جنگ را خواهی کميت یک رنگ - و اگر سير مرغزار را خواهی خنگ^۲ - و اگر هيبت را خواهی مشکين - و اگر سير سبز را خواهی ابلق - و اگر شکار را خواهی بور^۳ - و اگر درانيدن را خواهی سمند - و اگر راه رفتن را خواهی گلگون - و اگر چوگان را خواهی سرنگ *

بدانکه بهترين اسپان همه کميت است - و بادشاهان عجم اسپ کميت را درست داشتندی * اسپ بايد که دربين - و دور شنو - و پرنشاط - تيز باشه - و از قازيانه ترسان - چنانکه اگر باتش راني درو در رود - و اگر بآب اندازي راست شنا کند - و اگر بزني بی آرام گردد - و چون از پشت فرود آئي روباه باشد - و چون سوار شوي شور شود و علف زود خورد - و هر اسپي که بدین صفتها يافته شود بغايت نیک باشد *

حکایت

چنانچه در عالم بادشاهان بزرگ را نام مانده اسپان نیک را هم نام مانده است - خنگ^۴ خسرو - سیاه جمشید - جرد^۵ بهرام - بور بیژن -

^۱ محمد مرزبان not traceable. *Al-Marzubān*, the name of a noted family.

^۲ *Khing*, obs.; any white or light-coloured horse; vide p. ۱۳ and note.

^۳ *Būr* some shade of chestnut; term obsolete in India but current amongst the Baluchis.

^۴ *Jurda* vide p. ۱۳ note ۱.

اکنون نام‌ها و رنگهای اسپان را بفویسم * سیاه^۱ - کمیت - مشکین^۱ -
 نقره - بوز - سر خنگ - گل خنگ - سرنگ - ابلق - جرده - ابرش -
 و سمند * اما اسپ ارجل و اشکیل و ابلق نباید خرید - که هر سفیدی که
 بر اسپ بینی - بر هر اندام که باشد - آن عیب بود * یکنگ از همه بهتر
 بود * و از همه رنگها کمیت بهتر باشد * مشکین چنان باید که سیاه و روشن
 بود - و در چشم او هیچ سرخی نباشد - زیرا که اسپ سیاهی که سرخی در
 چشم باشد از عیب بزرگ خالی نباشد - یا گزنده و لکدن و یا سرافشان
 بود - اگر در طویله یک جای بند شود و سواری کم یابد آدم گیر شود - و کسی
 را بکشد * و از بوز پرهیز کن که او بدسم و ناصبور^۲ بود - و چشم زخم باو زود
 خورد و کار کند * و اسپ ابرش نیک باشد اما بدسم بود - و بگوما و بسوما

¹ *Siyāh* is not a colour applied to horses: by it the author probably means a dull black.

Mushkin "black or brown" properly means also that the horse's coat is shiny: the term is used by both Persians and Indians.

Kumayt amongst Arabs, Persians and Indians is "bay."

Baz; obsolete in India; it is apparently the Turki word "grey": amongst Indian horse-dealers it appears to have been applied to a light grey or to a white horse with black hoofs and black points.

Ablaq "piebald" is also incorrectly applied to a skewbald: the latter is sometimes called *lāl ablaq* in Urdu.

Surang in India "chestnut."

Samanā Persian and Indian "dun with black points."

Abrash in Arabic means having in the coat hairs of a different colour from the body; amongst Arab horse-dealers, however, it means "flea-bitten grey," the *magasī* of Persians and Indians.

Arjal ارجل Ar. "having one hind-foot or leg white": in Hindī *jamdūt* or "messenger of death."

شکل, this is probably *ishkīl* a horse with the off-fore and near-hind white: in Arabic the form *مشکول* is used for horses having certain white stockings, but different authorities put them on different legs. In the *Zinat*-*l-Khayl*, *شکیل* is a horse with a 'reach' but no other white on its body; very unlucky.

Surkhīng (old) i.e., *khīng* inclining to *surkh*, probably nutmeg grey.

گلخنگ not traceable but = *khīng* inclining to *gul*.

Jurda جرده (obsolete) was probably a dun with a dun mane and tail.

بد سم و ناصور meaning not clear; perhaps *ناصر* is an error for *ناصر*.

In one MS. *ناصر*.

خواهی بدانی چپ دست^۱ هست یا نه چند بار در آب و دروازه خانه بران - اگر دست راست پیش نهد راست دست بود - و اگر دست چپ پیش نهد چپ دست بود * و اگر خواهی که بدانی گنگ است یا نه - از مادیان چند بار بگذران - اگر آواز کند گنگ نباشد *

اکنون تمام هنرهای اسپان را بیان کنم - از عقب اسب بدو گز فاصله باید ایستاد - و سنگینزه بر اسب باید انداخت - اگر از جلی بر بجهد^۲ سوار باید شد و تازیانه باید زد - و اگر اسب در سواری قوت نکند^۳ میشود و جلدی میکند بدانکه بغایت نیک است - هر هنری که از او خواهی بیایی ز قیمت آن اسب را کسی نداند - والله اعلم *

باب دوم اندر رنگهای بهتر اسپان و عیب و مرض و سواری آموختن

بدان ای عزیز - بهترین چیزیکه بادشاهان و جمله لشکریان بدان محتاج اند و آرایش و شکوه مملکت و فتوح ممالک بسته بدانست وجود اسب است که بادشاهی بی آن نتوان کرد - و ملک و ولایت بی او نتوان گرفت * نخستین چیزی که اسب را بدان بشناسند رنگ است - که هر کس اسب خود را بدان رنگ بشناسد *

^۱ by horse-dealers a horse with the off fore-foot white is so styled; the present author, however, by *chap-dast* means "left-footed," i.e., crossing a threshold, etc., with the 'left' foot first. Many Muslims still make a point of starting off on the right foot when going on a journey, and of always crossing a threshold with the right foot first. A horse with the near fore white is, in India, called *gul-dast*.

^۲ *نجهد*; one MS. has *نجهد*, apparently the idea is to see whether the horse is sluggish or nervous and alert.

^۳ *Tunuk-dil* (Indian Persian) one that cannot keep a secret; also means spirited. Here it apparently means "impatient."

باب چهارم - در معرفت علامات اسپان دونده و نشانها که دلالت بر جلدی و زور مقدی اسپ کند *

باب پنجم - در صفت گام زدن و دویدن او *

باب ششم - در معرفت نشانهای مذموم و شوم که در بعضی اسپ میباشد *

باب هفتم - در بیان معرفت خصلت اسپ و تعریف فراست او *

باب هشتم - در بلندی قد اسپ و درازمی و سطبری و ضخامت و دانستن نیک و بد آن - و شناختن بوی عرق - در این چهار فصل است *

باب نهم - در معرفت اجزاس و ذات اسپ - این نیز چهار فصل است *

باب دهم - در خاصیت طبایع افراس و دانستن آن *

باب یازدهم - در معرفت آنکه اسپ در هر فصل چه علت پیدا کند - و بیان بیماریها در هوای مختلف *

باب دوازدهم - در آداب خورید و نخود تر و موده سبز و دانستن آنکه اسپ را در هر ولایت چه غله باید داد *

باب اول در معرفت اصل و فرع رنگهای اسپان و بیان عیب و هنرهای آن

استادان این فن خصوصاً سالوتری^۱ که بانی این علم است چنین گوید که در میان رنگهای اسپ چهار رنگست اصل و باقی فرع *

¹ Sālutrī, (Sk. Sālīhotra). The sage who first wrote on veterinary science in Sanskrit. Some say he was the farrier of Indra, the King of the Gods.

و از پشه و مگس ناصبور بود - و شیر ازو ترسد و از او آواز شیر باک ندارد - و بر پشت او شکار شیران توان کرد * خفگی که چون فقره^۱ سفید بود فش و دم و سم و دست و پا و خصیه سیاه بود - بدین صفت که یاد کردم اگر بدست آید - بغایت نادر و بی مثل بود * اما استادان این فن چنین گفته اند که اسب ابلق و ابرش نباید خرید که جهان از حادثه و واقعه خالی نیست - سواران اسب در میان لشکر پیدا و انگشت نما باشد - یک رنگ سئوده و بی آفت است * آنچه از فرسنامه فارسی انتخاب نموده شد تا اینجا مسطور گردید - اکنون آمدیم بر سر فرسنامه هندی که از کتابهای سنسکرت بزبان فارسی ترجمه کرده شد *

دوازده باب در معرفت افراس و بیان علامات نیک و بد که دروست و سی و هشت باب در دانستن علتها که اسب پیدا کند و معالجه آن *

فهرست ابواب دوازده گانه

باب اول - در معرفت اصل و نرع رنگهای اسب و بیان نیک و بد آن *

باب دوم - در بهفوزها^۲ یعنی پدچهای که بر اعضای اسب میباشد و بیان نیک و بد آن *

باب سوم - در معرفت سال اسب و شناختن دندان او *

^۱ *Nuqra*, Urdu, and *nuqra*, Persian, is a kind of albino; it has white or cream-coloured hair, mane, and tail, white eyelashes, white hoofs and a pink skin; sometimes the eyes are white.

^۲ *Khāng*, a term obsolete in India and Persia, was also some kind of white or cream horse; probably a white horse with white mane and tail, but black hoofs and a dark skin. It appears also to be a general term for all whites and light greys.

^۳ *Bhāṇicārī*, etc., Hindi, is a 'feather' or whorl in a horse's coat. There are endless names for such 'feathers' according to their position: some are lucky and some unlucky.

و اگر خال سفید بر تهی گاه^۱ اسپ افتد خوشی و راحت بدو رو دهد -
و اگر این خال بر جانب گردن اسپ واقع شود صاحب آن مالدار و توانگر
گردد - و اگر بر ساغری^۲ افتد نیز مبارک دانند *

سیوم رنگ سرخست - آن را بور^۳ خوانند - و هندیان سون برن^۴ گویند -
سرخي او مانند زعفران ناسوده یا مانند گل انار یا بلون خون یا مثل
رنگ لاله^۵ باشد آنرا سرخي گویند *

بور چون زعفران ناسوده * سرخي گل انار بنموده

اگر اسپ سرخ یک رنگ باشد که تمام بهوریهای او موافق افتد
مبارک است - سوار آن در جنگ ظفر یابد و اگر این نشانها که در
اسپ سیاه مذکور شد بر اسپ سرخ افتد همان نقایح که بر اسپ سیاه
مذکور شد بر اسپ سرخ نیز دهد *

چهارم رنگ اسپ که آنرا زرده^۶ گویند - و هندیان سب برن^۷ گویند
و زردی او باید که برنگ شعله آتش یا مثل زردی که در گل نیلوفر است
باشد یا برنگ زرنیض - و پوست آن باید که هم رنگ موی اسپ باشد -
و گویند که بهترین رنگها این چهار رنگ است که مذکور شد - و اهل این
صفت اسپ یک رنگ را بسیار ستوده اند - و رنگ اصل همین چهار

^۱ *Tuḥī-gāh*, the flanks.

^۲ *Sāghiri*, the portion covered by the tail is also, as here, colloquially applied to the quarters.

^۳ *Būr*, obsolete in India, and rare, if not quite obsolete in Persia, seems to have been a general term for chesnut. This term is, however, still used in Baluchistan.

Shon-baran, Sanskrit, means of the colour of blood.

^۴ *Lāla* is the common red poppy. It is generally translated tulip, which may also be correct. Persians and Afghans, however, all call the common red poppy *lāla*. Another reading is *lākha*.

^۵ *Zarda*, dun, a general term.

^۶ *Sub-baran*, probably 'subaran,' of golden colour.

اول سفید که آن را نقره گویند و هندوان سیت^۱ برون و عرب ابیض گویند - یعنی سفیدی که مثل مروارید یا مانند شیر باشد یا شبیه بماه یا نقره یا مانند برف باشد *

* بیت *

نقره خفگی سفید چون در ناب * بسفیدی چو شیر یا مہتاب اگر اسپ سفید یک رنگ باشد که پھوڑیہا^۲ همه موافق افتاده باشد آن اسپ بی بها است و بسیار مبارک و ستوده است - و در هر ملک که باشد اهل آن ملک همه خوشوقت و خوشحال باشند - و سوار او در روز نبود بر اعدا ظفر یابد *

نوع دوم رنگ سیاه که بتازی ادهم گویند و هندوان کشن^۳ برون نامند و بخشیان^۴ مشکین نویسند - رنگ او مثل ابر سیاه بلون زنبور یا بگونه درده یا برنگ کویل^۵ باشد و این جانور در هند است *

* بیت *

اسپی چون سواد دیده بغور * بسیاهی چو هندی^۶ زنبور اگر اسپ سیاه یک رنگ بی نشان که همه بهوریهای او موافق افتاده باشد این اسپ مبارک را شمرند - و سوار او در حرب بر دشمن البته غالب شود - و اگر این اسپ را گوش و چشم و سم سفید افتد آنرا نیز مبارک دانند - و صاحب آن اسپ دولت مند بود - و اگر این اسپ سیاه یک رنگ را خال سفید بر شکم افتد مالک آن صاحب فرزند فرینه گردد -

^۱ Sit-baran (Sk. sit = white, and barṇa = colour) white.

^۲ Bhānwarī, bhaunrī, etc., Hindī, a feather or whorl in the coat of a horse.

^۳ Kishun-baran (Sk. kṛishna = black, and barṇa = colour) black.

^۴ بخشیان; probably an error in the text.

^۵ کویل Hindī "The Indian Koel" (*Eudynamis orientalis*, Jer.). The male is a glossy black. By Anglo-Indians the term Koel is often incorrectly given to the common Hawk-Cuckoo or "Brain-fever Bird" (*Hierococcyx varius*, Jer.).

^۶ هندی زنبور; the author means the black bee.

دانند - و اسپى كه روى و گام او و قضيـب او سرخ باشد و تمام اعضاى او برنگ مهـو^۱ باشد اين نيز مبارك است - آن را گرگ گويند و متوسط است اما بى عيب است - و اسپى كه پوست او سرخ باشد و هر دو چشم چغـر^۲ باشد آنرا نيز مبارك دانند و متوسط است - و همين اسپ را اگر بر چشم و روى و بينـي و شكـم و پشت نقطهـاى سرخ و سياه افتاده باشد آنرا بزبان سنسـكـرت^۳ گويند يعنى خروس - و اين قسم اسپ را اگر پشم و يال و دم او سفيد باشد و پوست و چشم و مقعد و چهار سم سياه باشد آنرا كرونـج^۴ گويند - اين را نيز مبارك دانند - اسپى كه پوست و پشم و يال و چشم و دم و مقعد و چهار سم برنگ گل سندـوريه^۵ باشد آنرا سندوراك^۶ گويند مبارك اسپ است - اسپى كه پوست و روى و خصيه سرخ باشد و يال و دم و پشم سفيدى و سرخى آميخته باشد آنرا سيته پوست^۷ گويند - و آن نيز مبارك است - و اسپى كه رنگ او سفيد باشد و اندك مايه زردى درو آميخته باشد - و پوست بدن و يال او سرخ باشد آنرا گور^۸ گويند و اين نيز مبارك شمارند - و اسپى كه تمام سفيد باشد و اندك سياهى درو نمايان باشد آنرا

¹ Mahū, ā مهو (connected with the Sanskrit madhuka). *Bassia Latifolia*. A liver-chesnut is by Indians called mahū, ā surang.

² Chaghar wall-eyed. Amongst Indian horse-dealers a horse with two wall-eyes is چغـر. if only one eye is wall-eyed the horse is called طاتى. Adam-chashm is an obsolete Indian term for چغـر

³ Sanskrit word omitted in all five MSS.

⁴ كرونـج karonj, (Sk. karanja), "a kind of brown nut," also brown colour.

⁵ گل سندوريه Sindurī flower. The deep red flower of the plant Sindurī.

⁶ سندوراك 'sindūraka,' 'Vermillion.'

⁷ سيته پوست, probably meant for sitra, (Sk. svitra), 'white-skinned' as in white leprosy.

⁸ گور or كور: in Sanskrit 'gaura' means fair of complexion or pale yellow.

رنگ است - و رنگ دیگر فرع این رنگها است * بیت *

زرد زردیش چون زردی زر * که بود روشنی در اهل نظر

اگر اسپ زرد و یکونگ است و تمام بهوریهها موافق افتاده باشد بسیار ستوده و مبارک است - و اگر امثال خال سفید که در اسپ سیاه و سرخ مذکور شد - اگر اسپ زرد داشته باشد همان نقیجه دارد *

فصل در بیان رنگهای مختلف که بزبان سنسکرت موافق رنگ نامی قرار داده اند

چنانچه اسپى که یال و دم و پشم یکونگ باشد و پوست آن برنگ دیگر باشد آنرا بزبان سنسکرت انورون^۱ گویند - این اسپ را مبارک دانند - و سوار او در حرب بر دشمن غالب آید - اسپى که یال و دم و پشم چند رنگ داشته باشد بزبان سنسکرت بهید برن^۲ گویند این را نیز مبارک دانند - اسپى که یک رنگ باشد و خالهای او برنگ دیگر چه سرخ و سیاه و سفید و زرد داشته باشد آنرا بزبان سنسکرت چتر^۳ گویند - و این اسپ را مبارک شمارند - اسپى که پشم او سفید باشد و یک جای او برنگ دیگر افتاده باشد آنرا بزبان سنسکرت سار^۴ گویند و مبارک دانند - اسپى که یال و دم و پشم او سفید باشد و چشم و خصیه و پوستی که قضیب در اوست و لب بالا و مقعد و چهار سم او برنگ گل کفول باشد بزبان سنسکرت او را کرک^۵ گویند و میمون

^۱ Anubaran, "of similar colour."

^۲ Bhedbaran, "of different colours."

^۳ chitar, (Sk. chitra), "variegated."

^۴ sār, in Sanskrit means "cream."

^۵ kark, (Sk. karka), "white horse."

و سرخی او برابر باشد آنرا مردو کال^۱ گویند این نیز میمنت دارد -
 و اسپى که پشم و یال و دم او به سیاهی و سفیدی آمیخته باشد آنرا رش^۲
 گویند آن نیز خوب است - اگر همین اسپ رنگ سیاهی غالب داشته
 باشد آنرا کال رشکه^۳ گویند - این را نیز خوب شمرند - و اگر همین اسپ
 سفیدی غالب داشته باشد سته رشکه^۴ گویند - این نیز مبارک است -
 اسپى که سفیدی و سرخی و سیاهی برابر آمیخته باشد و چشم و پوست
 و سم سیاه باشد آنرا تیررش^۵ گویند - مبارک است - و اسپى که پوست
 او سیاه باشد و پشم و تمام بدن او سرخ و سفید باشد پاتل^۶ گویند
 مبارک است - و اگر در این اسپ سرخی غالب باشد آنرا راکت پاتل^۷
 گویند این نیز میمون شمرند - و اگر همین اسپ را یال و دم زرد و سیاه
 باشد آنرا چکر داک^۸ گویند - بسیار خوب است - و اگر اسپى که پشم او
 زرد و سفید باشد و پوست او سیاه باشد و یال الوان باشد آنرا کنجریته^۹
 گویند - بسیار خوب دانند - اسپى که پشم او سیاه و سرخ و زرد باشد
 و پوست او سرخ باشد آنرا کورنگه^{۱۰} گویند - مبارک است *

1 *Mirdū* S. light in colour.

2 رش or رس probably *rasak*, a general term for both horse and elephant. Perhaps here it means a horse of elephant colour.

3 کال رشکه; *kāl rasak*, 'black horse.'

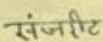
4 سته رشکه; *sit rasak*, 'white horse.'

5 تیررش (Sk. *trirāsaka*) a horse of three colours.

6 پاتل (Sk. *pātāl*, 'rose colour') mixture of white and red.

7 راکت پاتل; (Sk. *rukta pātāl*) a mixture of white and red, in which red has a deeper shade. (*rukta* 'red,' *pātāl* 'pink.')

8 چکر داک; probably *chakravāk*, in Sanskrit, "a horse whose body is yellow, feet white and eyes black."

9 کنجریته and کنجریته not traceable.

10 کورنگه; probably 'kuranga' an antelope.

دهوم برن^۱ گویند آنرا نیک شمارند - و اسپى که رنگش سفید یا سرخ باشد و یال و دم او زرد تمام باشد آنرا مونج کیش^۲ گویند - این را هم مبارک دانند - اسپى که تمام بدن او سفید باشد یا سرخ یا زرد و دم او سیاه باشد آنرا است کیش^۳ گویند این نیز مبارک است - و اگر همین اسپ را پشم او سفیدی و زردی آمیخته باشد آنرا سدارتکه^۴ گویند - و اگر سرخی و زردی آمیخته باشد آنرا ببهرو^۵ گویند این نیز مبارک است - اگر سیاهی یا سرخی آمیخته باشد آنرا دهومر^۶ گویند خوب نیست - اسپى که رنگ او سرخ باشد یا سفید یا سیاه یا زرد باشد و یال او رنگهای متعدد داشته باشد آنرا مشرکیش^۷ گویند - مبارک دانند - و اگر همین اسپ را دم الوان باشد آنرا مشروال^۸ گویند و مبارک دانند - اسپى که تمام بدن او سرخ باشد و سیاهی اندک آمیخته باشد و پوست و چشم و یال و دم و سم و مقعد او سیاه باشد آنرا بزنان سنسکرت رومک^۹ گویند و مبارک است - و اگر سیاهی او بیشترک باشد آنرا کال رومک^{۱۰} گویند بسیار خوب دانند - اسپى که سیاهی

۱ دھوم برن *dhūm baran*, (Sk. *dhūma*, smoke), smoky colour.

۲ مونج کیش (Sk. *munja kesh*), with *munja*-like hair. *Mūnja* is a grass. *Saccharum Munja*, and *kesh* hair.

۳ است کیش *asit kesh*, (Sk. *asita* 'black' and *kesh* 'hair').

۴ سدارتکه Sk. *siddhārthaka*, 'white mustard' the colour of which is pale yellow.

۵ ببهرو Sk. *bubhru*, deep brown or tawny colour. The colour of the horses of Indra.

۶ دھومر *dhūmar*, (Sk. *dhūma*, smoke), lit., colour of fire seen through smoke. Another reading is خوب است.

۷ مشرکیش *miśra kesh*, (Sk. *miśra* 'mixed', *kesh* hair), having hairs of a mixed colour.

۸ مشروال probably *miśra bāl*, having a tail of a mixed colour.

۹ رومک word not traceable. In Sanskrit *rūma* is tawny.

۱۰ کال رومک *kāl* of course means black.

शिव

• فرد •

زرد زرنشان آهو چشم • همچو آهوش نرم و نازک بشم
 آتشی تند خوی و گرم نهاد • در دودن سبق بود از باد
 گرز خوبی درو نشان باشد • لائق خدمت شهبان باشد
 هاشمی چون بود نکو اختر • شاه دارد بر ز لطف نظر

فصل در معرفت رنگهایی که آنرا عیب دانند و مبارک نشمرند

اسپی که رنگ او برنگ دود یا برنگ خاکستر یا برنگ فاخته
 و یا شغال یا موش باشد آن اسپ را مذموم دانند و پسندیده نشمرند -
 اسپی که تمام اعضای او سیاه باشد و دمش سفید ناپسندیده شمرند - اسپی
 که رنگ او با رنگ آهو سیاه باشد و شکمش سفید نامبارک است - و اسپی
 که سه پای او سفید باشد و پیشانیش سفید نباشد معیوب و مذموم دانند -
 و دیگر اسپ ارجل^۱ بسیار مذموم و در شامت از همه بدتر است - و گویند
 هر کس که بر اسپ چغین سوار شود همیشه مغلوب و مغکوب باشد و اگر
 بجنگ رود البته شکست یابد یا بیفتد و گردنش بشکند - و در پائگاه هر که
 باشد صاحب او مدام غمگین و شکسته خاطر و عیاذاً بالله مغه •

بدانکه ارجل آنرا گویند که تمام اعضای او یک رنگ باشد و یک
 پای او سفید باشد - و یا برنگ دیگر باشد^۱ نحس است • • نظم •
 اسپ ارجل مختصر که باشد شوم • از نشانش ترا نفم معلوم
 همه اعضای او بود یک رنگ • غیر یک پا که باد یا رب لنگ
 در مصافی که باشد آن معیوب • گردد البته صاحبش مغلوب

^۱ Ar., in practice is applied to a horse with a white stocking on a hind leg. It, however, properly means having one stocking of any colour on a hind leg.

دیگر اسپى که هشت جاى او بدین تفصیل سفید باشد یعنى چهار دست و پاى و سیفه و پیشانی و سر و گوش و دم او سفید باشد - بسیار بقال مبارک دانند - و استادان این فن و صنعت گفته اند که این اسپ بهر ملک و زمین که قدم نهد سوار او مالک آن ملک و زمین گردد - و در مصاف همیشه مظفر و منصور باشد - دیگر اسپى که پیشانی و چهار دست و پاى او سفید باشد خجسته دانند - و گویند صاحب او دایم پرمال و خوشحال باشد - دیگر اسپى که چهار دست و پاى او و پیشانی و سیفه او قاطعاً شکم سفید باشد مبارک است و پسندیده - و دیگر اسپ زرده که چهار دست و پاى او سفید و چشمهای او مائل بسفیدی باشد مبارک دانند و نادر باشد - اسپى چنین لایق بادشاهان باشد که سوار شوند - دیگر اسپ نقره که گوش راست وی سرخ باشد یا سیاه مبارک دانند - و گویند که در پائگاه هر که چنین اسپى باشد بمبارکی قدم او اسپان بسیار دران پائگاه جمع شوند و صاحب این اسپ همیشه سرخ روی و دوست کام باشد و بهر مصاف که رود دشمنان مغلوب شوند و بر ایشان ظفر یابد - دیگر اسپى که برنگ خروس باشد و چشمهایش بچشم کبوتر ماند مبارک دانند - نادر بود و لائق بادشاهان باشد و استادان این فن گویند که اسپ زرده که چشم او سیاه باشد و متحرک بود مانند چشم آهو و پشتش کوتاه باشد و موی او نازک و درخشنده بود البته دونده و تیز باشد - و گویند در دوندگی از باد بگذرد - اگر اتفاقاً سه پیچ^۱ بر سیفه او بود و رای پیچهای معهود که بر سیفه اسپ میباشد در غایت مبارک باشد البته بادشاه بر وی سوار شود و سوار او ظفر یابد و هرگز غمگین نشود *

* بیت *

هشت نوع است پیچ موی فرس
که نداند بغیر دانا کس

نوع اول بشکل گردش پیچ آب بود و اکثر پیچ موی بر تن اسپ
باین نوعیت و انواع دیگر نادر واقع شود *

نوع دوم بصدف ماند *

نوع سیوم مانند غنچه نیم شکفته بود *

نوع چهارم باثر زبان گاؤ ماند که بر تن گوساله لیسیده باشد *

نوع پنجم از انبوهی موی مانند نافه آهو بود *

نوع ششم بشکل هزار پای باشد *

نوع هفتم بنعلین چوبی ماند *

نوع هشتم مثل پس نعلین چوبی *

چون معرفت اشکال پیچهای هشتگانه موی اسپ حاصل شد -

بدانکه پیچ موی بر ده محل اعضای اسپ واقع میشود - اگر برین ده

محل که ذکر خواهد شد یکی کم باشد عیب دانند * بیان ده محل پیچ

موی فرس این چنین است *

هست یک پیچ بر لب زیرین * دو بر زیر تهی که است به بیس

دو بسینه بود دو بر سر هم * دو بر اطراف ناف زیر شکم

هست پنج دگر به پیشانی * این ده البته هست قادانی

گراژین ده یکی بود کمتر * عیب باشد به نزد اهل هنر

فصل در ذکر سفیدی پیشانی و بیان نیک و بد آن

استادان این فن چنین گفته اند که غره^۱ اسپ اگر بشکل گل فیلوفر بود یا مانند ماه یا بشکل چیزی باریک کشیده همچو شمشیر باشد پسندیده و مبارک باشد - اگر بشکل تن بی سر بود یا پیچ در پیچ مانند زنجیر آن اسپ معیوب و مذموم باشد - اگر اسپ سفید و یا مائل بسیاهی بوده باشد و کام و زبان و چشم و خصیه و سم و دم سیاه باشد آن نیز نیک نیست - و بر اسپ سفید گل های کلان سیاه و سرخ اگر باشد نیک نیست *

فصل در معرفت گل که از هر رنگ بر اسپ باشد و در بیان نیک و بد آن

بدانکه اهل تجربه اگر بر اسپ نقره خنک گل سیاه باشد پسندیده دانند - اگر بر اسپ بور گل زرد یا سفید بود آنرا نیز مبارک دانند - و سفوده شمارند - و اگر بر اسپ زرده گل سرخ یا سفید باشد ستوده است - و اگر بر اسپ سیاه گل سفید بود مبارک شمرند - گویند که اسپ بهر شکل که باشد بر گل سفید و سرخ باشد مبارک دانند و باقی گل سیاه بهر رنگ اسپ که باشد بد و ناپسندیده باشد *

باب دویم در بیان پیچهای موی اعضای اسپ و بیان نیک و بد آن

بدانکه پیچ موی فرس هشت نوع میباشد باشکال مختلف *

^۱ Ghurra in Pers. and Urdu is a general term for any white patch on the forehead. In Ar. it is white on the forehead larger than a dirham.

ذکر پیچهای که اگر بر اسب اتفالی افتد در مبارکی و نامبارکی یکسان باشد

و آن سه پیچ یا چهار پیچ است که در زیر کاکل اسب بر ناصیه اش واقع شود و زاجی آن یک پیچ معهود که ذکر کرده شد * دیگر دو پیچ است که بر اطراف گردن زیر بال اسب واقع شود - و پیچ دیگر بر فرق اسب میان گوشها - پیچ دیگر در بن گوشها - این پیچها که مذکور شد اگر بر اسب باشند یا نباشند تفاوتی نیست *

ذکر پیچهای که اهل تجربه آنرا میب شمرند

اول پیچ قالع^۱ است که آنرا هذدوان کاکدی گویند^۲ و در اصطلاح عوام برزّه^۳ پیچ خوانند - و برزّه سردوش اسب باشد - و در هذدوان این محل را درازگاه گویند و آن پیچ در غایت مذموم و بدترین نشانست - آورده اند که هر کس اسب چغین داشته باشد دایم شکسته حال و پریشان روزگار بود - آخر فقیر و محتاج گردد و سوار او در مصاف مغلوب و مذکوب باشد - دیگر در جایی که تنگ کشند اگر پیچ واقع شود نامبارک دانند - و گویند اگر کسی را چنین اسپیی باشد در پالگاه او دیگر اسب جمع نشود

• قطعه •

فرس تنگ پیچ و زانو پیچ * مخزش یکدم که ارزد هیچ
گر بود برزّه پیچ بد اثر است * از نشانهای شوم شوم تر است
دیگر در میان سوراخهای بینی اسب یا زیر پیشانی اگر پیچ واقع شود

^۱ قالع، a word that occurs several times, is probably an error for قالع Ar., the name of an ill-omened feather on a horse's back, under the saddle.

^۲ کاکدی Hindi; Sk. Kākudī, a horse having a feather on its "hump," from kakud a hump.

^۳ برزّه پیچ. The word برزّه is not traceable.

ذکر پیچها یعنی بهمنوری ها که اگر اتفاقاً واقع شود اهل تجربه آنها مبارک دانند

و از انجمله پیچ دیمین^۱ است که همدوان آنها دیومن گویند - و جای
او در زیر گلوئی اسپ بود - این پیچ را در غایت مبارک می دانند -
چنانکه گویند اگر بر تن اسپ که پیچهای نامبارک و علامات مذموم باشد
این پیچ در گلوئی او بود از مبارکی این آن پیچهای نامبارک اثر ندهد *
و سوار او البته در جنگ مظفر و منصور باشد *
* نظم *

پیچ دیمین بود بقال نکو * جای این پیچ است زیر گلو
هر که او را چنین بود فرسی * نگذرد بی خوشی برو نفسی
شودش پائگاه و مال زیاد * کام دل یابد و رسد بمراد

دیگر سه پیچ که آنها مبارک دانند - یکی فروتر از گلو بمقدار نیم شبر یا
یک شبر و پیچ دیگر بر بازو و پیچ سیوم بر بالای هر قهوی گاه زیر
فرج^۲ اسپ باشد - دیگر اگر بر سینه اسپ غیر آن دو پیچ معهود که
مذکور شد سه پیچ یا چهار پیچ واقع شود در غایت مبارکی باشد -
و گویند اسپ که بر سینه این پیچها داشته باشد بادشاه بروی سوار
شود و سوار او همیشه مظفر و منصور گردد و اعداء مقهور - در پائگاه
هر که باشد اسپان بسیار از مبارکی قدم او جمع شوند - اهل عرب گویند
هر که اسپى داشته باشد که از این نشانیها یکی بران بود هرگز
غمگین نشود *

^۱ H. : Sanskrit 'devamāni' (lit., 'a divine jewel'), a twist of hair on a horse's throat.

^۲ فرجک and فرجک - فرجک : they are probably other readings are فرجک : the quarters of a horse, etc."

و اگر نیله بود سیاهی مویش سفیدی مائل شود پیراست و علامات اسپ جوان برعکس این باشد - و این جزویست - کلی آنست که از شناختن دندان معلوم شود *
 * فود *

باید اول شناختن سنش * تا بیایي وقوف بر سنش^۱
 بدانکه اسپ بی دندان از مادر بزاید و در میان یکماه چهار دندان او بر آید - در دندان زیر و دو دندان بالا - و آن دندانها که نخست بر آید - اهل عرب ثنایا^۲ گویند - و در میان پنجمه^۳ چهار دندان دیگر بر آیدش زیر و زیر بر اطراف ثنایا و آنرا بقازی واسطات^۴ گویند - و چون هشت ماه شود چهار دندان دیگر بر آیدش و آنرا رباعیات^۵ گویند *

بدانکه در هشت ماه چنانکه ذکر کرده شد دوازده دندان پیشین اسپ بر آید و هموار کند - و سال اسپ ازین دوازده دندان معلوم شود - تا یک سال دندانهای مذکور سفید باشند و مانند مروارید یا بزرگ شیر و املس بود - چون دندان اسپ تمام سفید و هموار باشد بدانکه یک سال است و در عرب این اسپ را حولی^۶ خوانند - چون شروع در سال دوم کند سفیدی دنداننش بقدر تغییر یابد - چون دو سال شود آن سفیدی تمام

^۱ The first *inn* means "tooth" and the second "age."

^۲ ثنایا, pl. of ثنیه, the central incisors, four in number, two above and two below.

^۳ واسطات is used by several Urdu writers on the horse; none of the Arab authorities, however, give this as the name of any of the horse's teeth. All agree that next to the ثنایا come the four called رباعیات, then the قوارح, then the آنیاب, and last the eight اضراس.

^۴ رباعیات, the four teeth next to the ثنایا, two above and two below. See preceding note.

^۵ حولی Ar., a foal of one year old, a yearling. Kurra کورا P. is in India a foal up to one month old.

نامبارک است و مذموم دانند - دیگر زیر چشمهای اسپ آنجا که اشک روان شود - و بر رخسارهایش و بر بغلها و بر شانه‌ها - و زیر پیچ قالم و فروتر بر زانوهایش و بر ساقها و ساعدها و بر پس رانهایش و بر دنبالهای چشمهای او و بر شقیقه‌هایش و بر اطراف بینج دمش - برین محلهای مذکور اسپ اگر یک پیچ یا دو پیچ واقع شود آن اسپ را شوم و مذموم دانند و معیوب شمارند - و از خریدن اسپ که یکی ازین پیچها داشته باشد اجتناب و احتراز باید کرد - و اگر اسپ خوب بود که به همه هنرها آراسته باشد و از خریدن او چاره نبود و بر او یک پیچ نامبارک ازینها که مذکور شده است باشد بغير پیچ قالم که نامبارکی او بهیچ حال دفع نشود خرید کند - و اگر ناچار خرید کند مقدار آن پیچ مذموم پیچی از زر بسازند و آن پیچ بد را بدین پیچ زر داغ کنند - چنانچه اثر آن پیچ بد نفعاید و آن پیچ زرین را بفقرای مستحق خیر کند که آن پیچ بد اثر ندهد و آن نامبارک بمبارکی بدل شود • • • نظم •

هاشمی هر که بگذرد از زر • نرسد ز آفت زمانه ضرر
خیر کن تا نیامد است بلا • مستحق را بده ز بهر خدا
صدقه ردّ بلا کند ز تو زود • شاه پیغمبران چنین فرمود

باب سیوم در معرفت سال اسپ

و این از شناختن دندان اهل تجربه معلوم کرده اند - و از روی و از موی اسپ نیز میتوان دانست - اسپنی که موی اعضای او نازک و براق نه باشد و پرزه دار و درشت بود - و استخوان پيشانيش برآمده و پشت چشمش در گود افتاده باشد - و اگر خنک^۱ بود مکسي شود -

1 The context here indicates that *ding* was a grey.

ثغایا مطلق برود و زرد شود - زردی مانند انگبین یا مثل زرنیخ - ولی بر سر دندانهای واسطات و رباعیات اندکی سیاهی باشد - و آن اسپ را در هفت یارو کناره^۱ گویند - چون ده ساله شود سیاهی از سر دندانهای واسطات نیز مطلق برود و آن اسپ را کناره گویند چون یازده سال شود سیاهی از سر دندانهای رباعیات مطلق برود و سر هر دوازده دندان مذکور زرد شود چنانچه مذکور شد - از پنج سالگی تا هشت سالگی سر دندانهای اسپ سیاه باشد - و از نه سالگی تا یازده سالگی بتدریج زرد گردد - چون دوازده شود تا چهارده ساله باز آن زردی بتدریج سفید شود - سفیدی مثل جغرات^۲ یا مانند شیر - و چون پانزده شود تا هفده ساله در آن سفیدی نقطهای زرد افتد مانند تخم خردل سفید که آنرا برهان هندی سرشف گویند یا دانه کودره^۳ - چون هجده ساله شود تا بیست سال آن نقطهای زرد باز سیاه شود - سیاهی مثل مکس - و چون بیست و یکساله شود تا بیست و سه ساله باز آن سیاهی بتدریج سفید گردد - و سفیدی بیخ^۴ خورده و چون بیست و چهار ساله شود تا بیست و شش سال بجای آن سفیدی کوی افتد عمیق و گرد و دندانهای اسپ کج شود - و چون بیست و هفت ساله شود تا بیست و نه سال دندانهای اسپ بجنبش آمده باشند - و چون سی ساله شود تا سی و دو سال دندانهای بجنبش آمده بیفتد و اسپ از خوردن بماند و نماند *

• نظم •

هاشمی در سرای کون و فساد از قوی خلقت ضعیف نهاد

^۱ یارو کناره^۱ : not traceable ; in text a horse of nine years. In Urdu a horse nine years old and upwards (or according to some ten years and upwards) is styled male-panj.

^۲ جغرات *jughrūt*, Turki, a special kind of milk.

^۳ کودره^۳, *kodra*, a kind of small grain (like millet), *Paspalum scrobiculatur*.

^۴ بیخ خورده^۴ meaning not clear.

تغیر پذیرد - و فارسیان این اسب را ناکند^۱ گویند - چون بر دو سال و شش ماه بگذرد دندانهای ثنایا که نخست برآمده باشد بنیاد افتادن کند - و اول دو دندان زیرینش بیفتد و باز برآید - و آنرا دوک^۲ گویند - چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار شود سه ساله شود - چون بر سه سال و شش ماه بگذرد واسطاط بنیاد افتادن کند - و چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار شود چهار ساله شود - و چون شش ماه بر چهار سال بگذرد دو دندان رباعیات بنیاد افتادن کند - چون هر چهار بیفتد و باز برآید و هموار شود بدانکه پنجساله است - تا بعد پنج سالگی چنانکه مذکور شد هر دوازده دندان پدش اسب بیفتد و باز برآید - و بعد از آن بنیاد افتادن دندان باقی کند *

بدانکه حد عمر طبعی اسب سی و دو سال است * تا پنج سال که دندان بیفتد و باز برآورد اسب را داخل گره^۳ شمارند - باقی بیست و هفت سال دیگر نه جنس نشان بر سر دندانهای اسب پیدا شود هر سه سال نوع دیگر چنین که ذکر کرده خواهد شد * بر سر این دندانها که بار دوم برآید کوی باشد طولانی و درمیان آن کوی سیاهی باشد - چون اسب بر شش سال رسد کوی بر دندانهای ثنایا پر شود و هموار کند - چون سالهای او تا هفت سال رسد کوی که بر سر دندان واسطاط باشد پر کند - چون هشت سال شود کوی که بر سر دندانهای رباعیات باشد هموار کند - ولی آن سیاهی تا هشت سال بر سر دندانهای دوازده گانه اسب باشد * چون اسب شروع در نه سالگی کند سیاهی از سر دندان

^۱ *Nā-kand*, in Urdu a foal up to two years old; a Persian word, *lit.* meaning 'unbroken, untrained, unriden.'

^۲ دوک *dok* Hindi, generally pronounced *dueak*, in text a foal two and half years old, but in India usually from a two to three year old.

علامات قوت او یکی آنست که در روزی یک نوبت پیشاب کفد و در آن وقت چنان زور کفد که آن پیشاب از میان دستهای او بیرون آید - اسپری که بدین صفات موصوف باشد البته تیز و چست و چالاک و دوندۀ بود - و قوی هیکل و یکرنگ باشد و باید که به تخصیص کمیت که تحمل برگستوان سنگین دارد و بهمه سختیها صبور است * * نظم *

ای که خواهی ز بهر روز نبرد	مرکبی را نورد گوردون گرد
که ز سنگینی سلاح بجنگ	نشود مانده و نیاید تنگ
رو کمیتی طلب قوی هیکل	که بود سینه پهن گرد کفل
کفل او به پشت پیوسته	دست قدرت بهم گره بسته
گردن او دراز و کوتاه پشت	بیخ رانش بود غلیظ و درشت
گردن او کشیده چون طاوس	خوش خرامی بنواز همچو عروس
دایرایی بشکل آن دلبر	کفلی فربه و میان لاغر
جز بومف چنین میان و سرین	نیست در شعر بنده غش و سمن
چشمهایش سیاه چون پرزاف	وندران شب ز نور کرده چراغ
بصفت همچو دیده آهو	متحرک بود دو دیده او
هر دو چشمش بروشنی بنظر	چون ستاره بود بوقت سحر
لب و بینی او بود باریک	گوشها کوچک و بهم نزدیک
چون قلم تیز - کرده پیوسته	گوئیا گوش از سرش رسته
همه دندانهای او هموار	همچو شکلی ز لولو شهروار
موی اعضای او ز سر تادم	نرم و رخشنده همچو ابریشم
گوئی از روغن است چرب شده	یا مگر کاغذی است مهر زده
گر نشیند مگس بر اعضایش	لغزد از موی چرب او پایش
خصیه اش کوچک و کشیده شکم	همه اعضای او مفاسد هم

هرچه حادث شود بامر قدیر همه باید ز حال خود تغییر
 نبود غیر ایزد متعال که نکرد بهیچ حال زوال
 هرکه آمد برون ز کوی عدم باز گشتش بود بسوی عدم
 آنکه او هست و بود و خواهد بود در همه حالتی بود موجود

باب چهارم در معرفت نشان‌های اعضای اسب خوب که دلالت کند بر چالاکي و روندگي او در روز جنگ و تحمل او بر گستوان سنگین را و لایق بودن سواری پادشاهان

اولاً اسب باید که یک رنگ باشد و سرش کوچک بود و چشمش
 مانند چشم آهو سیاه و متحرک بود و بینی و لبش باریک و پوست
 آن تنگ و سوراخ‌های بینی کشاده و دندانهای او هموار و گوش کوچک
 مانند سر قلم کشیده و دهانش کوچک و گردنش دراز و بیخ گردنش باید که
 گزده باشد و گلوگاه باریک مانند گردن طاووس کشیده و کوتاه پشت و کمر
 باریک و کفل گرد و باید که پشت و کفل او بهم پیوسته باشد چنانکه از هم فرق
 نتوان کرد - بیخ رانهای او باید که درشت و غلیظ بود و بین الفخذین کشاده
 و خصیه‌اش کوچک و شکم بر کشیده و سینه پهن و قلمهای پایش دراز
 و خشک و قوی بود و از رگ رپی و گوشت بر قوایم ری نبود و سمهای
 بزرگ و سیاه و سطبر باشد - باید که تمام اعضای او هموار باشد چنانکه گویی
 تراشیده اند و موی قدش چرب و نرم و درخشفده بود مانند ابرویشم و از

اسپ خوش گام چو برآه رود دست و پا بر زمین کشاده نهد
 آرمیده بود برآه چو پیل نشکند گام گر رود صد میل
 همچو طائوس باشد او بخرام برکشد گردن و کشاید گام
 باید اول بگام آرامش که توانی شمرد هر گامش
 چون در آید ز گام در رفتار چست باشد بسان باد بهار
 دست بردارد او سبک از جای چون کسی کو نهد بر آتش پای
 خواهد آرد چو پای بنهد پیش شرق تا غرب در تصرف خویش
 بنماید رهش چنان بنظر که نوردد زمین بپایک سر
 گرم خیزد چنان بزور از جای که زمین بر کند بقوت پای
 رود از وی چو گرم گشت قرار چو دل عاشقان ز فرقت یار
 تیزی او ز برق باشد بیش بگذرد وقت دور سایه خویش
 در دویدن بود چو باد سبک نغزورد او ز چابکی چابک
 خواهد اندر دویدن آن چالاک که به پرد چو مرغ بر افلاک
 آن هنر هاش زان نکو باشد که رگ غیرتی درو باشد
 هاشمی هر کرا بود غیرت نغزورد از جفای مردم لت
 وانکه بی غیرت است لت خوار است در نظرهای مردمان خوار است

باب ششم در معرفت نشانهای شوم و علامات مذموم که در بعضی اسپان میباشد

بدانکه اسپ که او را شاخ باشد مثل انگشت ششم که بر دست
 بعضی مردم بود یا مانند تعویذ که در زیر حلق گوسفند مادر زاد باشد
 یا مانند استخوان نغزک^۱ خام ماند یا بشکل دانه چینه^۲ باشد یا سخت

۱ نغزک the mango.

۲ جنر and بخود other readings are دانه چینه.

کَلک پایش بود قوی و دراز	پای قافِرق او همه با ساز
نبود گوشت بر قوایم وی	گنده باشد ولیک از رگ و پی
چار سَمّش بود بزرگ و سیاه	خورد گاهش بقدر هم کوتاه
فرسی کو بدین نشان باشد	گرم خیز و سبک عنان باشد
در دویدن بود چو باد شمال	تیز چون طبع هاشمی بخمال
مرکبی زین نمط چو یابد مرد	بشکند قلب دشمنان به نبرد
تا ابد در جهان مظفر باد	ملک اسکندرش مسخر باد
نیست اسپ چنیس بهیچ مکان	جز که در بارگاه شاه جهان

باب پنجم در صفت گام زدن اسپ و دویدن او

اهل این صنعت گام رفتن اسپ را تشبیه برای رفتن پیل کرده اند و گویند که اسپ باید که بگام رفتن آرمیده بود و گام شمرده نهد و گشاده چنانکه در راه رفتن پای از دست بگذراند - و چون بخرامد مانند طاووس گردن بلند دارد و گام زند - چون از گام در رفتار آید چنان دست و پای سرعت از زمین بردارد که گویی براتش می‌رود بنظر چنان نماید که گویی پای او بر زمین نمی‌رسد مثل رفتار اسو یا دراج و خواهد که روی زمین را در تصرف دست و پای خود آرد - و چون از جای برگرددش و خواهند که بدوانند دست و پای چنان بزور از جای بردارد که پنداری زمین را بر میکند و درهم می‌پیچد و در دویدن خواهد که از سایه خود بگذرد و از تیز روی گرد زمین را بداشاند و بر آسمان بپرد - اسپیکه گام و راه و در او این چنین باشد نایاب و نادر است •

• نظم •
صفت گام و راه اسپ شنو بعد از آن گوش کن حکایت دو

باب هفتم در معرفت خصائل اسب اصیل و تعریف فراست و وفاداری او

بدانکه -

* مصرع *

از فراست فرس بود مشتق

فرس را از فراست گرفته اند - اسپیکه اصیل بود و از زمین^۱ خوب باشد همیشه
هشیار باشد بمرتبه که در دشت تاریک از راه دور چون نظرش بر اندک
چیزی می افتد یا آوازی شنود بحس در یابد - چنانکه فردوسی گوید
درین معنی *

پی مورچه بر پلاس سیاه بشب بیند اواز دو فرسنگ راه
و دم علم سازد و گوشها قلم کند و آن طرف تیز بگردد و پا بر زمین زند -
چنانکه سوار را ازان آگاه کند - دیگر خاصیت اسب اصیل آنست که
آرمیده و آهسته باشد - غصه نکند و لکد نزند و بدنشان نگیرد و تا گرم
نکفی تند نشود و چون بر کنیش تند و تیز گردد و چالاک بود - و چون
آهسته کنی در ساعت از قندی و قیزی باز آید و فرمانبردار باشد و هوجه
سوار خواهد آن کند و موی اعضا خود همیشه پاک و براق دارد و پای
در سرگین و خلیش^۲ نهد و از جای ناپاک محترز بود و میل بعلف
ناپاک نکند - اسپى که این خصائل داشته باشد زحمتی نشود - و در
روز مصاف اگرچه زخم مهلک خورد نیفتد تا سوار را بمغزل رساند و این
صفت نبود مگر در اسب تازی اصیل *

^۱ زمین is here the equivalent of the Hindustani کھیٹ *khet* "a breeding district of horses."

^۲ خلیش mud, clay.

بود مانند سر شاخ گوسفند و اگر کوچک باشد بغلخن ماند و جای شاخ در میان یال اسپ بود یا در میان کاکلش یا بر فرقش میان گوشها یا پهلوی گوشها آنجا که شاخ گاؤ و گوسفند روید یا بر پیشانیش زیر کاکل - اهل تجربه گویند در خانه یا در ملک یا در شهر که اسپ شاخ دار باشد آن خانه و آن شهر خراب گردد عیاذاً بالله منه •

دیگر اسپیی که بر اطراف غلاف قضیب دو پستان باشد مثل سر پستان گاو آن نیز در نامبارکی همچو اسپ شاخدار است - اسپیی که در میان گوش او یا در پهلوی گوشش گوش دیگر روئیده باشد کوچک آنرا معیوب و مذموم دانند - اسپیکه کام و زبان او سیاه باشد مذموم است - اسپیکه دندانهای او از عدد معهود کم یا زیاده باشد نامبارک و ناپسندیده است - اسپیکه دندانهای زیر و بالایش از هم گذشته باشد شوم دانند و عیب دارند و خصیۀ اسپ دو مهره دارد - اگر از عدد معهود بیش یا کم باشد نامبارک و شوم دانند •

بدانکه اسپ بی خصیۀ و بی دندان از مادر زاید و کره که با خصیۀ یا با دندان از مادر زاید در خانه نباید داشت •

دیگر اسپیکه چشم او بچشم خوک ماند یا بچشم بوزینه میمون نباشد - اسپیکه در موی اعضای او فاصله باشد مانند فاصله که در موی فرق آدمیست نامبارک است - اسپیکه خوردگاه^۱ او دراز باشد تا بحدیکه چون سردست بر زمین رسد عیب دانند و نامبارک شمردند - اسپیی که مویی او درشت و پرزه دار^۲ باشد ناپسندیده است - زلفهار اسپیی که یک ازین عیبهها داشته باشد خرید نه نمایند که اهل تجربه مطلق منع کرده اند •

۱ خوردگاه or خوردگاه ۱

۲ shaggy پرزه دار ۲

باب هشتم در معرفت حد بلندي قد اسپ
 و درازي از سر تا بيخ دم و كشادگي دور شكمش
 و بيان عيب موی و اعضای و تعريف
 آوازش و دانستن نيك و بد عرق
 او و اين باب مشتمل است
 بر چهار فصل

فصل اول در معرفت بلندي و درازي و غلظت اسپ

بدانكه حد بلندي و قد اسپ مد انگشت است و حد درازيش از
 سر تا بيخ دم مد انگشت و شصت باشد و حد غلظت دور شكمش مقدار
 قد مد انگشت بود *

بدانكه ازین بلند تر و دراز و كشاده تر نمیشود و حد بزرگيش اين مقدار
 است كه مذکور شد و اسپي كه بدین بلند و درازي و كشادگي بود نادر
 است و جنس اول است *

و بلندي جنس دویم مقدار نود انگشت است و درازيش مد و چهل
 انگشت و كشادگي دور كمرش مقدار بلندي قد باشد *

جنس سیوم بلندي قدش هشتاد انگشت و غلظت چنانكه مذکور
 شد مقدار بلندي قد بود - و هر اسپي كه ازین مقدار مذکور كم باشد در
 حساب نیست او را داخل اسپ بزرگ نشمرند - و طريق پیمودن دور

• نظم •

اسپ قازی که او بود پرکار
 مگس اربیند از دو منزل راه
 دم علم سازد و دو گوش قلم
 دست و پا بر زمین زند چندان
 باشد او آرمیده پیوسته
 وز گنجی گرم گردد آن تیزی^۱
 چون برزم آردش سوار و دلیر
 تا نیارد سوار در منزل
 چون رساند سوار را بمکان
 نه نهد در خلش و سرگین پای
 همچو آئینه دارد آن چالاک
 باشد او پاک خوار و پاک لقا
 نه لکدن بود نه دندان گیر
 فرسی این چنین نکو خصلت
 اینچنین اسپ خوب فعل و لطیف
 هاشمی هرکه او امیل بود
 گر بری رنج در ترقی او
 اندکی گر کنی بار احسان
 مشکلی گر بروزگار افتد
 اصل نیکو گهی خطا نکند

در همه حالتی بود هشیار
 بفراست شود ازان آگاه
 تیز بیند درانطرف هر دم
 که سوارش وقوف یابد ازان
 مهربان و انیس و آهسته
 همچو برق جهنده از تیزی
 گر خورد زخم کاری از شمشیر
 در نیفتد ز پای آن پردل
 افتد او بر زمین و بدهد جان
 محترز باشد از پلیدی جای
 موی اعضای خود هرآینه پاک
 نخورد چیزهای بد اصلا
 در امیلان بود کجا تقصیر
 هرکه او را بود زهی دولت
 باشد اصلش ز نجد یا ز قطیف
 در همه صورتی جمیل بود
 نشود ضائع آن سر یک مو
 بنهد مفتی ز تو بر جان
 جان دهد بهر تو چو کار افتد
 اصل بد با کسی وفا نکند

فصل سیوم در بیان تعریف آواز اسپ و بیان نیک و بد آن * بدانکه اسپ اصیل را آواز باواز شیر ماند - بلند و مهیب می باشد مانند رعد - یا مثل آواز فیل می باشد تیز و کشیده - این نوع آواز اسپ ستوده است - و مبارک دانند و نیک شمردند * اسپ که آواز او به آواز شتر ماند یا مانند آواز شغال یا باواز خر باشد آن اسپ را بغال شوم شمردند *

فصل چهارم در بیان عیب و هفتر عرق اسپ * آورده اند که بوی خوی اسپ خوب و اصیل چون بوی صندل آید یا مثل بوی شگوفه نقره یعنی انبه خام بود یا ببوی گل ماند یا ببوی شیر یا جغرات یا عسل یا ببوی خس که ازو خس خانه سازند ^۱ - و عرق اسپیکه بد اصل و فاسد بوده بود بدماغ چون بوی بول پیل آید یا مانند بوی سیر باشد یا بوی مثل ماهی *

باب نهم در اجناس افواس

اهل این علم اسپ را چهار جنس دانسته اند - جنس اول را نسبت به برهنه داده اند - و جنس دوم را کهتری و جنس سیوم را وِس خوانند - جنس چهارم را شیودر گویند - و هر یکی از این اجناس مذکور را مفتی علیجده باشد *

فصل اول در تعریف اسپ که از جنس برهنهست - و این جنس اسپ اکثر بزرگ نقره باشد و کهوتر چشم ^۲ بود و خوش شکل و خوش قطع

^۱ خانه خُسی Urdu, is a cool room in which the window is covered with a *khaskhas tūtī*.

^۲ کهوتر چشم apparently means with eyes like a *girah-bās* or tumbler-pigeon, i.e., black and white, the white showing all round the pupil.

شکمش چنان باشد که ریسمان از ناف باز بعد ناف برسانند و آن ریسمان را پیمایند که معلوم شود - و طریق پیمودن قد او آن باشد که یک سر ریسمان بر سم اسب آنجا که حد موی است بگیرند - و سر دیگر بر سر دوش رسانند - بجائیکه کوهه^۱ زمین نهند و آن ریسمان را پیمایند و طریق پیمودن درازی او هم بدین سبیل است - یک سر ریسمان را بر دنبال چشم اسب بگیرند و سر دیگر بر بیخ دمش برسانند و آن ریسمان را پیمایند که واضح گردد *

فصل دویم در بیان عیب و هنر موی اعضای اسب • استادان این فن گفته اند اسب بهر رنگ که بود گوباش - باید که موی اعضای او نازک و چرب و درخشنده باشد که خوب است اگرچه صد عیب دروست - چون موی اعضای بدین صفات مذکور باشد عیبش بهتر مبدل گردد - فرسی که تن او چرب باشد چون در او نظر کنی دل بدیدنش مائل بود - چنانکه نخواهی که چشم از او برگیری - و تعریف موی اسب که چه نوع باشد در باب چهارم گفته شد - اسپیکه موی تن او درشت و پرزه دارد و دراز بود اگر هزار هنر درو باشد بهیچ نیرزد بلکه آن اسب را شوم دانند و دل نخواهد که برو نظر کنی - استادان این علم گویند نیک و بد موی اسب از شستن بهتر معلوم شود و وقت شستن او صبح باشد یا پسین *

فرس از صد هزار عیب دروست گر بود موی او نکو نیکوست
موی او از بود دراز و درشت شوم باشد بقال باید کشت

به طبیعت وجود آن سرکش
گرم باشد همیشه چون آتش
چون ز گرمی وجود او جوشد
همچو شیر درنده بخورشد
اژدهای دمان بود بشکوه
از مهیلتش بلرزه افتد کوه
نه هراسد ز پیل و نه از شیر
رو نگرداند از خورد شمشیر
تند و تیز و سبک رود چالاک
غصه دار و لکد زن و بیباک
بر سر کوه برآرد چو پلنگ
گر بدريا رسد بود چو نهنگ
وز جهانی باآتشش چو شرار
چون سمندر بود میانه ناز
فرسی کین نشانهاست درو
باشد از بهر روز جنگ نکو

فصل سیوم در تعریف اسپى که از جنس ویس بود - و این جنس
اسپ بیشتر برقه^۱ باشد و سریع السیر بود و گردنش پهن و کوتاه بود و دوز
شکمش غلیظ - و اگر چشمهای این جنس اسپ زرد باشد گویند که در شراب
خوردن چنان مائل بود که اگر در ظرفی کنند و پدش او نهند همچو آب

^۱ برقه subs. and adv., ambling. Another reading is شرفه *shirgha*
(Pushu ?) "dun with light mane and tail."

و خوش افعال و از علیق پاک خورد و خود را پاک نگاه دارد و همیشه ساکن و آرمیده و خوش خوی بود و از عرق او بوی خوش آید - لکد نژند و دندان نگیرد و فرمانبردار باشد و هرچه سوار او خواهد آن کند و بدلجام نباشد - اکثر بیدار باشد و در برداشتن کجیم سنگین و سلاح متحمل باشد و آواز او تند باشد مانند رعد * اسپى که بدین صفات موصوف بود او را از جنس برهمن دانند *
* مثنوی *

جنس برهمن بصورت است نکو نبود هیچ فعل بد در او باشد این جنس اسپ کم آزار ساکن و آرمیده و پرکار نبود بد رقص بهیچ مکان متحمل بوزیر بار گران بود او پاک خوار و پاک منش پاک باشد همیشه موی تفش تند و چون رعد باشدش آواز همه اعضای او بود با ساز نرم و رخشنده باشد او را پشم نقره خنکی^۱ بود کبوتر چشم

فصل دوم در تعریف اسپ که از جنس کهنری باشد - این اسپ چالاک و دونده و جهنده و تیز و غصه ور و جنگجوی و تندخوی بود - اندام او بخصامیت همیشه گرم باشد - لکد زند و دندان گیرد و از پیل و شتر و آتش و آب و زخم شمشیر نترسد و از هیئت او تکبر فهم شود - آواز او مانند آواز شیر تند و بلند و مهیب بود - بیشتر این جنس قوی هیکل باشد و کمیت بود و صورت و شباهت خوب داشته باشد *

* مثنوی *

بیشتر جنس کهنری است کمیت

بشمار و صف او در این نه بیت

^۱ Nuqra-khing is the same as nuqra.

و هرچه بخورد هضم نشود - در راه رفتن مانده شود و سلاح سنگین بر داشتن نتواند و بخوردن چیزهای شور و ترش مائل بود * اما اسپی که بلغمی مزاج بود علامت او آنست که موی اعضایش نرم و چرب بود و درخشنده باشد و بر مادیان او را میل تمام بود و چالاک و تند و تیز باشد و کم خوار بود - اما اسپی که مزاج صفراوی داشته باشد علامت او آن است که بخوردن چیزهای تیز مائل بود و غصه و ز و تندخوی و دونده و جهنده باشد و علف بسیار خورد و موی تن او برق و نازک بود و الله اعلم بالصواب *

باب یازدهم در دانستن آن که اسپ در هر فصل چه زحمت پیدا میکند و تیمار او چون باید کرد و این مشتمل است بر چهار فصل

فصل اول در آداب تیمار اسپ در هوای بهار

بدانکه در طبیعت اسپ هر بلغم و اخلاط بد که در هوای سرما جمع شوند در فصل بهار غلبه کنند و ظاهر شوند و اسپ را اذیت رسانند - درین هوا علف خشک و کنگرا باید داد و آب چاه خوراندن مناسب باشد - درین فصل شیرینی و روغن^۱ نباید داد که مولد بلغم و اخلاط بد باشد - برگ نیم و نمک سنگ دهند و برگ بانسه با شهد که دافع بلغم و اخلاط بد است - از ادویه چیزهای تلخ نیز مناسب باشد و هر روز گردانیدن مفید بود *

^۱ Kangar, a common wild vegetable, much liked by Persians: it is said to be a species of artichoke.

* In India horses are fattened on sugar, oil, butter, etc.

بیداشد و از راه دور مانده نشود و در گرسنگی و تشنگی مجبور باشد - اسپى
که درو این خصائل بود اورا رئیس گویند *
• نظم •

فوسى کو بود ز جنس وىس * مائل مي بود ز طبع خسیس
باشد این جنس یزغه و خوششاه * سوى منزل رود بسرعت ماه

فصل چهارم در ذکر اسپى که جنس شیودر است یعنى شیودر
بقال باشد - و این نوع اسپ بخوردن چیزهای ناپاک میل کند - سرگین
و چوب و گندگی بخورد و در پیشاب و سرگین و خلیش بخسپد و بغلطد
و بآن خوش دارد و گنده دهن و چابک خوار باشد و پیوسته چشمهای
او آلوده بود و بنظر بد نماید و این جنس اسپ ضعیف خلقت و خورد
باشد و الله اعلم *
• فرد •

جنس بقال چون بود کم ذات چوب و سرگین خورد بجای نبات
باشد او گند دهن و چابک خوار جای او گنده باشد و مردار
هیكل او ضعیف و خورد بود گرچه چابک خورد دو مد ندود

باب دهم در خاصیت طبایع افراس

اهل تجربه سه خاصیت یافته آند * اسپ یک نوع باشد که
بالخاصیت طبیعت او بادی بود - نوع دیگر بلغمی مزاج باشد - و جنس
دیگر صفرائی بود *

اسپى که در طبیعت باد غلبه دارد علامت او آنست که اعضایش
خشک بود از باد و گردنش مثل تخته باشد چنانکه بهر طرف که خواهی
نگردد و رگهای او برآمده باشد چنانکه از پوست بغماید و موی نقش
چرب نبود و پرزه دارد و درشت و خشک باشد - تن او گوشت نگیرد

و درین دو هفته قریب صد هلیله کوفته و بیضته داخل ادویه مذکور کنند -
بتدریج اسپ را بدهند *

نوع دیگر ادویه مختصر اسحار^۱ یعنی ساجی کهار چهار درم با یک
سیر روغن سرشفت در وقت صبح اسپ را بدهند که سودمند بود *

دیگر روغن زرد و روغن گنجدانه از هر یک نه درم - در دماغ اسپ
کردن منفعت دهد - درین هوا اسپ را روغن خوراندیدن مناسب باشد -
و برگ نیم با نمک سنگ منفعت دهد - و درین هوا پایگاه اسپ خشک
و پاک باید داشت - علف سبز پخته یعنی رسیده و شسته چنانکه کرم
و گندگی درو نبود و آب چاه اسپ را دادن مناسب است و آب باران
تازه نباید داد که زکام و بلغم پیدا کند - در هوای آخر بهر شکل ادویه و اغذیه
اسپ موافق هوای گرما چنانچه در صدر مذکور شد بدهند و محافظت آنرا
بنوعی کند که در هوای گرما گفته شد که مناسب بود *

فصل چهارم در آداب تربیت در هوای سرما * درین هوا باد
و سردی در طبیعت اسپ غلبه کند و زیان رساند - اسپ را در وقت
مغرب روغن گنجد و ماش پخته و شراب قندی و شیر و روغن نافع بود -
درین ایام هر روز یک بار اسپ را گردانیدن مفید بود *

باب دوازدهم در آداب خوراندیدن

نخود سبز و خوی^۲ جو و موه سبز اسپ را - و دانستن آنکه اسپ

^۱ اسحار = ساجی کهار : *asjī or asjī khūr is barilla*. Can اسحار be an error for آشنان?

^۲ *Khavīd* is the same as *qaṣīl*, i.e., green wheat or barley cut for fodder. This is sometimes chopped up and mixed with *bhūsā* or chaff. In Northern India horses are often 'soiled' by being put on *qaṣīl* for forty days. Dealers fatten their animals for the spring fairs by the system of *band qaṣīl*: 'vide' translation of the *Faras-Nāma* of *Rangin*.

فصل دریم در آداب تربیت و محافظت اسپ در هوای گرما *

درین هوا صفرا و گرمی غلبه کند و در طبیعت اسپ آزار رساند - او را در روزی سه بار آب باید داد و باید شست - و شب در فضای خانه باید بست تا شبدم برو نشیند - و روز در جای خنک بگذرد - چنانکه گرمی آفتاب باو نرسد - و آرد جو برشته با شکر یا با قند سفید بپیمیزد و در آب شربت سازند و بدهند که سینه اش خشک نه شود و رود او کشاده شود و اسپ تریه شود - چون چاشنی قند دهند باید که هلیله داخل او کنند و از ادویه و اغذیه چیزهای بارد مفاصل بود - و علف کبل^۱ یعنی دوب شسته بدهند - و درین هوا خون از رگ زهر گردن اسپ را کشادن مفید بود * باید که اسپ را درین هوا نگردانند و آب تالاب دهند که مفید بود *

فصل سیوم در آداب تربیت و محافظت اسپ در هوای برشکال *

در این هوا باد و بلغم غلبه کند و اشتباهی او زیاده شود و اسپ را باید گردانید * فایده که اسپ را از گردانیدن درین هوا باشد از شراب هم حاصل نشود و ادویه او فلفل دراز و فلفل مور که آن را در هند پپیل مول نامند^۲ و پوست شبطرج یعنی چتر^۳ چال^۴ و شاخ درخت تنبول که آنرا چوک گویند و زنجبیل و هلیله که آنرا در پیشاب گاؤ جوشانیده باشند هر یک از ادویه مذکور چهار درم و نمک سنگ نه درم مجموع را کوفته و بیخته در هفته هر روز با نیم سیر روغن گنجد بپیمیزند و باسپ بدهند

^۱ i.e., *khabal*, the Panjabi for *dūb* grass.

^۲ *Fūfl-i-mūr* = *pīpal-mūl*, the root of long pepper. *Mūr* is a corruption of Hindī *mūl* "root."

^۳ پوست شبطرج = چتر چال : *chhāl* Hindī "bark" = *pūst*; and *chitrā* = *shītaraj*. *Plumbago zeylanica*, Watt, p. 986. *Chūk* is apparently an error for *pūg*.

آب چاه دهند که مناسب بود * بدانکه خوید جو دفع زحمت صفرا و گرما از اسب کفد و شکم اسب براند ^۱ - روده و احشایش از اخلاط بد پاک کفد و به گرداند و موی اعضای اسب نازک و درخشنده سازد * در ابتدای حال که جو سبز دهند اگرچه اسب بغض لاغر نماید ولی آخر فربه شود و از علتها پاک گردد و اگر ماش سبز دهند باید که در وقتی که ماش گل کرده باشد و دانه کم دارد باید دادن *

فصل در دانستن آنکه اسب را در هر ولایت از غلهها

چه دهند که مفید بود

اهل تجربه در ولایت خراسان و سواکنه ^۲ تا سرحد رود نوبده اسب را از غلهها که دهند جو مناسب باشد و در ولایت دکن تا سرحد تلنگ و ملیبار اسب را نخود دادن نفع کند - و در ولایت سندهه اسب را مویه دادن مفید بود - و در ولایت گجرات حرسها الله تعالی عن العادات و بلاد دهلی هر غله که اسب را دهند سودمند بود و الله اعلم و احکم تمام شد قسم اول از فوسنامه از کتاب شنس کرت * * مثنوی *

قسم اول از این فوسنامه	شد مرتب به تیزی خانه
از هنرها و عیبهها که خدا	کرد در صورت فرس پیدا
هرچه راوی بگفت راست و درست	همه کردم بیان بقسم نفیست
قسم ثانی کنم شروع کنون	خواهم از لطف قادر بیچون
سخن چند گفتن از حکمت	در علاج فرس بهر علت

^۱ = the Urdu idiom *peṣ chalanā*. شکم راندن

^۲ سواکنه perhaps a corruption for شالکوت; the Persian name of Quetta. Another MS. has سواکین.

در هر شهر از آنها چه دهند که منفعت باشد *^۱ اولاً نخود سبز چنان باید داد که هنوز پخته نشده باشد که بعد از آنکه پخته شود سود ندهد بلکه ضرر رساند - و نخود سبز باید که با گل و دانه باشد - و در ایامی که نخود سبز دهند باید که یک روز شراب قندی با هینگ^۱ و زنجبیل و فلفل دراز و نمک سنگ پیش بدهند و روزی جغرات ترش با نمک سنگ و بتیس^۲ - و اگر دران حالت ادویه مذکور موجود نباشد هر روز یک سیر روغن کفجد با نه درم جوکهار^۳ بدهند زیرا که اگر نخود آنها دهند شکم اسپ بدر آید * استادان این فن گویند اسپ قوت که از نخود سبز خوردن یابد از گوشت و روغن و نخود خشک و قند نیابد - اسپ را که نخود سبز دهند دایم بنظر تر و تازه و خوش آینده نماید چنانچه زراعت نخود در وقت صبح که شبنم برو نشسته باشد *

نوع دیگر خوراندن موته سبز باسپ * موته سبز که با خوشه پهل^۴ که در او دانه میباشد اسپ را باید داد - در هوای برشکال منفعت دهد - دافع باد و بلغم و صفرا باشد - و اسپ را فربه کند * دران ایام که موته سبز خوراند روغن کفجد با جوکهار باید داد که اگر موته آنها دهند شکم اسپ بدر آید *

دیگر خورید جو باسپ دادن * باید که در اول حال که خورید جو باسپ دهند سه روز اسپ را آب ندهند تا منفعت دهد و بعد از آن

^۱ Hing, Hindi, s., m., assafoetida.

^۲ بتیس, probably from *تیسا* Hindi, a well-known prescription consisting of 32 drugs, given to women and mares after parturition.

^۳ جوکهار, *jau-khār*, H. m., an alkali prepared from the ashes of burnt barley-straw.

^۴ خوشه پهل^۴; *phali*, Hindi, a pod.

فصل پنجم در معالجه بادی که پشت اسب بگیرد و خشک کند *

فصل ششم در معالجه اسپیکه نصف پسین او از باد خشک شود *

فصل هفتم در معالجه اسپیکه قضیب و خصیه او تا حد مقعدش

باد گیرد *

فصل هشتم در معالجه اسپیکه او را دیو باد^۱ گیرد *

فصل نهم در معالجه بادی که بزبان هندیان اتهودر^۲ گویند و این

نیز از قولنج است *

فصل دهم در معالجه بادی که بزبان هندی اردت^۳ گویند ظاهراً

باد لقوه است *

فصل یازدهم در معالجه بادی که بزبان هندی دبانگ^۴ گویند و این

نیز از نوع قولنج است *

باب ششم در دانستن آنکه اسب از چه سبب زکام پیدا کند

و معالجه آن *

باب هفتم در معرفت آنکه صفرا و گرمی از چه سبب بر طبیعت

اسب غلبه کند و معالجه آن *

باب هشتم در معالجه اسپ که خون پیشاب کند *

^۱ دیو باد *lit.* demon's wind; from the text, later, apparently "madness."

^۲ اتهودر, in one MS. واتهور, probably an error for اتهودر *atēdār*, S. "flatulent, colic."

^۳ اردت *ardit* = فالج دهن paralysis of the jaw or half the face.

^۴ دبانگ; other MSS. have دیانگ and دیانک. *Dabānk*, S., is said to mean an acute pain in the side.

فرسنامه قسم اول مرتب شد - از هنرها و عیبها هرچه خدای تعالی در صورت افراس آفریده است موافق کتاب سنس کرت نوشته شد و در قسم دوم علل و معالجه بیان کرده شود بتوفیق الله تعالی *

فهرست سی و هشت باب از قسم دوم در علتهای اسپان و بیان تداوی آن

- باب اول در معالجهٔ علنی که در سر اسپ پیدا شود *
- باب دوم در معالجهٔ انواع دردها که در چشم اسپ پدید آید *
- باب سوم در معالجهٔ زخمها که در دهان اسپ ظاهر گردد *
- باب چهارم در معالجهٔ تبها که اسپ پیدا کند *
- باب پنجم در معرفت آنکه اسپ از چه سبب باد پیدا کند و بیان معالجهٔ اجناس بادهای افراس - و این باب مشتمل بر یازده فصل است *
- فصل اول در دانستن آنکه اسپ از چه چیز باد پیدا کند *
- فصل دوم در معالجهٔ باد قیصر^۱ *
- فصل سوم در معالجهٔ بادهای که سر و گردن اسپ خشک کند و هندیان آنرا باد کرک^۲ گویند *
- فصل چهارم در معالجهٔ بادی که هندیان آنرا کپوتک^۳ گویند و این نوع از قولنج است *

^۱ قیصر زد؛ in Urdu veterinary works this term as well as چاندنی زد are given as synonyms for چاندنی زد which is the ordinary term for tetanus.

^۲ ککرکی not traceable; two MSS. have Kukarnā intr. H. is common colloquial term for stiffening of the joints from rheumatism.

^۳ کپوتک kapotak, S.

باب ہستم در معالجتہ اسپیکہ خون در تمام اعضای او فاسد شود
و مرض پیدا کند *

باب ہست و یکم در معالجتہ اسپیی کہ از نمک بسیار خوردن
معلول گردد *

باب ہست و دوم در معالجتہ اسپیی کہ از آب خوردن بیوقت
مریض شود *

باب ہست و سوم در معالجتہ اسپیی کہ از روغن بسیار خوردن
علت پیدا کند *

باب ہست و چہارم در معالجتہ اسپیی کہ از بسیار خوردن غلہ خام
و پختہ معلول شود و سرگینش نرم گردد *

باب ہست و پنجم در معالجتہ اسپیی کہ علت شقاق^۱ پیدا کند
و شقاق را بزبان ہندی زخ گویند *

باب ہست و ششم در معالجتہ اسپیی کہ علت کمر پیدا کند *

باب ہست و ہفتم در معالجتہ اسپیکہ بر تن او دافہا بر آید کہ آنرا
در ہندی بیل^۲ گویند *

باب ہست و ہشتم در معالجتہ اسپیی کہ سینۃ او سنگین شود
و آملس کند و لنگ کند در عرف این را جوگیرا^۳ گویند *

^۱ شقاق is the ordinary stable term for sand-crack; but زخ is merely a contraction of زخم.

^۲ بیل bel is one of the many names for farcy amongst Indian horse-dealers; vide translation of the *Furas-Nama-e Rangin*.

^۳ جوگیرا is a term amongst Indian dealers for a form of indigestion.

باب نهم در معالجهٔ اسپیی که خون از دهن و بینی و مقعد او
آید و خون پیشاب کند *

باب دهم در معالجهٔ اسپیی که ضیق النفس^۱ پیدا کند *

باب یازدهم در معالجهٔ اسپیی که بول او بسته شود *

باب دوازدهم در معالجهٔ اسپیی که در شکم او کرم باشد *

باب سیزدهم در معالجهٔ اسپیی که از مشقت و زجری که برو کرده
باشند رنجور گردد *

باب چهاردهم در معالجهٔ اسپیکه که دندانها برهم نهد چنانکه
نقواند کشاد و متصل لعاب از دهان بر آید *

باب پانزدهم در معالجهٔ اسپیی که باد و صفرا در طبیعت او غلبه
کند و معلول گردد *

باب شانزدهم در معرفت اجناس آماس افراس و معالجهٔ آن *

باب هفدهم در معرفت انواع سرفه اسپان و معالجهٔ آن *

باب هجدهم در معرفت اسپیکه علت فوق پیدا کند و فوق را
بزبان هندی هوک^۲ گویند *

باب نوزدهم در معالجهٔ اسپیکه دق پیدا کند و دق را بزبان هندی
کهین^۳ گویند *

^۱ asthma ضیق النفس

^۲ hicough هوک: is perhaps a copyist's error for the Sanskrit word
hikh "hicough." The ordinary Hindi word is hichki.

^۳ consumption دق: کهین for S. kashin pulmonary phthisis.

باب سی و هفتم در معالجه متفرقه که دافع علل و امراض افراس بود و معرفت ادویه و اغذیه که اسب را دهند تا فربه شود و قوتش بیفزاید و این باب مشتمل بر هشت فصل است *

فصل اول در بیان ادویه که بطریق چاشنی اسب را دهند *

فصل دوم در بیان روغن ها و ادویه که در بینی اسب کنند *

فصل سیوم در بیان ادویه که بطریق جلاب در حلق اسب ریزند *

فصل چهارم در بیان ادویه که اسب را بدان حقنه کنند که دافع علل

و امراض بود *

فصل پنجم در آداب مقل دادن و مقل را بهندی گوگل گویند *

فصل ششم در آداب شاخ گاؤ میش خوراندن اسب را بادویه چند

که بیان خواهد شد *

فصل هفتم در آداب شیر خوراندن اسب را *

فصل هشتم در معرفت ادویه و اغذیه چند آنکه دافع علل بود و اسب

را فربه کند و قوتش بیفزاید *

باب سی و هشتم در علامات که اهل تجربه آنرا مبارک دانسته اند

و آن خطی چند است که بالای لب اسب میان سوراخ های بینیش

واقع است و السلام *

باب اول در معالجه علتی که در سر

اسب پیدا شود

اگر این علت از باد پیدا شود علامت او آنست که پیش سر اسب

گرم گردد و موی رویش ایستاده گردد و گرد چشمهایش اماس کند *

باب بست و نهم در معالجه اسپیکه علتی در قضیب او ظاهر گردد *

باب سی ام در معالجه انواع اماس خصیه اسپ *

باب سی و یکم در معالجه اسپیی که یک غلوطه خصیه بالا بکشد
و باز فرو گذارد *

باب سی و دوم در معالجه اسپیکه سم او ساریده باشد و تدایمی
خوردگاه و ساقها و زانوها - و این باب مشتمل بر دو فصل است *

فصل اول در معالجه اسپیی که سم او ساریده شده باشد *

فصل دوم در معالجه خوردگاه اسپ و استخوان زانوش که برآمده
شده باشد که آنرا مردم گجرات موترة^۱ گویند *

باب سی و هیوم در معالجه اسپیی که دم او بخارش^۲ آمده باشد
بویان هندی آوندایی^۳ گویند *

باب سی و چهارم در معرفت علت مجهول که اسپ پیدا کند
و معالجه آن *

باب سی و پنجم در معالجه اسپیی که مار گزیده باشد *

باب سی و ششم در دانستن محل های که اسپ را در انجا نباید
گذاشت اگر نگاه دارند دیوانه شود *

^۱ موترة ; *moṭarū* or *motharū*, H., is a general term for bog-spavin; but according to some only bog-spavin on the inside of the joint should be so termed.

^۲ خارش or خارشت is a general term for mange and prickly-heat, etc.,
آوندایی not traceable.

که مفید بود و اگر دوا پزیر نشود بر اطراف گلولی اسپ یا از دنبال چشمهایش یا از کام او رگ بکشایند که نافع باشد و زحمت دفع شود *

و اگر این زحمت از صفرا و گرمی باشد علامت او آنست که تمام سراسپ گرم شود - و اندرون پلک چشمش سبز یا زرد باشد و متصل خوی کند و دم بسیار زند * علاج او - زنجبیل و لاک و نمک سفک از هریک دو درم و نیم کوفته و پیخته هر روز با ربع سیر و نه درم روغن گنجد بیامیزند و گرم کنند - چون سرد شود بوزن نه درم در بیغی اسپ بپزند که نافع بود و از ادویه و اغذیه چیزهای خنک دهند که زحمت دفع شود *

نوع دیگر بیغ نیشکر و بیغ دابه^۱ و بیغ کاس^۲ و گرد و اسکند و سیر را کوفته بروغن زرد چوب کوده دود دهند و الشافی هو الله *

باب دویم در معالجه دردهای چشم اسپ و این درد از چند نوع در چشم اسپ پیدا شود

نوعی آن است که چشم اسپ بر چوب آید یا بر جای دیگر خورد از ان الم رسدش و آب از چشم او روان شود - و گاه باشد که از سبب آن درد گل در چشم اسپ افتد *

^۱ Dābh, Hindī, a coarse kind of grass, the roots of which penetrate several feet below the surface: it is very indifferent fodder. It is said to be *Imperato arundinacea* and *Saccharum cylindricum*.

^۲ کاس و گرد; other readings are کاز and کاز. Kās, Hindī, is *Saccharum spontaneum*. Kard, H., is the root of the red lotus.

علاج - اشغار یا قلمي يعني ساجي چهار درم و فلفل دراز و درونج^۱ از هر یک شش درم کوفته و بیخته بروغن بپامیزند و اسپ را بدهند و بعد یک سیر روغن در حلق اسپ ریزند و دو هفته بدین طریق هر روز عمل کنند که زحمت دفع گردد *

نوع دیگر - درونج^۱ که آفرای بزیان هندی پهنس گویند دو درم با نه درم روغن سحق کنند و در بینی اسپ چکانند که مفید بود *

نوع دیگر - سر اسپ بروغن کفجد چوب کنند و به برگ بید انجیر يعني آرند یا برگ سر و سرگین گاؤ گرم کرده تسخین کنند و رگ از زیر چشمها یا از کامش بکشایند که نافع بود *

و اگر این زحمت سر اسپ از زکام و زیادتی بلغم باشد علامت او آنست که از چشمهایش متصل آب آید و از دهانش لعاب رود و میل بخوردن علف کمتر کند و سرش بدرد آید و آواز بلند نتواند کشید و از این سبب درد سر پیدا آید *

علاج او * زنجبیل و فلفل دراز و گرد از هر یک شش درم کوفته و بیخته با شراب قندی مخلوط کنند و هر صباح اسپ را بدهند و بعد از آن یک سیر شراب قندی در حلقش بریزند که نافع بود *

نوع دیگر - فلفل دراز که هندیان پپیل مول گویند^۲ و چتر جهال^۳ و زنجبیل از هر یک چهار درم - ادویه مذکور کوفته و بیخته با نیم سیر شهد داخل دو سیر مونگ^۴ کرده پخته کنند و در وقت پیشین اسپ را بدهند

^۱ درونج *darūnaj* *Doronicum Roylei*. The Hindi name not traceable.

^۲ پپیل مول *pīpal mūl*, Hindi, the root of long pepper.

^۳ چتر جهال; other readings are چتر جبال and چتر جها. *Chatr* is the Panjabi name of *Rhamnus davuricus*; it has a bitter fruit.

^۴ *Mūng*, Hindi, a kind of pulse.

یعنی شهد و گل ذیلوفر و گل درخت مهوه^۱ و صندل از هر یک یکدرم خشک
سایند - و بایک درم روغن و شهد در چشمش کنند که نافع باشد -
همین ادویه مذکور بآبی که آمله دران خیسانیده باشند سحق نموده
بر چشم اسپ طلا کنند که نافع آید *

نوع دیگر درد چشم باشد که اندرون چشمش گوشت بر آید مانند
حباب - اگر آن سرخ بود از زیادتی خون فاسد است * علاج آن - رگ زیر
چشمهای اسپ بکشایند و بول گوسپند بر چشمش بیفشانند و اگر آن
گوشت سیاه بود از گرمی و سفرا باشد * علاج او - هلیله بسایند و با شهد در
چشمش کنند * و اگر آن گوشت سفید است از بلغم بود - هلیله و نمک
سنگ بسایند و با شهد در چشمش کنند که نافع بود *

نوع دیگر - شاخ گوزن که در هفت سنابهر گویند یا دندان گاؤ یا دندان
آهو با روغن و شهد بسایند و در چشمش کنند - نافع باشد *

نوع دیگر - فلفل دراز و برگ بانسه از هر یک ششدرم - کوفته و
بیخته با رب سیر روغن و نه درم شهد داخل دو سیر * و نگ پخته کنند و در
وقت صبح اسپ را بدهند که درین زحمت مناسب است - گوشتی
که مثل حباب در چشم اسپ بر آید بدادن این ادویه برود و به شود *

نوع دیگر - درد چشم اسپ - گاه باشد که از باد بینائی یک چشم
اسپ و یا هر دو چشمش برود و چون در چشمش بنگری دیده هیچ از
حال خود تغیر نکرده باشد ولی آب از چشمش آید - این زحمت از دیگر
دردهای چشم اسپ بدتر بود و بدشواری و شدت دوا پزیرد *

^۱ مهوه, Hindī, the mahuvā or mahū, tree: Bears are fond of the fruit.

علاج آن • بول آدمی در چشمش بیفشانند - یا هلیله و بلبله و آمله
از هر یک نه درم باهم بکوبند و بجوشانند در آب - آنرا سرد کرده بر
چشمش بیفشانند •

نوع دیگر • یک درم نمک با آب سحق کنند با نیم درم شهد بیامیزند
و در چشمش کنند - نافع باشد •

نوع دیگر • لته بروغن چرب کنند و بر چشمش به بندند و اسپ را
در معطی به بندند که چشم را بر چیزی نتوان مالید •

نوع دیگر • تخم بلادر یعنی بهلانوه با شهد سحق کنند و در چشم کنند
و اگر بدین ادویه‌ها علاج نپذیرد رگ از زیر چشم بکشایند •

نوع دیگر درد چشم آن است که اسپ را چون بزرگوانند خون
در چشمهایش آید یا سرفه بسیار کند و خون در چشمش آید و چشمش سرخ
شود و درد کند - آب از چشمهایش روان شود - همین ادویه مذکور بکار برند
که زحمت دفع شود •

نوع دیگر آنست که از حرارت و گرمی چشم اسپ درد کند
و دانهائی خورد در اندرون پلک چشم پیدا شود و بخارش آید و بدان
سبب در جائی بمالد و دردش زیاده شود و بعدی رسد که ناخن در
چشمش پیدا شود و چشمش تنگ گردد • علاج آن - پلک چشم اسپ را
باز گونه کنند و نمک سنگ بران دانه‌ها و گوشت ناخن چندان بزنند که
خون بر آید - اگر علاج نپذیرد گوشت ناخن ببرند و کسی این گوشت
ببرد باید که درین علم مهارتی تمام داشته باشد و اگر ماهر نبود نعوذ
بالله منها - چشم اسپ را ضائع کند • چون گوشت ناخن ببرند کوودر^۱

^۱ کوودر; another reading is کودر; perhaps an error for کهودر khodar, H.,
"honey."

و این زحمت از چند نوع پیدا می شود * یکنوع آنست که از دهان اسب بوی گاره^۱ آید و پیوسته لعاب از دهانش روان شود و کام آماس گیرد و سر در پیش اندازد و متصل سر بجنباند و نتواند که علف نیک بخورد اگر بخورد نتواند که فرو برد - در هندی آنرا والک^۲ گویند *

نوع دیگر آنست که زبان سیاه شود یا سبز گردد و اماس کند و دانه های گرمی بر زبان او بر آید و زبان پیوسته در دهان بجنباند و از دهانش لعاب آید و از خوردن باز ماند *

نوع دیگر که لب های اسب سیاه شود و اماس کند و گلویش نیز از اندرون و بیرون اماس کند و علامت آماس اندرون حلق آنست که علفی که بخورد نتواند که فرو برد و از راه بینی بیرون آید - آنرا در هندی پرلونک^۳ گویند *

علاج آن - اول باید که رگ از کام اسب بکشایند و از دنباله های چشم او نیز * بعد از آن زنجبیل و فلفل دراز و گرد از هریک نه درم بکنند و با چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن نیم سیر آید - سرد کنند و در حلق اسب بریزند که نافع باشد *

دیگر هلیله و بلبله و آمله و برگ نیم از هریک ربع سیر بگیرند و بجوشانند و آب بیاایند - و این آب داخل آبی کنند که اسب را میدهند *

^۱ بوی گاره perhaps a copyist's error for بوی گاره.

^۲ والک and دالک, probably errors for the Sanskrit *alābuka*, a disease in horses, in which, according to Nakul, "the mouth of the horse emits a foul odour, its palate becomes swollen, and it shows an aversion to food."

^۳ پرلونک probably an error for *prasūnaka* in which, according to Nakul, the horse's "palate, lips, and mouth become black, its gums decay, and it cannot eat its usual quantity of food."

و علاج او نمک سنگ و سمندر پیهن^۱ که عربی زبد البحر گویند و در فارسی کف دریا گویند کوفته و بیخفته و بآبی که برنج خام دران جوشانیده باشند بیامیزند و با یک درم شهد در چشمش کنند و در وقت صبح آب سرد در چشم اسپ بیفشانند که مفید بود *

نوع دیگر * معالجه اسپ شب کور - بگیرند وصله جامه ابریشمی و هشت بار تر کنند و باز خشک کنند و باز آن جامه را هشت بار دیگر در شراب قندی بدان طریق تر کنند و خشک سازند - و باز بروغن تر کنند و بعد از آن جامه فقیله سازند و در ظرفی نهند و روغن ربع سیر دران ظرف کنند و بدان فقیله چراغ روشن کنند و بر سر آن ظرف مسی بازگونه نهند و بگذارند تا آن فقیله بروغن تمام بسوزد و دوده که بر آن ظرف مسی چسبیده باشد بگیرند - و هر روز دو درم با یک درم شهد در چشم اسپ که شب کور است بکنند که علت شب کوری برود - و بیرون ازین کتاب شنیده شد که چون خواهند که بدانند که اسپ شب کور است یا نه بشب جامه سیاه سر راه بیندازند و بر بالای مهره سفید در رشته کشیده بر سر آن جامه سیاه افکنند و اسپ را بدان برافند - اگر اسپ سرزند و بر آن جامه نرود و احتراز کند بدانکه اسپ شب کور نیست و اگر بران جامه بگذرد و جامه سیاه و مهره سفید را در نیاید شب کور است و الله اعلم *

باب سیوم در معالجه زخمهای که از

دهان اسپ پیدا شود

این زحمت از زیادتی بلغم و زکام یا از عفوا و گرمی پیدا شود

^۱ Hindi, and زبد البحر Ar., and کف دریا Pers., lit., "sea-foam" is cuttle-fish.

تضمیم^۱ یعنی لجام نتواند خاورد - چون خواهد که بخارد زبانش بران دندانها آید و آزردہ شود و بیشقر اسپ کره را این زحمت پیدا شود - علاج او آنست که دندانها را از بن بکنند و بر جای آن شہد و روغن پر کنند کہ نافع باشد *

باب چهارم در معالجه تبها کہ اسپ را عارض شود

اگر از باد باشد علامت او آنست کہ تمام اندام خشک شود و گرم گردد و اندرون دهانش خشک شود و عطش زیاد شود و درخشندگی از موی اعضای او برود و پرزه دار شود و چشمهایش آملس کند و سر فرود اندازد * علاج او آنست کہ تمام اعضای بروغن زرد چرب کنند و مالش دهند و علف نذهند تا تب فرود آید - یک سیر دسمول^۲ با شانزده سیر آب بچوشانند چندانکہ بوزن دو سیر آید - سرد کنند - اسپ را باین آب حننه دهند - و این جلاب اگر در حلق اسپ بریزند مفید بود *

اما علامت تبیکہ از زکام و بلغم پیدا کند آنست کہ تمام اندام اسپ سنگین شود - و چنان راه رود کہ پنداری در گل می‌رود و متصل خمیازه کشد و سردر پیش اندازد و بخواب رود - پیوستہ آب و لعاب از چشم و دهان او روان شود * علاج او مُشکک^۳ زیر زمین عجم کہ بریان ہندی موته گویند

^۱ تضمیم: the author uses this word in the sense of لجام but this meaning is not given in the dictionaries. However, one of the meanings of the word is "anything bitten by the teeth."

^۲ دسمول *Dasmūl*, S., a tonic prepared from the roots of ten plants.

^۳ This passage is corrupt in all five MSS. *Mushkak* is a "mouse" and also "galingale." The ordinary term for "galingale" is سعد کونی and this is the reading in one of the texts.

نوع دیگر - برگ نیم و برگ امبلی^۱ بهم بجوشانند و در لته کنند
و در گلوئی اسپ به بزدند که نافع بود *

نوع دیگر - پوست نیم با برگش بآب بجوشانند و اندرون دهن
اسپ بدان آب مکرر بشویند که نفع کند *

دیگر یک سیر پوست نیم با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن
چار سیر آمد - بعد ازان آب بیالایند و یک سیر و نیم مونگ در آن آب به
بپزند و اسپ را بدهند *

نوع دیگر - بانسه و کلونجی^۲ و بهون ریگنی^۳ و فلفل دراز
و پیپل مول و زنجبیل از هر یک سه درم کوفته و بیخته با پیشاب گاؤ خطا
کنند و در نه درم برگ نیم کرده بدهند که هر دردی که در دهان اسپ
و گامیش باشد دفع شود *

دیگر در زیر بینی اسپ دود کنند بکاغذ یا بسرگین گاؤ *

دیگر در زیر گلوئی اسپ یکداغ گرد کنند و در زیر گوشش
سه داغ که زخمهای دهان و کام اسپ دفع شود و از برای انواع
علتها که در دهان اسپها پیدا شود این ادویه مذکور مناسب باشد
و صلاح آرد *

نوع دیگر آنست که از کنج اندرون دهان اسپ دو دندان و رای
دندانهای معهود بر آید بر اطراف دندانهای اسپ - و بدان سبب

^۱ امبلی i.e., *imlī* or *imbli*, Hindi, the Tamarind tree and its fruit.

^۲ *Kalonji*, small fennel *Nigella sativa*.

^۳ *Bhū-ringā*, Hindi, the root of *Solanum Xanthocarpum*.

باهم باید آمیخت تا یک هفته هر روز اسپ را بدهند سوی^۱ که از مویز
راست کنند بوزن یکسیر در حلق اسپ بریزند که شفا یابد *

نوع دیگر - ربع سیر و نه درم مویز - و نار دانه و فلفل دراز از هر یک
ششدرم - و ربع سیر نبات - بادویه مذکور بکوبند و با ربع سیر و نه درم شهد
خلط کنند - تا یک هفته هر صباح اسپ را بدهند که صحت یابد - و درین
مرض یک هفته به جای ولیده پنج سیر جو پخته و نیم سیر شهد باهم بیاورند
و اسپ را دهند *

دیگر دو و نیم سیر شیر و نیم سیر روغن و ربع سیر شهد و نه درم نبات
بهم خلط کنند و اسپ را حقه دهند که نافع باشد * اسپنی که در تب این
علتهای مذکور بر اعضا او ظاهر گردد بدانکه باد و بلغم و صفرا یکجا شده
و تب از هر علت پیدا شده و آن زحمت دوا نپذیرد و این زحمت را
بزیان هندی تردوکه^۲ گویند و اگر کسی دوا کند جلاب دسمل مناسب بود *

باب پنجم در معرفت آنکه اسپ از چه سبب

باد پیدا کند و بیان معالجه اجناس

بادهای افراس و این باب مشتمل

بر یازده فصل است

فصل اول در معرفت سبب باد پیدا شدن * اهل تجربه چنین

آورده اند که اسپ را چون مدتی روغن بدهند و بعلف خشک بدارند

^۱ Variousy اسوا - اسوی or الو : probably *sear*, S., a spirit made from sugar, but here made from raisins.

^۲ تردوکه, from the Sk. *tri-dosh*, "disorder of the three humours of the body,—bile, blood and phlegm."

و کلو^۱ و فلغل دراز و دیودار و سیطرج و پهار^۲ و اسکند و پوست فیب و قسط شیرین که در هندی ایلوت^۳ گویند ادویه مذکور از هر یک سه درم بکوبند و سه قسمت کنند هر روز یک قسمت از آن با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن یکسیر آب بماند - فرود آرند و سرد کنند - و با یکسیر شهد بیامیزند و در حلق اسپ فرو ریزند که نافع باشد *

نوع دیگر تقبیل و پوست فیب از هر یک نیم سیر بکوبند و با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج سیر آید - بیالایند و دو سیر مونگ در آن آب پخته کنند - فلغل دراز و زنجبیل از هر یک شش درم کوفته و بیخته با ربع سیر شهد داخل مونگ پخته کنند - و بعد از دادن جلاب اسپ را بدهند که زحمت دفع شود - قپ اسپ فرود آید - و علامت تبی که از عفرا و گرمی باشد آنست که تشنگی اسپ را زیاده شود از قاعده - و اکثر چشمهایش سرخ یا زرد گردد و اندامش گرم شود و دم بسیار زند و چون دست در سوراخ بینی او نهند دم او گرم باشد همچو آتش - و سر او نیز گرم باشد - و سر در پیش اندازد - علاج او اینست - بر اعضای اسپ آب سرد بپاشند و اندامش بروغن ستور^۴ تدهین نمایند یعنی چرب کنند - سه بار ارد جو برشته و ربع سیر شهد و ربع سیر نبات

^۱ کلو^۱, prob. *kilū*, *Nannorhops Ritchieana*, the young leaves of which are used as a purgative for horses.

^۲ پهار, prob. *bahra* or *bhairā*, the Belleric myrobalan.

^۳ ایلوت, this word occurs more than once. *Qusṭ* is the Costos, *Saussurea Lappa*; but according to Watt this is called *kilt* in Hindi. (*Elwā* is, of course, the Hindi name for aloes.)

^۴ ستور, perhaps nitsfoot oil, but possibly for *Satūnear*, *Asparagus racemosus*, the root of which is used as a demulcent by Salhotris. In one MS. it is stated to be butter.

گرفت و پیشاب او به بندد اکثر آن اسپ نرزد - این علت را بر زبان هندی
آت کر تک^۱ گویند *

علاج او اول تمام اعضایش بروغن چرب کنند و مالش دهند و بعد ازان
تمام اعضایش با آتش بتابند و آب را گرم کنند و چون سرد شود یک سیر
روغن کنجد و ربع سیر جوکهار داخل آب کنند و اسپ را بدهند و از ادویه
تج و هنگ^۲ و جوکهار و فلفل دراز و زنجبیل و بنس^۳ هر یک چهار درم
کوفته و بیخته با یک سیر شراب قندی در وقت صبح اسپ را بدهند که
نافع است *

نوع دیگر تدوای کنند - روغن کنجد ربع سیر و نه درم روغن گاو^۴ و ربع
سیر چربی گوسفند یکجا کنند و بجوشانند و هر روز ربع سیر در بینش کند
و همین چربی مذکور هر روز یک سیر اسپ را دادن و حقه کردن مفید
بود و اعضای اسپ بدین چربی مذکور تدهین نمودن نفع کند * دواى
دیگر شش درم نمک سنگ و نه درم فلفل دراز و ربع سیر روغن با یک سیر
خون گوسفند بپامیزند و اسپ را بدهند که مضعمت دهد و رگ دنبالهای
چشمش یا اطراف سیفئه او یا از دو پای پس او بکشایند و اگر بمعالجه مذکور
دوا نپذیرد داغ کنند که به شود *

* نرد *

داغ باشد علاج علت و * گفته اند آخر الدوا الکی

^۱ ایت is perhaps for *ainth* and اکر from *akarnā* a synonym of *ainthnā*.
a name for lockjaw. *ainth-jūnā* = trismus: ایت کر تک or ایت کر تک

^۲ *Hing* and *hing*, H., *asafoetida*.

^۳ پدیس or تیس - تیس - تیس are the various readings. Possibly these are errors for تیس: *vide* p. 50, note 2. *Bans* may be an error for *bānsa*, *Adhatoda Vasica*, which is often mixed with ginger and honey.

^۴ In two MSS. روغن سقور: *vide* p. 66, note 4.

باد پیدا کند - یا در جای تنگ و ریسمان کوتاه بسته باشد که نتواند بفراغت
 خسپید و غلطید - و یا او را علف بوقت نرسد و گرسنه ماند - یا از لاغری
 و بی قوتی - یا از شکستن پیشاب و سرگین که چون خواهد که پیشاب کند
 و سرگین افرازد و در اثنای آن اسپ را برانند و نگذارند که پیشاب تمام
 کند - یا از زجر و مشقت بسیار که بر اسپ کنند مثل دوانیدن بسیار
 و بار سنگین بر نهان و تیمار او بواجبی نمودن - اسپ در کوفت بماند
 و عاجز شود - و باد بر وجودش غلبه کند - یا از ادویه و اغذیه چیزهای تلخ
 در محضت بسیار خوراندن اسپ باد پیدا کند * بدانکه موجب باد پیدا
 کردن اسپ این چیزها بود که مذکور شد *

بدانکه باد چند نوع است و در انواع این زحمت اسپ را تدهین
 کردن و تسخین نمودن و رگ کشادن مناسب بود و ادویه مناسب هر نوع
 باد که اسپ پیدا کند معالجه بجای خود گفته خواهد شد * باید که
 هر چاشنی که دهند بعد از گردانیدن اسپ دهند *

فصل دوم در معالجه باد قیصر^۱ اسپ که این باد پیدا کند
 علامتش آنست که تمام اعضای او همچو تخته خشک شود و متصل چشم
 در حدقه بگرداند چنانچه سیاهی چشم ناپدید شود و میل بر علف خوردن
 نکند و اگر خواهد که علف خورد نتواند که به خارد و پیشابش سرخ
 شود و اگر درین زحمت اسپ دندانها برهم نهد چنانچه از هم بر نتواند

^۱ باد قیصر, amongst Indian horse-dealers this is tetanus; vide also the
Zinat-'*I-Khayl*, an Urdu treatise on horses. In an Arabic MS. this disease
 is called القصر

فصل چهارم در معالجهٔ بادی که هندی آنرا کپوتک^۱ گویند *
 علامت او آنست که اسب بیقرار و بی آرام گردد و هر دم بیفتد و بر
 خیزد و از طرف بطرف بگردد و هوش ازو برود - اسبی که این مرض
 پیدا کند اثر آنست که نرزد *

علاج او یک سیر دسمول با دوازده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
 چهار سیر آید - سرد کنند و روغن گاؤ و روغن کنجد و چربی گوسفند
 از هر یک یکسیر داخل آب کنند و باز بجوشانند چندانکه بوزن سه سیر آید -
 هر روز بوقت صبح بوزن نیم سیر از آن در حلق اسب بپزند که زحمت
 اسب دفع شود و همین ادویه را هر روز نیم سیر بخوردن اسب بدهند
 و مقداری ازین ادویه را در حقنه کنند و بر اعضای او بمالند و اگر دوا پذیر
 نباشد داف کنند *

**فصل پنجم در معالجهٔ بادی که پشت اسب را بگیرد و خشک
 کند *** علامت او آنست اسب پشت بریزد چنانکه پنداری شکم بر زمین
 خواهد مالید *

علاج او آنست که پشتش بروغن کنجد تدهین کنند و تسخین نمایند
 و آب گرم کرده اسب را بدهند * ربع سیر جوکهار و یک سیر روغن کنجد
 در آن کنند نافع باشد *

**نوع دیگر یک سیر شهد و بیخ درخت قوتم^۲ یعنی سماق نه درم
 کوفته و بیخته با یک سیر کنجدانه کوفته داخل نیم سیر شیر گاؤ کنند
 و اسب را بدهند - نافع باشد ***

^۱ کپوتک Sk. kapotaka, described as a kind of fatal paralysis in horses.

^۲ Other readings are تینون or تینون. Tuntum or tintim, Ar., is another name for سماق.

فصل سیوم در معالجهٔ بادی که سر و گردن اسپ را خشک کند
 و هندیان آنرا باد ککوک^۱ گویند علامت او آنست که سر و گردنش خشک همچو تخته گردد چنانچه گردن هیچ طرف نتواند گردانید * علاج او گردنش بروغن کنجد تدهین کنند و برگ بید انجیر که به زبان هندی آرند^۲ گویند و سرگین گاو یعنی پاچک^۳ گرم کرده تسخین نمایند و از ادویه زنجبیل و اثیر^۴ و زرد جوبه و دار هلد^۵ و فلفل گرد و فلفل دراز و بیخ تینو^۶ از هر یک سه درم کوفته و بیخته با یک سیر شراب تندی بیامیزند و اسپ را دهند و اگر شراب نباشد با یک سیر قند بدهند که نافع شود *
 نوع دیگر سنبلیله که آنرا بزبان هندی میتھی گویند اهل عرب جلیه خوانند و سیاه دانه یعنی کلونجی از هر یک نه درم کوفته و بیخته با ربع سیر روغن کنجد و یک سیر قند خلط کنند و هر روز اسپ را بدهند تا صحت یابد و رگ از زیر گردن اسپ بکشایند و اگر باین دوا زحمت دنع نشود داغ کنند *

نوع دیگر انکوزه و تیج و اجمود و فلفل گرد و آمله و پیتس^۷ و دانه انار و نمکسنگ و فلفل دراز و بانسه از هر یک سه درم کوفته و بیخته با شراب و قند بدهند فایده خواهد شد والله اعلم *

^۱ ککوک, name of a disease that attacks the head and neck of a horse: the word is untraceable.

^۲ Arand, H., the castor oil (plant or seed).

^۳ Pāchak, P., and uplā, H., dried cakes of cow-dung for burning.

^۴ اثیر, apparently the Sk. usīra, better known as the *خس خس* *khās-khās*.

^۵ دار هلد, the wood or the root of the Barbary, *Berberis aristata*.—Watt.

^۶ تینو, in other MSS. سردانه or سبوار: words untraceable.

^۷ Vide p. 69, note 3.

و کرد^۱ و سیر و کچور^۲ و گول از هر یک چهار درم کوفته و بیخته با نیم سیر روغن زرد بپایزند - اسپ را بدهد که نافع باشد *

دیگر روغن و شهد از هر یک نه درم در بینی اسپ بریزند و در زیر بینی دود کنند بچوب اک که بعربی عشر^۳ گویند و برگهای پهن دارد و در گجرات و همه جا بسیار است - و اعضای اسپ را بروغن زرد چوب کنند و مالش دهند تا شفا یابد *

فصل هشتم در معالجه اسپ که قضیب و خصیه اوتا حد مقعدش باد گیرد و هندوان این باد را بان^۴ گویند * علامت این باد آنست که پیشاب و سرگین اسپ به بزد و شکم درد آید همچو مشکى پریاد شود و دم بسیار زند و نتواند ایستاد - چون خواهد که بایستد نتواند ایستاد - از پای بیفتد و بیهوش شود چنانکه اگر چابک برنندش خبر نداشته باشد - و زبانش سیاه و دهانش خشک گردد * اسپى که این زحمت پیدا کند اکثر آنست که نرود - بهتر آنست که علاج نکنند و اگر کسی بکند این ادویه مناسب بود * سرشف و فلفل دراز و زنجبیل و دود^۵ چراغ از هر یک سه درم با پیشاب گاؤ سحق کنند و ازان فتیله سازند و در قضیب و مقعد او کنند *

دیگر نمک سنگ و فلفل دراز و اصل السوس یعنی ملهتی از هر یک پنجدرم کوفته و بیخته با یک سیر سرکه هندی که آنرا آجهن^۶ گویند و نیم سیر روغن کنجد بپایزند و اسپ را حقه کنند *

^۱ Other readings are کر or کیرد possibly errors for گيرو H. "red ochre."

^۲ Kachūr, the Long and the Round Zedoary.

^۳ 'ushar, the Arabic for the āk tree.

^۴ بان or بان, not traceable. Can this be for the Sk. apān?

^۵ آجهن, not traceable.

نوع دیگر یک سیر دسمل با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یک سیر آید - سرد کنند و روغن ستور و روغن کنجد و چیزی چربی گاؤ یا گوسفند از هر یک ربع سیر گرم کنند و در آن آب پیامیزند اسپ را بدان حلقه کنند هر روز تا شفا یابد - اگر باین ادویه های مذکور به نگرود داغ کنند *

فصل ششم در معالجه بادیکه نصف پسن اسپ بگیرد * علامت او آنست که نصف پدش او بسلامت باشد و یک نصف از کمر اسپ و کفش و پاهای او خشک شود چنانکه نتواند جنبید و بیهوش شود و دم از جای بر دارد و خمیازه بسیار کشد *

علاج او - نیم سیر الوت^۱ یا دو سیر روغن کنجد پیامیزند و بجوشانند و نصف بدن او که باد گرفته باشد تدهین نمایند که مفید بود و یکسیر شیر و ربع سیر فلفل دراز هر صباح اسپ را بدهند تا شفا یابد *

فصل هفتم در معالجه اسپیکه او را دیوبان^۲ گویند * علامت آنست که اسپ دیوانه شود و متصل دستها بر زمین زند و چشمهایش سرخ گردد و کشاده ماند و از هر آواز که شنود ترسد و بر هر طرف قیز نگرود و از جای بر جهد و بلرزد و بیفتد و بیهوش شود و قرار ازو برود و قضیبش بیرون ماند - نتواند بغلاف کشید * اگرچه این زحمت را علاج نگفته اند اما این ادویه مناسب باشد * سرشف و هینگ و تچ و بانسه

¹ For *یلوت* vide p. 66, note 3. One MS. has *انگور* which is probably an error for *انکول* *ankol*, H., *Alangium Lamarkii*, the oil of the root-bark as well as the leaves of which are used in rheumatism.

^۲ *دیوبان* a disease of the brain, attributed to a spirit.

علاج او - سر و گردن اسپ بروغن کنجد تدهین نمایند و بزرگ ارند و سرگین گاؤ تسخین کنند و مقدار ربع سیر روغن کنجد در مشامش بریزند - یک سیر ماش پخته با نیم سیر روغن بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند تا علت دفع گردد و الله اعلم *

فصل یازدهم در معالجه بادی که بزبان هندی و بانگ^۱ گویند و این نیز نوع از قولنج است * علامت او آنست که شکم اسپ برآید و آواز قراقرز کند و تمام اعضای اسپ خشک شود * چون بتخسید نتواند که بر خیزد و بیهوش شود * و بلرزد و اگر درین زحمت بیفتش قر گردد و فواق کند علاج نپذیرد و اگر آب از بیفتش نیاید علاج پذیر است علاج او اینست زنجبیل بآب سحوق کنند و در چشم کنند *

نوع دیگر زنجبیل و فلفل دراز و کرد و اجواین و پوست شیطان از هر یک سه درم و برگ درخت کنار شش درم و نمکسنگ و نمک سونچر و نمک سیاه و نمک کاج و نمک که بدان طعام بپزند - از هر یک دو درم ادویه مذکور کوفته و بیخته و با شراب قندی بیامیزند و هر روز اسپ را دهند و بر بالای آن یک سیر شراب در حلق او بریزند و اگر شراب نباشد در سیر اچین^۲ یعنی سرکه بکار برند که مفید بود والله اعلم - معالجه انواع علل و امراض که اسپ از باد پیدا کند مفصل در باب پنجم نوشته شد تا واضح گردد و اگر دانه بدهند مقدار دو سیر مودگ را پخته و درو زنجبیل و فلفل دراز هر یک پنجم درم و عسل و روغن زرد ربع سیر کرده بخوراند و از باد پرهیز کنند و علف دوب دهند *

^۱ و بانگ or و بانگ, not traceable.

^۲ اچین یعنی سرکه, vide page 73, note 5.

نوع دیگر برگ اک و بیج چتر چال^۱ و جوگهار و هینگ و آمله و سنبل الطیب و فلفل دراز و زنجبیل از هر یک چهار درم کوفته و بیخته با دو سیر شراب قندی اسپ را بدهند و اگر دران حالت شراب نباشد با دو سیر اجهن بدهند نفع باشد و اگر درین زحمت یدش آب اسپ بسته باشد و شکمش درد کند یک سیر روغن کنجد با دو سیر شیر و نه درم فلفل دراز خلط کنند و اسپ را بدهند که زحمت دفع شود و بر اطراف سینه و بر هر دو رانش رگ زنند و اگر فائده ندهد بر نزدیک ناف او و بر تهیگاه چهار بندش داغ کنند که زحمت دفع شود و شفا یابد و الشافی هو الله *

فصل نهم در معالجه بادی که بزبان هندی وا تهودا^۲ گویند و این نیز نوعی از قولنج است * علامت او آنست که بول و سرگین اسپ بدشواری آید بلکه ببندد و شکمش براید و آواز قراقر کند و بیهوش شود و لاغر گردد و او را اول داغ دهند - اگر از گرمی داغ در نیامد و هوشیار نه شود دوا کردن مفید نبود و اسپ نرید و اگر گرمی داغ در یابد -

علاج او بچ و سعد که بزبان هندی موقه گویند و بابونگ^۳ و گرد و هینگ و زنجبیل و هردو فلفل یعنی گرد و دراز از هر یک چهار درم کوفته و بیخته هر روز با یک سیر شراب قندی بدهند تا زمانی که علت دفع شود *

فصل دهم در معالجه بادی که زبان هندی اردت^۴ گویند * علامات او آنست که دهان اسپ کج شود و متصل لعاب از دهانش آید و از علف خوردن باز ماند *

۱ چتر چال، *chitrā chāl*, the bark of *Plumbago zeylanica*.

۲ الوودر، not traceable.

۳ Bābrang, H., *Embelia Ribes*.

۴ اردت، *Sk. ardita*، لقوه Ar.

باب هفتم در معرفت آنکه صفرا و گرمی از چه سبب بر طبیعت اسب غلبه کند و معالجه آن

چنین آورده اند که چون اسب را از ادویه و اغذیه چیزهای گرم و تیز و تلخ و شور بسیار دهند یا در تابستان بجای بقدند که تپش آفتاب درو اثر نه کند یا در گرمی او را برآه دور برند یا بسیار دوانند یا او را تشنه بدارند و بوقت آب ندهند صفرا و گرمی بر طبیعت او غلبه کند و ازان رنجور گردد و مرضهای بد پدید آید و معالجه هر علتی که مناسب آن باشد به جای خود گفته آید *

علامت اسپى که صفرا و گرمی بر مزاج او غالب شده باشد آنست که چشمهایش زرد شود و یا سرخ - و دم بسیار زند و متصل عرق کند و تشنگی بیش از قاعده معهود باشد و بیهوش شود چنانچه اگر چابک بزنند خبر نه داشته باشد *

علاج او - اول او را در آب سرد برانند و ساعتی بدارند و آشنا^۱ دهند و زک بکشایند و از ادویه و اغذیه چیزهای سرد دهند تا نافع باشد *

باب هشتم در معالجه اسپى که پیشاب خون کند

بدانکه این علت را هذدوان رکت پرسراو^۲ گویند و از باد و صفرا است و اگر درین علت اسب از خوردن باز ماند علاج او دشوار باشد علامت او - سر و اندام اسب گرم شود و دم بسیار زند و سر و گوش فرو اندازد و در

^۱ آشنا in four MSS. ; probably *ashnān*, H., "bathing." One MS. has استاده

^۲ *Rakat*, H., "blood," and *prasarāv*, H., "urine" = *peshūb khūn*.

باب ششم دردانستن آنکه اسپ از چه زکام پیدا کند و معالجه آن

حکماء هفدی چنین آورده اند که اسپ را که شیرینی و چربی بسیار دهند یا از ادویه و اغذیه چیزهای سرد خوراند یا مدتی در یکجا بگذرد و سوار نشوند و نه گردانند یا از بدهضمی که چیزهای ثقیل دهند و هضم نتواند کرد و یا از هوای سرد که او را چل نبوشاند و تیمارش بواجبی نه نمایند زکام پیدا کند - و بلغم بر مزاج او استیلا نماید و اذیت برساند و اسپ ملول شود و علامت آنکه بلغم بر مزاج او غلبه کرده است آن است که میل بر علف خوردن نکند و عطسه بسیار زند و آب از بینی بر آید و گلو و پایهای او بقدر اماس کند و سرگیج با کرم بیفتدازد و موی تنش ایستاده شود *

علاج آن زنجبیل و فلفل دراز هر یک دو درم و نیم کوفته و بیخته آب بشمر یعنی ^۱ بهون رنگنی چهار درم و آب برگ سنبلالو ^۲ نه درم و پیدشاب گاؤ نه درم مجموع با یکدیگر بپایمیزند و هر روز چهار درم در بینی اسپ بپزند که مفید بود و از ادویه و اغذیه چیزهای بارد نباید داد که مناسب نباشد - فسخود تر کرده بدهند و آب گرم بدهند که مفید بود و هر چاشنی که دهند باید که بعد از گردانیدن اسپ بدهند تا مفعول دهد *

^۱ بهون رنگنی : آب بشمر یعنی بهون رنگنی *bhāhrangī*? *Clerodendron Siphonanthus* ?

^۲ سنبلالو or سنبهالو *H., Sambhālā, Vitex Negundo.*

دیگر ربع سیر مویز و ربع سیر و نه درم نبات و بانسه و السیر یعنی
خس که بدان خستخانه سازند از هریک نه درم مجموع را یکجا بگویند
و هر روز با نیم آثار شهد بیامیزند و در وقت صبح اسپ را بدهند تا زحمت
دفع شود *

نوع دیگر بیت باب^۱ را و فلقل دراز از هریک ششدرم ادویه مذکور
یکجا کوفته با نیم سیر شهد بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند که مفید بود *

باب دهم در معالجه اسپ که ضیق النفس پیدا کند

این زحمت بیشتر از صفرا و گرمی پیدا شود یا از زجر و مشقت
بسیار که اسپ را بدوانند بمنزل دور برند و تیمار نمایند - علامت او آن
است که دم بسیار زند و بدشواری نفس او بر آید و بیقرار شود و هوش
از وی برود و چشمهایش سرخ شود و اندامش گرم گردد و عرق بسیار کند -
چون نفس کشد تهیگاهش خالی شود - چون دم فرو برد با زیر گردد -
درین علت اگر آب از بینیش آید و نفس زدن بر او دشوار تر شود
و بدشواری دوا پذیرد علاج او آنست هلیله و بلبله و آمله از هریک ششدرم
کوفته و بیخته با ربع سیر بونج و ربع سیر شکر بیامیزند و اسپ را بدهند که
نافع بود *

نوع دیگر مویز و شکر از هریک ربع سیر و شهد ربع سیر و نه درم فلقل
دراز و بانسه سبز و آثار دانه از هریک نه درم مجموع باهم بیامیزند و اسپ
را بدهند که نافع باشد *

^۱ پیت پاپوتا *pit-pāpū*, Hind., *Fumaria parviflora*.

وقت پیشاب کردن بنالد - علاج او قافله که در هندی الاجی گویند و تخم سینبھل^۱ با پوست و خارش کوفته و بیخته از هر یک ششدرم و مویز ربع سیر گرفته ادویه مذکور را بگویند و با ربع سیر روغن کنگد بیامیزند و در علف دوب بپیچند و هر روز اسپ را بدهند تا علت دفع شود *

نوع دیگر شکر ربع سیر و نه درم برنج و شیر ربع سیر تخم خیار و بادرنگ که در هندی آنرا کهیرا گویند شش درم مجموع را بهم بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند تا مرض دفع شود *

نوع دیگر دو سیر شیر - و نیم سیر و نه درم روغن زرد - و ربع سیر شهد - و نه درم شکر باهم بیامیزند و اسپ را بدین حقه کفند که نافع باشد و چیزهای سرد مثل صندل بآب برگ کنار بر اعضای او طلا کنند و در این زحمت شیرینی و چربی و چیزهای خنک اسپ را بدهند که منفعت بدهد و زحمت دفع شود *

باب نهم در معالجه اسپ که خون از دهان و بینی و مقعد او آید و خون پیشاب کند

این زحمت از غلبه صفرا و گرمی باشد - اندام اسپ گرم شود همچو آتش - چنانکه دست نمی بسوزد - و از خوردن او باز ماند - و این زحمت علاج ندارد - اما اگر خون از دهن و مقعد اسپ نیاید و همین پیشاب او خون باشد و خون از بینیش آید علاج او اول اعضای بروغن قدهین نماید و مصل آب سرد بر اندامش بپاشند و چیزهای خنک که قیل ازین مذکور شد بر تن او طلا کنند *

^۱ سینبھل or سیمل *semal*, the silk-cotton tree, *Bombax malabaricum*.

کیسو^۱ نمیشود گوکهر و از هر یک ششدرم - نبات ربع سیر کوفته یا ربع سیر و نه درم شهد مخلوط سازند و اسپ را بدهند که مفید بود - اگر از زیادتى بلغم و زکام بسته باشد علامت او آنست آن بول ابیض و سفید رنگ بود و قطره قطره بچکد و غلیظ بود همان علاج مذکور از جهت پیشاب که از باد بسته باشد بکار برند که مفید بود *

باب دوازدهم در معالجه اسپى که در شکم او کرم باشد

چون اسپ را شیرینی و چربی بسیار دهند کرم در شکم او افتد و از باد نیز در شکم کرم پیدا شود - علامت آنست که اسپ میل علف خوردن نکند روز بروز لاغر شود و زیر شکمش آماس کند و تیزی و تندي ازو برود و سرگینش نرم شود *

علاج آن - باد رنگ کابلی و اجمود از هر یک ربع سیر و شطرج و فلفل دراز و زنجبیل و نمکسنگ و زرد چوبه و قنبر و پوست فیب از هر یک ادویه مذکور نه درم کوفته و بیخته مجموع هفت قسمت کند و هر روز یک قسمت از آن به پیشاب گلر خمیر کرده اسپ را بدهند که کرمها در شکم اسپ بمیرند و یا بسرگین بیرون آید * دیگر قنبر و پوست فیب و هلیله و بلبله و آمله از هر یک ربع سیر بکوبند و با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج سیر آید و در سیر مونگ دران آب به برند و ربع سیر روغن کنجد در مونگ پخته بپامیزند و در وقت پیشین اسپ را بدهند که علتش دفع شود و بصلاح آید *

^۱ کیسو، for کیسر saffron ? Kesū, the flowers of Butea frondosa.

نوع دیگر دوائی مختصر - یکسیر خرما دانه و نه درم برگ بانسه سبز یکجا کنند و اسپ را بدهند که مفید بود *

دیگر پت پاپرا و بانسه سبز از هریک نه درم با نیم سیر شهد بیامیزند و اسپ را بدهند - درین علت ولید اسپ باید که چو باشد که مفید بود *

باب یازدهم در معالجه اسپ که بول او

بسته باشد

علامت او آنست که پایهای او گرد آورد و قضیب متصل بیرون کشد و باز بغلاف برد اسپ بیقرار شود این زحمت از باد پیدا باشد *

علاج او - اطراف قضیبش بروغن تدهین نمایند و بسرگین گاؤ و برگ ارند گرم کنند و تخم چترجهت^۱ و الاحی و خار خشک یعنی گوهر^۲ و پنجه دانه و تخم مجدی که بهندی پیته^۳ گویند از هریک ششدرم کوفته و بیخته با شراب قذی بیامیزند و اسپ را بدهند و بر بالای آن یک سیر شراب قذی و اگر شراب نباشد دو سیر جغرات قرش دهند که مفید بود بول بکشد *

نوع دیگر یک سیر برنج با چهار سیر دوف قرش به بزند و اسپ را بدهند که نافع بود و پیشاب از گرمی نیز بقدد و علامت او آنست که قطره قطره از قضیبش بچکد - آن بول سرخ یا زرد باشد * معالجه آن اجمود^۴ و گل

^۱ چترجهت, not traceable; *chitrū*, H., the Barberry, *Berberis aristata*.

^۲ گوهر *gokhrū*, Hind., *Tribulus terrestris*.

^۳ *Majdabh*, Ar. (†), and *pethū*, H., the white gourd melon.—Watt.

^۴ اجمود *ajmūd*, Ar. *karafa*, celery; *Apium graveolens*.—Watt.

و بعد از آن ششدرم زنجبیل و نه درم نمکسنگ و فلفل دراز و گرد هریک ششدرم کوفته و بیخته داخل مونگ پخته کنند و ربع سیرشهد و روغن کنجد و روغن ستور از هریک نه درم بآن مژنگ بیامیزند و اسپ را بدهند که نافع باشد و الله اعلم بالصواب *

باب پانزدهم در معالجهٔ آسیبی که باد و صفرا در طبیعت او غلبه کرده و ملول گردد و بزبان هندی این علت را براست گویند

علامت او آن است که تمام اعضای اسپ خشک شود چنانکه هیچ طرف نتواند گردید و پیشاب خون کند و سر فرو اندازد و چشمها به بندد و متصل بخواب رود و اندامش گرم شود و نصف اعضای عقب او کج گردد و پایهایش سست شود و فرو گذارد و بیقرار گردد و از خوردن باز ماند - این زحمت صلاح نپذیرد و اگر چنانکه درین زحمت نلزد و از خوردن باز نه ماند دوا پذیر باشد *

علاج او - تخم ارند دو درم و کلو و تخم خیار و باد رنگ از هریک ششدرم و نبات ربع سیر مجموع یکجا کرده بگویند با ربع سیر و نه درم شهد بیامیزند و اسپ را دهند و اگر خواهند که حقه کنند هم همین دارو بکار برند و اگر بر اندامش بمالند هم همین دارو پسنده است و هم آرد جو بویان کرده با شیر و روغن و نبات بدهند که نافع باشد و اگر باین ادویه علاج نپذیرد داف کنند *

باب سیزدهم در معالجه اسپیکه از مشقت و زجری که برو کنند رنجور گردد

بدانکه اسپ را چون بسیار دوافند و اسلحه سنگینی بروی نهند و راه دور برند مانده شود و بی طاقت و عاجز گردد و ملول شود و علامت او آنست که دم بسیار زند و از خوردن باز ماند و سر بویز افکند و بولش سرخ گردد * علاج او تمام اندامش بروغن تدهین نمایند و رگ از کام و پهلوش بکشایند و از ادویه و اغذیه چیزهای خفک خوراندند و در میان آب بسیار به برند و ساعتی دارند و اشنان دهندش و مدتی بر او سوار نشوند و آسوده دارند و جای بستن او باید که نرم باشد که علت دفع شود *

باب چهاردهم در معالجه اسپیی که دندانها برهم نهد چنانکه نتواند کشاد و متصل آب از دهانش آید

علاج او سر و روی اسپ بروغن تدهین نمایند و به سرگین گار و برگ بید انجیر گرم کرده تسخین نمایند نافع باشد *

نوع دیگر ربع سیر روغن کنجد تاج در بینی اسپ بریزند که نافع باشد *
نوع دیگر بهون رنگنی و کهری رنگنی^۱ و حلبله و بلبله و آمله و تنبل و پوست فیب و کلو از هر یک نه درم بکوبند و با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن چهار سیر آید و یک سیر مونگ در آن آب به پزند

^۱ کهری رنگنی. There do not appear to be two kinds of *rengni*, but the plant has many names, one of which is *khariyūn marūghūn*.

که دیوک^۱ و مورچه‌ها و حیوان دیگر جمع کرده باشد و نمک^۲ سانپهر و زیره یکجا کنند و بآب خمیر کنند و برجائی که آماس کرده باشد ضماد کنند که آماس مذکور را فرو نشاند و یا بپزد * دیگر آماس اگر جائی باشد که رگ توان کشاد بکشایند و الا بر آن آماس حجامت کنند و خون بکشند و بعد از آن زنجبیل و فلفل دراز از هر یک چهار درم شاهتره^۳ و ایلوت از هر یک ششدرم کوفته و بیخته با نیم سیر روغن زرد^۴ بیامیزند و اسپ را بدهند نافع باشد *

دیگر معالجه اسپى که درمیان ناف و شکمش آماس کند - رگ زدن مناسب و خون کشیدن هم مناسب تر از معالجه کردن - اما ادویه آنست که بعد از خون گرفتن اسکند و شاهنرون را با پیشاب گاو بسایند و بر آن آماس ضماد کنند یعنی طلا کنند - اگر این آماس از باد باشد و بلغم بود ساجی کهار^۵ چهار درم با نیم سیر روغن اسپ را بدهند - برگ کمبوی^۶ و برگ وزن^۶ و چولای باهم گرم کنند و بروغن چوب سازند و ببلته بر آن آماس بزدند که آماس فرو کشد * اما آماسی که تمام سر و روی اسپ بگیرد *

علاج اول رگ از کام بکشاید و از طرف گلویش نیز و اگر آماس فرو نه نشیند بر تمام رویش حجامت کنند و خون بکشند که نافع باشد -

^۱ *Divak* for *dimak* "white-ant."

^۲ سانپهری; wherever this word occurs, one MS. has شاهتره and another سانپهر.

^۳ روغن زرد, in one MS. روغن سنور and in another گاو.

^۴ سانپهری, in one MS. سانپهر and in another ساجی کهار.

^۵ برگ کمبوی, in one MS. برگ پوی; the leaves of the Po.i or Indian Spinach are used as a poultice.

^۶ برگ وزن; *baran* is said to be *Crataeva religiosa*; the leaves are used in medicine.

باب شانزدهم در علاج و معرفت اجناس آماس افراس و معالجه آن

چنین آورده اند که اسپ از شش علت آماس پیدا کند - اول از باد - دوم از بلغم - سوم از صفرا و گرمی - چهارم آنست که باد و بلغم و صفرا یکجا شود و اعضای اسپ از آن آماس کند و این آماس نیز ازینهاست که جگر و زور بر اسپ کنند و اسپ را در مشقت اندازند - پنجم خون او سوخته گردد و آماس از او پیدا کند - ششم از ریش و دانه که اسپ پیدا کند یا زخمی خورده باشد و در علاج آن تعلل کند بدان اسپ آماس کند *

علامت آماس که از باد باشد آنست که چون دست بر آن فهی آماس مذکور سرد و نرم باشد و آنچه از زکام و خلط فاسد باشد سرد بود و آماس که از گرمی و صفرا بود گرم باشد و زود پخته شود و آماس که این علامتها همه داشته باشد بدانکه سه علت باهم جمع شده و تن اسپ از آن آماس کرده و آماسی که از زخم و دانه باشد علامت آن مثل آماسی بود که از گرمی پیدا شده باشد *

علاج این آماسها - اول آنست که طین الغمل که در هند رابره^۱ گویند و این در پای درخت پهلو^۲ و غیره میباشد باید که آنرا بپارند و این گلیست

^۱ رابره - رابره - رابره, this Indian name untraceable. Earth from ant-hills is used in medicine.

^۲ پهلو, in one MS. نیلو; possibly an error for پیلو the *Arūk* (Ar.) tree, *Salvadora oleoides*.—Watt.

علاج آن هر روز بانسه و زنجبیل از هر یک نه درم کوفته و بیضخته با ربع سیر روغن بیدامیزند و هر روز اسپ را بدهند و درین زحمت دانه او باید که مونگ باشد *

دیگر سرفه که از زکام و بلغم باشد علامت او آنست که از بینی اسپ آب متواتر آید و سفید باشد - علاج هلیله و بلبله و آمله و پوست شیطر ج که بهندی چترا گویند از هر یک پنجدرم کوفته و بیضخته با نه درم بانسه و نیم سیر شهد هر روز اسپ را دهند *

دیگر بهون رینگنی و هلیله و بلبله و آمله و پتول^۱ و پوست نیب و کلو^۲ از هر یک نه درم بگویند و با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج سیر آید - سرد کنند و دو سیر مونگ در آن به پزند و هر روز وقت عصر دانه با اسپ دهند که شفا یابد - و گاه باشد باد و بلغم و صفرا یکجا جمع شوند و طبیعت سرفه پیدا کند و علامت این سرفه آن باشد که خلطی که از بینی آید نشانه‌های مذکور همه دران باشد - آن زحمت دوا پذیر نبود آخر بمیرد و هو الله باقی و کل شیء هالک الا وجهه *

باب هشتم دهم در معالجه^۳ اسپیی که علت فواق

پیدا کند و بزبان هندی هوک^۴ گویند

چون سینه اسپ این علت پیدا کند و آن باد زور کند و از سینه بخلقش آید اگر درین زحمت وجع پیدا کند البته نرزد و این علت از بدهضمی پیدا شود و این دوا پذیر نباشد *

^۱ Patol, H., *Trichosanthes cucumerina*.—Watt. In two MSS. تنبول.

^۲ کلو, in one MS. کلوی; probably, *gilo*, or *Tinospora cordifolia*.—Watt.

^۳ Vide page 54, note 2.

اگر آماس مذکور تمام سر و گردن اسپ تا بغلها و پشت را بگیرد این نیز از آماسهای دیگر است تمام اندامش بدرد آید اسپ روز بروز لاغر شود و از خوردن باز ماند * علاج بعد از خون کشیدن ساجی و روغن کنجد و شیر و برگ اکره باهم بیامیزند و بر آماس مذکور بمالند که فافع باشد و اگر فرو نشیند آخر داغ کنند و این چاشنی دهند ساجی و ساته‌ری با روغن سرشفت باهم آمیخته اسپ را دهند که شفا یابد *

باب هفدهم در معرفت انواع سرفه افراس و معالجه آن سرفه که از باد باشد

علامت او آنست آب از بینی اسپ آید مانند کف دریا *
علاج او آنست دسمول دو سیر با یک من و ده سیر آب بجوشانند چند آنکه بوزن دوازده سیر آید یکسیر زنجبیل کوفته و بیخته با چهار سیر روغن و چهار سیر شیر گوسفند در آن آب بیامیزند و بار دیگر بجوشانند چند آنکه بوزن چهار سیر آید و هر روز نیم سیر از آن آب در وقت هر صبح بخوراند که نافع باشد *

نوع دیگر زنجبیل نه درم کوفته و بیخته هر روز با نیم سیر شیر گوسفند و نیم سیر شهد بیامیزند و هر روز اسپ را بدهند که نافع باشد و زحمت دفع شود * اما سرفه که از صفرا و گرمی پیدا کند علامت او آنست که آبی از بینیش آید سبز فام باشد - اگر در اول حال دواى او نکند آخر بجای رسد که چون سرفه کند بجای خلط خون از بینی افتد و اسپ لاغر شود - مطلق از خوردن بماند و این نوع سرفه بدشواری علاج پذیرد *

ضعیف و ناتوان گردد و دق پیدا کند و این مرض بزبان هندی بوهیار^۱ نیز گویند - علامت او آن است که روز بروز اسهال شود و شکمش بزرگ گردد درخشندگی از موی تن او برود آوازش پست شود و نشاط و تیزی از وی برود و پیشابش سرخ یا زرد شود و نفس آهسته زند و اندامش گرم شود و اشتهاى او کم گردد و دایم سرفه کند و بنظر چنان نماید که سالها رنج کشیده باشد * اسپى که این علت پیدا کند اکثر نرینه و الا اگر درین زحمت از خوردن باز نماند و اسهال جوان و قوی باشد و مرض دیرینه نباشد صلاح پذیر بود *

علاج او بیخ ارند و چترا چها و هلیله و بلبله و آمله از هریک پنجدرم کوفته بشاراب آمیخته هر صبح بدهند و بر بالای آن یکسیر شراب قندی در حلقش بریزند تا علت دفع شود *

دیگر پت پاپرا و فلفل دراز از هریک ششدرم کوفته و بیخته در نه درم برگ بانسه پیچیده هر صبح باسپ بدهند و در وقت شام فلفل دراز و تباشیر و لاکه از هریک ششدرم در دو نیم سیر شیر گوسفند گرم کرده در حلق اسهال بریزند که مفید بود *

نوع دیگر یک سیر لاکه در چهار سیر روغن کفجد بجوشانند و سرد کرده اندام اسهال را بروغن تدهین نمایند و رگ از اطراف پهلوى او بکشایند *

دیگر گوشت گوسفند یا گوشت آهو یا گوشت خوک مقدار دو سیر طبع نموده اسهال را دهند و از علف دوب بدهند تا علت دفع شود *

untraceable, لوسیار - لوهیار - اوهیار - بوهیار ۱

علاج او بیخ درخت بیل و بیخ درخت ارلو^۱ از هر یک ادویه نه درم مجموع یکجا بکوبند با نیم سیر روغن و یکنیم پاو شهد مخلوط سازند و بدهند و بالای این ادویه یکسیر پیدشاب گوسفند در حلقش بریزند که مفید بود و دیگر از ادویه مذکور هر یک دو سیر و نیم بکوبند و در بست سیر آب بجوشانند (و هر جا که سیر واقع شود هفتاد درم اعتبار کنند) و چندانکه بجوشانند که دوازده سیر ماند - بعد ازان آب را صاف کنند و چهار سیر روغن و یک سیر زنجبیل کوفته و بیخته در آن آب انداخته باز بجوشانند چندانکه روغن فقط باقی بماند و هر روز نیم سیر ازان روغن در حلقش بریزند - علت دفع شود *

نوع دیگر دیودار در درم بهمن ریگنی که آنرا کتائی نیز گویند و زنجبیل از هر یک نه درم کوفته و بیخته با یک پاو روغن کفجد خلط کنند و اسپ را بدهند که نافع باشد *

دیگر بیخ بر طائوس بسوزانند و مقدار نه درم خاکستر آن با یکنیم پاو شهد آمیخته اسپ را بدهند که علت دفع شود *

باب نوزدهم در معالجه اسپ که علت دق پیدا کند و در هندی آن را کهین^۲ گویند

این علت از شکستگی پیدا شود مثل آنکه از جای بلند افتد یا از پوشانیدن سلاح سنگین و یا بمنزل دور برده باشد یا بدیواری یا بجای دکه^۳ خورده باشد و در اعضای او خون فاسد جمع شود و اسپ ازان

^۱ ارلو *arlu*, H., *Oroxylum indicum*.—Watt.

^۲ کهین *vide* page 54, note 3.

^۳ دکه, for Hindī *dhakkā*, m., a jostle, shove, shock, etc.

و درونۀ اسپ بسوزد بلکه تپ آورد - اسپ را بسیار نمک هرگز نباید داد و استادان گفته اند که اسپ کلان را در هفتۀ سه پا و اسپ میانه را نیم سیر و اسپ خورد را یک پاو نمک دهند - باید که ازین وزن کم و زیاده نباشد (و آنچه درین کتاب سیر مذکور میشود آن آثار خام است و آن هفتاد و دو درم است) علامت مضرت او آنست که گرمی و صفرا بر طبیعت اسپ غلبه کند و تشنه شود - هر چند آب خورد تشنگی نرود - و بر اعضای او دانه گرمی بر آید و آن اسپ سرفه پیدا میکند *

علاج او آنست که در قلاب یا جائی که آب بسیار باشد او را بشویند و ساعتی او را در آب بدارند و باز بیرون آرند و گل ولای قلاب را بر اعضای او طلاع کنند و ساعتی بدارند تا خشک شود و باز اسپ را در آب بدارند و پاک بشویند و بیرون آرند - یکسیر شکر و نیم سیر شهد و نیم سیر روغن و پنج سیر شیر در حلق بریزند که مفید بود و از مرغ یا از طاؤس شوربا سازند و اسپ را بدهند که مفید شود و علف کبل یعنی درب دهند و او را در جای سرد به بندند که علت دفع شود و هندوان این مرض را مرض لون و پاپر^۱ گویند و الله اعلم بالصواب *

باب بست دویم در معالجه اسپیی که از آب خوردن بیوقت بیمار و مریض شود

بدانکه اسپ را که براۀ درز برده باشند یا بدوانند یا زیر بار گران عاجز کرده باشند خورش بجوش آید - اگر آب دهند آن خون گرم در رگ و پی

۱ لون و پاپر - not traceable. This disease is generally called *laun phūṭnā* by Hindus.

باب بستم در معالجهٔ اسپى که خون در تمام اعضای او فاسد شود و مرض پیدا کند

علامت او آن که تمام اعضای او آماس کند و گرم و خشک گردد و سرش سنگین گردد و گردن فرو گذارد و نتواند گردید و بول خون کند و نتواند که یکبار یا بر زمین نهد و موی اعضای او از درخشندگی باز ماند و پرزۀ دار شود *

علاج او تمام اعضایش تدهین کنند و یک سیر روغن در حلق بریزند و بر اطراف سینه و بر بالای زانوهاى او و اطراف پهلوی یکبار زک بکشایند و از ادویه و اغذیه زنجبیل و فلفل دراز هر یک ششدرم کوفته و بیخته با نه درم برگ بانسه داخل نیم سیر شهد یا نیم سیر شواب کرده اسپ را دهند *

نوع دیگر هلیله بلبله آمله و برگ نیب از هر یک یکبار کوفته و بیخته با ده سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن پنج آثار بماند صاف کنند و آن قدر مونگ که دران آب توان پخت بیزنند و اسپ را بدهند که مفید باشد *

دیگر دو و نیم سیر شیرو یکنیم پار روغن و نیم سیر شهد باهم آمیخته اسپ را حقه کنند که مفید بود *

باب بست و یکم در معالجهٔ اسپى که از نمک بسیار خوردن معلول و بیمار گردد

بعضی مردم چون اسپ را درانند یا از راه دور آرند نمک دهند - اینخطا ست از آنکه طبیعت اسپ گرم است و چون درانند یا برای دور برند گرمی او زیاده شود و نمک هم گرم - اگر دران حالت نمک دهند سینه

دیگر انگوزه و پیئس^۱ از هر یک چهار درم و فلفل دراز و تچ از هر یک
ششدرم و نمکسنگ نه درم کوفته و بیضخته با یکسیر شراب قندی هر روز
اسپ را بدهند که زحمت دفع شود *

باب بست و چهارم در معالجه^۲ اسپیی که از بسیار خوردن غله پخته و خام معلول شود و سرگین نرم کند

بدانکه اسپیی که او را ماش و موته بسیار خوراند شکمش پریاد شود
و بلکه آماس نهد *

علاج آن تچ و اجمود و فلفل گرد و هینگ از هر یک چهار درم و نمک
سنگ نه درم کوفته و بیضخته باهم بیامیزند و آب مخلوط سازند و باسپ
بدهند که زحمت دفع شود *

بدانکه استادان این فن گفته اند که اگر در دانه اسپ کودره^۳ داخل
شده باشد آنرا اگر اسپ بخورد باد و بلغم و صفرا در طبیعت او غلبه کند
علامت او آن باشد که هر ساعت خوی کند و اندامش گرم شود و بلرزد
و بیهوش و دیوانه شود و هر ساعت بیفتد و بر خیزد و علاج آن گل قلاب
آورده گرم کنند و تمام اعضای اسپ را بمالند و یکسیر دسمول چنانکه
مذکور شد جلاب سازند و نه درم نمک سفک و ششدرم خربل و نیم سیر
روغن کفجسد دران آب جلاب بیامیزند و اسپ را حقه دهند - به شود -
دیگر چونکه اسپ را دانه پخته بسیار دهند اشتهای او کم شود و هرچه

۱ پیئس vide page 50, note 2.

۲ کودره kodra or kodon, the Kodo millet, Paspalum scrobiculatum.

او سرد شود و به بندق و بدان سبب اعضاء بتخصیص شکمش آماس گیرد - علامت او آنست که هرگین و پیشابش به بندق و متصل آب از چشمش آید و سست شود و بتخسید *

علاج او قسط شیوین که در هندی ایلوت^۱ گویند با قدر از روغن کنجد بیامیزد و گرم کند - چون سرد شود بر اعضای اسب بمالند و بعد ازان بسرگین گاز و برگ ارنه تسخین نمایند *

دیگر نمکسنگ و نمک کاج و نمک سیاه و سونچر از هر یک سه درم مجموعها یکجا بگویند و با دوف قرش آمیخته هر روز وقت بامداد باسپ بدهند و بر بالای آن دو سیر دوف قرش و یکسیر آسو که از شهد ساخته باشند در حلقش بریزند که مفید بود و الله اعلم بالصواب *

باب بست و سویم در معالجهٔ آسیبی که از خوراندن روغن بسیار علت پیدا کند

بدانکه چون روغن و چربی بسیار دهند باد پیدا کند و هرچه خورد هضم نتواند کرد - علامت او آنست که سرگین نرم و بدبو باشد و شکمش بر آید و هر ساعت بتخسید و باز بر خیزد و میل بر علف نکند - پایهایش بقدر آماس کند *

علاج یکسیر بسمول با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یکسیر آید سرد کنند و یکسیر اجهن و نه درم نمک سنگ بآن بیامیزند و اسب را باین جلاب حلقه دهند *

^۱ ایلوت *vide page 66, note 3.* One MS. invariably has *قسط یعنی ایلوت* for *ایلوت*.

باب بست و پنجم در معالجهٔ اسپیی که علت شقاق پیدا کند

شقاق را بزبان هندی زخ گویند و این علت از فساد خون باشد و زیادتی بلغم پیدا شود یا آنکه اسپ دکه خورده باشد بر چوبی یا پایش بر سنگی آید و ریش شود و یا بر سمانی ساورده گردد چون در تدایي آن تغافل کنند ریش بدشواری علاج پذیرد و این زحمت بیشتر بر دست نسبت پای اسپ باشد *

علاج او آنست که در آب سرد بدارند ساعتی و بعد از آن زنجبیل و شیطرچ و فلفل گرد و دانت^۱ و ایلوت^۲ از هر یک نه درم با بول گاو سحق کنند و هر قدری که داند بران ریش بمالند تا زحمت دفع شود *

نوع دیگر هلیله و بیخ اکره و زنجبیل و پانچی^۳ و نمک سنگ و سانبهر و بیخ سرکهو یعنی سرپوکا^۴ هر یک پنجدرم و با پیدشاب گرم کنند و بر جای که ریش باشد علاج کنند که مفید بود *

نوع دیگر سرشف و مونه و پوار^۵ از هر یک ششدرم با بول گاو سحق کنند و بریش او بمالند که صلاح آید *

دیگر یک هفته هر روز سه پار روغن ستور و ربع سیر برگ ذیب و ششدرم گوهر و باهم بیامیزند و در حلق اسپ ریزند که علت بر طرف شود *

^۱ دانت *dānti*, H. (root=*dāntimūl*). *Baliospermum montanum*.

^۲ پانچی probably باپچی *bāpchi*, the Purple Flea-bane, *Vernonia anthelmintica*.

^۳ بیخ سرکهو یعنی سرپوکا *sarphonkā*, H., *Tephrosia purpurea*.

^۴ پوار *pauṛ*, also *pauṛ*, H., the Foetid Cassia, *Cassia Tora*.

بخورد هضم نشود و پاهای او بقدر آماس کند و سینه اش سنگین شود و باد در شکمش افتد علاج او بر اطراف سینه یا از پهلوی او رگ بکشایند و معالجه که پیش ازین مذکور شد بکار^۱ برند که مفید بود *

دیگر گاه باشد که از بد هضمی شکم اسپ براند و سرگین او همچون آب گردد و این را برهان هندی زحمت ایتسار^۲ گویند و درین زحمت اسپ از خوردن باز ماند و شکمش به پیچد *

علاج او انار دانه و زنجبیل و فلفل دراز و نمکسنگ و بال بیل^۳ که هنوز سخت نشده باشد (و بیل چیز است که در گجرات اچار میسازند و جهت رفع این زحمت بآدم هم میدهند) و بتیش از هر یک چهار درم کوفته و بیخته هر روز با یکسیر شراب قندی در وقت آفتاب برآمدن بدهند که نافع باشد *

نوع دیگر علاج - ایتسار انار دانه خام نه درم و کنه هژده درم و کانپیل^۴ و اندرجو و موته و رسوت از هر یک نه درم - این همه ادویه کوفته مقدار نیم سیر ازین ادویه با یکپار شهد باسپ بدهند که شفا یابد *

نوع دیگر برنج و کنه از هر یک یکپار با یکسیر برنج ساهی^۵ به پزند و یک سیر جغرات و یکپار روغن داخل نموده بدهند و سه روز ولیده بدهند و گر بهتر نشود هفت روز بدهند - بعد ازان شوربای گوشت و برنج پخته بدهند روز اول اندک دانه دهند هر روز بتدریج زیاده کنند تا به حال خود آید - علت او و زحمت دفع شود *

^۱ ایتسار, a form of indigestion; Sk., *Atisāra*, 'dysentery.'

^۲ بال بیل H., the unripe *bel* fruit (*bāl*, H., immature).

^۳ کانپیل *kambhal*, H., the monkey-face tree, *Mallotus philippinensis*.

باب بست و هفتم در معالجهٔ اسپي که بر تن خود آبلها پيدا کند انرا بزبان هندي بيل^۱ گویند

این زحمت از بسیاری روغن و دانه پخته دادن پیدا شود و اگر آبلها بر نصف پیش اسپ بر آید از بلغم و زکام باشد و اگر به پشت اش غلبه کند از صفرا و گرمی بود و اگر بر کفکلاه و پاهای او ظاهر شود از باد بود و آن آبله اگر خوردن بود مقدار دانه آمله است و بزرگیش بقدر گردگان باشد *

علاج آن اول آبلها را بشکافند و چرک و گندگی که باشد بیرون آورند و بجای آن شیر^۲ زخم پر کنند و یا شیر^۳ آک - بعد از آن نیم سیر روغن بجوشانند و نه درم مور توتیا سحق کرده بروغن آمیخته بر آبلها طلا کنند *
نوع دیگر شیطرچ و زنجبیل و هلیله و بلبله و آمله و بانسه خشک قرایمان^۴ و کلواری^۵ و ایلاچی و بهار سرو^۶ و پت پاپره و بهون ریگنی و پوست نیم و دهلوری^۷ و کریات^۸ ادویه مذکور را از هر یک ربع سیر مجتمع یکجا بکوبند و هفت قسمت کنند و هر روز یک قسمت از آن با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یکسیر آید صاف نمایند چون سرد شود وقت صبح در حلق اسپ بریزند که نافع باشد *

^۱ Bel^۱, vide page 55, note 2.

^۲ ترایمان, Trayamān (in Bombay) = asbarg, H., *Delphinium Zail*.

^۳ کلواری kaleūrī, in Sind = kabra or ber, H., The Edible Caper, *Capparis spinosa*.

^۴ بهار سرو - بهار سرو, not traceable.

^۵ دهلوری dhaurī, H., *Zizyphus rugosa*.

^۶ کریات kiryāt, H., the Creat, *Andrographis paniculata*.

دیگر هیوا کسبیس و کفیه و پوست شیطرج و برگ نیل خشک بسایند
و بران ریش به بزدند که خشک شود انشاء الله موی او بر آید و به شود *
نوع دیگر مور توتیا^۱ و پهنکری و هیوا کسبیس از هر یک دو درم بساوند
و آهک خوب تازه بآب لیمون حل کنند و قدری ادویه مذکور دران
آهک اندازند و ریش اسپ نیز بآب لیمون بساوند و آهک حل شده را
بجراحات نهاده بزدند و آن وقت که بسته باشد باز همان وقت بکشایند
بچهار روز یا پنجروز که به بزد زحمت دفع شود و الله اعلم بالصواب *

باب بست و ششم در معالجه اسپیکه گری داشته باشد یا پیدا کند

بدانکه این علت از حرارت خون فاسده بر طبیعت اسپ غالب
شود و از پوست اسپ ظاهر شود *

علاج آن نخست از گردنش رگ بکشایند و از هر دو دست نیز و از
بول و سرگین گار با شراب بیامیزند و بر انجا که زور کرده باشد طلا کنند بلکه
بر تمام اعضایش بمالند که مفید بود *

نوع دیگر نمکسنگ و بیخ کرنج و تخم خردل سفید و فلفل دراز و شیطرج
از هر یک ربع سیر کوفته و بیخته با پنج سیر آب گرم برگ نیب و پنج سیر
بول گار بیامیزند و بر اعضای اسپ طلا کنند که مفید بود *

نوع دیگر دو هفته هر روز یکسیر روغن با ششدرم ساجی در حلق اسپ
بریزند که نافع باشد و از ولیده مویه دهند که زحمت دفع شود *

^۱ مور توتیا mór-tūtiā = Nilā-tūtiā, Copper Sulphate or Blue Stone.

باب بست و هشتم در معالجهٔ اسپي که سينهٔ او سنگين شود و آماس کند

اسپيکه اين زحمت داشته باشد اهل فارس حمل^۱ گویند و مردم همد آنرا جوگیره گویند و بعضی برا خوانند و مادهٔ اين زحمت از باد باشد یا از بدهضمي که بعد از خوردن دانه برو سوار شوند و بدوانند یا بمنزل دور برند و چون ازان فرود آیند فی الحال لجام از سرش برگیرند و در قاضه ندارند و تیمار بواجبي ننمایند در کوفت بماند و علف که خورده باشد هضم نتواند کرد علامت او آنست که سينه اش سنگين شود و لنگ گردد بلکه از راه رفتن بماند *

علاج اول از سر و گردن و سينه و دوش او بروغن کنجد چرب کنند و مالش بسيار دهند - و اگر از بدهضمي سينه اش سنگين شده باشد علامت او آنست که سرفهٔ بسيار کند - سينه اش بروغن ستور تدهين نمایند و بسرگين گار و برگ بيد انجیر تسخين کنند و بر اطراف سينه او رگ کشايند و سه روز اسپ را دانه ندهند و اگر بصلاح نيابد يک هفته هر روز ربع سير روغن کنجد و نه درم سير که بزبان هندي لهن گویند و با يک سير قند مخلوط کنند و اسپ را بدهند که مفيد بود *

نوع ديگر هيئنگ و بچ و کرو^۲ و اجمود و بانسه و آمله و پيتس و انار دانه و نمک سنگ و زنجبيل از هر يک ربع سير و هليله يک سير و نيم پاؤ کوفته و بيخته هفت جا قسمت کنند و هر روز يک قسمت با شراب قندي اسپ را بدهند و يک سير شراب در حلقش بریزند (سير که يوزن ادويه

^۱ hamir حمير? Hamir in Ar. is applied to a horse suffering from indigestion from eating barley.

^۲ karū, H., Gentiana Kurroo.

نوع دیگر روغن بهرامی^۱ هر روز یکنیم پار در حلق اسپ بریزانند که مغید بود و علت رفع شود. و چنین آورده اند که اسپ فربه را چون در هوای گرم درانند خونش بجوش آید و فاسد شود و از غلبه خون فاسد - گاه باشد که آبلهای بیل از زیر گلو تا بر اطراف گردن اسپ بر آید و این نوع نخستین است که مذکور شد - و اسپ را درین زحمت بیم هلاک است بزود دوا نه پذیرد - و علامت او آنست که متصل خوی کند و از گرمی مضطرب شود و بلرزد و بیهوش گردد و دهانش خشک گردد علاجش چنانکه مذکور شد آن آبلها را بشکافند و درمیان آن تخمها باشند که مانند تخم خردل - اگر دانه را بشکافند و درمیان او سبز فام بود علاج نکنند که فایده نبود و آن اسپ نرزد و اگر برگ دیگر بود آن تخم را و چرکی که درای آبلها باشد بیرون آرند و بجای آن قرنفل سحق کرده پر کنند و بران آبله داغ کنند *

دیگر ربع سیر قرنفل را بآب معجون ساخته باسپ بدهند *

دیگر آنست که از گرمی اندرون اسپ باشد - دانه خورده بر اعضایش بر آید و پخته شود و آب ازان روان گردد - علامت گرمی آنست که چشمش سرخ شود و پیدش زرد شود و دم بسیار زرد و لاغر شود *

علاج آن برگ بریا برگ کهنی یا برگ پیلی درآب بجوشانند و چون آب سرد شود بر اعضای اسپ چرب کنند * چاشنی هلیله نیم سیر و آمله نیم سیر و برنج نیم سیر و شکر یک سیر کوفته و بیخته باهم بیامیزند و هفت قسمت کنند و هر روز یک قسمت ازان با نیم سیر روغن بیامیزند و بدهند که نافع باشد *

^۱ بهرامی, probably for *brāhmī*, H., Asiatic Penny-wort. According to the *Maḥẓan*, Vol. II, p. 1422, *bahrāmaj* is another name for *bed-mushk*, or the Sallow, *Salix Caprea*, from the flowers of which a valuable oil is obtained.

دیگر آب سرد در قضیب بیفشانند و بروغن چرب کنند - نه درم
برگ نیب با یکسیر خرما خلط کنند - یکپخته هر روز اسپ را بدهند که
علت دفع شود *

باب سی ام در معالجه انواع آماس خصیه اسپ

این آماس چند نوع میباشد - اگر از باد باشد علامت او که چون
دست بروی نهند سرد و نرم بود *

علاج او - ابلوت و زیره بود که بهندی جوکهار^۱ گویند ساتهري از هر
یک چهار درم کوفته و بیخته با ربع سیر روغن بیامیزند و هر روز بر خصیه اش
ضمد کنند که مفید بود *

دیگر آبی که ماهی درو جوشانیده باشند موازنه یک سیر هر روز
اسپ را بدهند که علت رفع شود اما خصیه اسپ اگر از زیادتی بلغم
اماس کند علامت او آنست که اماس سخت باشد و بول بدشواری کند *

علاج او - زنجبیل و فلفل دراز و گرد و شاهقرا و جوکهار از هر یک
ششدرم کوفته و بیخته با هیر شراب بیامیزند و هر بام داد در حلق اسپ
بریزند که مفید بود - اگر شراب فباشد اسوی که از شهد درست کرده باشد
مناسب باشد *

دیگر پنبجروز هر صباح به یکسیر روغن کنجد تلخ اسپ را حقه کنند
که زحمت رفع گردد و خصیه اسپ را بمالند و بسرگین گاو و برگ بید انجیر
تسخین نمایند *

^۱ جوکهار *java-khūr*, H., is Carbonate of Potash (made from barley straw).
زیره apparently an error in text.

مذکور شد هفتاد و دو درم اعتبار کنند و یکپایه که نوشته میشود چهارم حصه آثار است که مذکور شده و آن هزده درم است) اگر شربت نباشد نیم سیر شهد در حلق بریزند که مفید باشد و اگر این علت کهنه باشد و به این ادویه مذکور نرود بر اطراف سیفه اش نزدیک شانه داغ کنند که زحمت دفع شود و در معالجه این زحمت سرعت باید کرد - اگر توقف کنند علاج کردن او دشوار شود و بعد از آن اسپ به حال خود نیاید *

نوع دیگر اگر سر شانه اسپ درد کند یا از باد خشک شود و بدان سبب لنگ شود • علاج که از برای اسپ جوگیره مذکور شده است بکار برند که مفید بود - اگر فائده ندهد و شانه اش همچنانکه خشک مانده بلند شانه اش را بشکافند و بدهن پرباد کنند چنانکه پوست از روی استخوان برخیزد و بجای گرم کرده تسخین نمایند که اصلاح یابد - و اگر کفل اسپ و رانهایش از باد خشک شود همین علاج مذکور از قدیمین و تسخین و ادویه و شکافتن عمل نمایند که مفید بود *

باب بست و نهم در معالجه علتی که در قضیب اسپ ظاهر گردد

این علت بیشتر از گرمی پیدا شود و سر قضیبش آماس کند و دانه های گرمی بر آرد و خارش پیدا کند - اگر در معالجه او تاخیر کنند گاه باشد که کرم درو افتد *

علاج او - رگ از طرف اندرون رانهای او بکشایند و این رگ را بزبان هندی پت رگ^۱ گویند *

اما خصیه اسپ از باد و بلغم و صفرا آماس کند اندرون خصیه اش پخته شود و علامتهای مذکور همه بروز ظاهر شود - این نوع آماس صعبتر از آماسها که ذکر کرده شده است - همان علاجی که جهت آنها گفته شده است عمل نمایند که مفید بود - و اگر بهتر نشود آن اسپ خصیه اش بشکافند و چرک و گندگی که از پخته گئی پیدا شده باشد بیرون آرند تا شفا یابد و الله اعلم بالصواب *

باب سی و یکم در معالجه اسپیکه یک خصیه بکشد و باز واگذارد

بدانکه خون و بلغم با هم جمع شود و در طبیعت اسپ این علت پیدا کند و یکپای او از طرفی که خصیه باشد لنگ شود * دوی آن - از رانهای نزدیک خصیه را رگ بکشایند و خصیه اش بروغن چرب کنند و سرگین و پیدشاب گاؤ با نمک در دیگ کنند و بجوشانند و از آتش فرو گیرند و ساعتی بزیور خصیه او بدارند تا بخار آن به خصیه اش رسد که نافع است و غله گلت^۱ و پوست درخت کنار از هریک ربع سیر با نیم سیر دسمل بکوبند و در درازده و نیم سیر آب بجوشانند چندانکه یکنیم سیر بماند سرد کنند و یکپاؤ روغن کفجد در آن آب انداخته اسپ را حلقه کنند تا زحمت رفع شود *

دیگر ایلوت یکنیم پاؤ و پیتمس و فلفل دراز هریک یکپاؤ و جوگهار و هینگ از هریک نه درم کوفته و بیخته هفت قسمت کنند و یکنیم پاؤ روغن کفجد مخلوط ساخته باسپ بدهند که هر دو خصیه او به حال خود

^۱ kalatt (gulattī, the seeds), Horse gram or Kooltee: *Dolichos biflorus*.

دیگر قلقل دراز و پیلی مول و چوک^۱ و شیطرچ و زنجبیل و جوکار
از هر یک پنج درم کوفته و بیخته در دو سیر مونگ پخته کرده مخلوط کنند
و وقت صبح با سب بدهند که مفید است - و روزی دوبار اسپ را بگردانند
و نخود را با آب تر کرده بدهند کربی^۲ با علف خشک درین علت با سب
باید داد که مفید است *

نوع دیگر اگر خصیه اسپ از گرمی آماس کند علامت او آنست
که سرخ شود و دانه‌های گرمی بر آن بر آید *

علاج او آنکه خصیه اش را بروغن چرب کنند و پوست درخت
کهرنی یا درخت بر یا درخت پیپل با آب سحق کنند و بر خصیه اش
ضماد نمایند *

دیگر نه درم موته و شاهتره و یکپار جل کونبین^۳ و اسوا^۴ ربع سیر مجموع
یکونند - با هشت سیر آب بجوشانند چنانکه بوزن یکسیر بماند - صاف کنند
و ربع سیر نبات در آن شربت سازند و یک هفته هر صباح در حلق بریزند که
علت رفع شود *

دیگر نه درم نبات و ربع سیر شهد و نیم سیر و نه درم روغن زرد در
دو سیر شراب آمیخته اسپ را حقه کنند - سه روز باین نوع عمل نمایند
که مفید است *

^۱ چوک *chūk*, H., Sorrel, Bladder Dock, *Rumex vesicarius*.

^۲ کربی *karbī* or *kurbī*, the stalks of *Sorghum vulgare*, the Indian or great millet. — Watt.

^۳ جل کنبی *Jal-kumbī*? *Pistia Stratiotes*.

^۴ اسوا *soā*, H., barley cut as fodder.

بگدازد و بر سم اسپ بچسپد - چون سرد شود از چرم نعل راست کنند
و بران چرم قدری آمله کوفته و بیخته بریزند و بران سم نهند و نعل آهنین
بطریق معهود بزدند که نافع باشد و سم او بحال خود آید *

فصل دوم در معالجه خوردگاه اسپ که از باد آماس گیرد

علامت شدت درد آن باشد که پایها درست بر زمین نه نهد
و بلند و بر سرسم راه رود *

علاج او باید کرد - خوردگاهش بروغن راسنا^۱ چرب کنند و به
آتش گرم کنند و به برگ انکول^۲ با برگ آرند گرم کرده بر خوردگاه
که آماس کرده باشد بلته به بزدند و سه روز بدین سبیل عمل نمایند که
نافع است *

نوع دیگر نمکسنگ یک پاو و قدر صبرتر یعنی کنوار با هم خلط کنند
و بر خوردگاهش به بزدند و اگر فائده ندهد رگ خوردگاه او بکشایند که
بصلاح آید - اگر قلم پایهای اسپ و زانوش از باد بیاماسد همان علاج که از
آماس خوردگاهش گفته شد بکنند که مفید بود و اگر استخوان بزدگاه
اسپ زیر زانوش از قاعده^۳ معهود زیاده گردد و همچو سگ سخت شود
و بآن سبب بلند علاج او نمسنگ و ساجی و نمک طعام و هیوا^۴ کسپس
و تومری یعنی کدوی گرد و زنجبیل و فلفلین از هریک یکدرم کوفته و بیخته
مجموع بآب برگ سرکه^۵ مخلوط سازند و بران استخوان که زیاده از قاعده
بر آمده باشد هر روز بلته به بزدند تا زحمت دفع شود و بصلاح آید *

۱ راسنا *rāsnā*, Vanda Roxburghii.

۲ انکول *ankūl*, Alangium Lamarekii.

۳ سرکه^۵ *untraceable*.

آیند و علف درج دهند و آب چاه که نافع باشد * در علاج این زحمت
سرمهت باید کرد که اگر تاخیر شود بول و سرگین اسپ به بندد و کمرش
خشک گردد و از خوردن باز ماند و آخر اسپ نماند *

باب سی و دوم در معالجه اسپیکه سم او ساویده
باشد و علاج خوردگانه و ساقها و زانوهای او
و این باب مشتمل بر دو فصل است

فصل اول

بدانکه اسپ بی نعل را چون بر زمین سنگستان یا بر زمین سخت
میرانند سم او ساویده شود و اگر زود خبردار نشوند چنان شود که مطلق از راه
رفتن بماند و پای خود بر زمین نتواند نهاد * علامت شدت زحمت آنست
که چون دست بر سم اسپ نهند سرد باشد مطلق حواری دروی نبود *
علاج او - اول سم اسپ را پاک بشویند و اندرون سم نگاه کنند
و سنگی و چرک که باشد بیرون آرند - بعد ازان هیرا گیس^۱ و بلاد^۲ و تخم
کوروجن^۳ از هر یک ربع سیر کوفته و بیخته با کائپل^۴ و بوپلی^۵ باشد در سم
اسپ طلا کنند و با پارچه آنرا به بندند - سه روز باین عمل نمایند که
مفید بود *

دیگر شهد و قند سیاه از هر یک یکپاژ باهم بیامیزند و هم سم اسپ
را باز گونه کنند و ادویه مذکور بران سم نهند و با آتش گرم کنند و چنانکه

^۱ *Hirā-kasī*, H., Copperas, green copperas; martial vitriol; sulphate of iron.—*Platta*.

^۲ تخم کوروجن - *untraceable*.

^۳ کائپل *kāephal*, H., The Box-myrtle, *Myrica Nagi*.

^۴ بوپلی *bophali*? *Corchorus Antichorus*.

نوع دیگر - دهانش گرم شود چنانکه اگر دست در آن کنی بسوزد و زبان و کامش زرد شود و خشک گردد از حرارت و اگر در مهتاب بدارند نه ایستد و پندارد که آفتاب است از گرمی که در مزاج دارد و بسیار به سایه آید و هوش ازو برود و در شب نفس بیشتر از روز زند و اندامش گرم شود - هرچند آب خورد تشنگی نرود و روی او اندک آماس کند و پوست پلکهای چشم او سخت شود چنانکه بدشواری باز گونه تون کرد و چون باز گونه کفند اندرون پلک او سفید باشد و نقطه‌های سیاه در آن سفیدی باشد و اندامش خشک شود و زمین بسیار ببوید و دهن بر زمین نهد و از بینی و دهن خلط اندازد مانند ریم - و گردن خود را بسیار بگرداند و پهلوی خویش ببوید و این علت در اندرون پهلوی او بود و گاه باشد که گردن کج کند و سر بر زمین نهد و خمیازه بسیار کشد و براه نتواند رفت و صبح دم بسیار زند و زمین را آهسته بپای بکند - اگرچه علف بسیار خورد روز بروز لاغر شود و مگس بسیار بر اندامش نشیند و قطره قطره بول از قضیبش به چکد و چون مری دم او بکشند زود از جای بر آید و در شکمش آواز قراقرز کند *
نوع دیگر آنست که از دهانش بسیار لعاب آید و شکمش براند و سرگین اسپ مانند آب باشد و اسپیکه این علامت‌ها پیدا کند اگر در اول حال علاج کنند البته بزید و بیطار خوب چون تشخیص این مرض را کند آن اسپ را در میان اسپان نه بندد که این علت در میان دیگر اسپان سرایت کند*
علاج نمکسنگ و زنجبیل و فلفلین و هلیله و آمله و قاقله با پوست و دارچینی و تمال تیز^۱ و هینگ از هر یک نه درم و کاکولی^۲ دمید دما^۳

^۱ tamāl, The Cassia Ligna or Cassia Cinnamon, Cinnamomum Tamala. نیز - پشتر.

^۲ کاکولی: can this be kākūfī, the Persian name for صمغ؟

^۳ دمید دما، errors in text.

باب سی و سویم در معالجه خارش دم اسپ

این از خون فاسد باشد و دانه‌های گرمی بر استخوان دم او بر آید و چون در معالجه تاخیر نمایند موی او بریزد و گاه باشد که در استخوان دم او گرم افتد و خارش او زیاد شود - علاج آن از دم اسپ خون بکشایند و دمش بروغن چرب کنند و یکپخته هر صبح یکسیر خرما با یکسیر برگ نیب اسپ را بدهند که علت دفع شود *

باب سی و چهارم در علت مجهول^۱ که اسپ پیدا کند

این زحمت بیشتر در هوای گرم اسپ پیدا کند و این هوا را با مصطلاح هندوان شامی^۲ پز گویند و این علت را کهار^۳ گویند و انواع این زحمت بسیار است و یکنوع آنست که اسپ گاهی نفس بشتاب بکشد از پی هم - و گاهی آهسته - و بی علتی مدام اندام او گرم بود اگرچه در سایه بسته باشد - و رگ بغلپایش بجهد و اعضایش خشک شود و پای او بقدر آماس کند و تهی گاهش از باد بر آید - چون پلک چشمش باز گونه کفند زرد بود *

فوعدیگر آنست که قضیبش آماس کند و از غلاف بیرون آید اندرون نتواند کشید - و میل بر علف خوردن نکند و آهسته براه رود چنانکه پنداری در ریگ یا در گل می‌رود - همیشه سر بجنباند و بی‌هوش شود و خوابش ناید و دم او گرم باشد و نفس دراز کشد و متصل خمیازه آیدش *

^۱ مجهول, perhaps a translation of the disease called *gum-nām*, etc.; vide *Faras-Nāma of Rangin*.

^۲ شامی پز, not traceable.

^۳ کهار, a disease; untraceable.

و گورستان و جائی که آدم کشته افتاده باشد و دیگر جائی که همدوان را بعد از مردن میسوزند و در بتخانه‌ها و بر چهار سوی زیر که بگویند که درین مکانها دیو و پری حاضر میشوند چون نظر اسب بر آنها می افتد دیوانه شود و بیهوش گردد و خود را بر زمین می افکند و چشمهایش از حدقه بیرون آید و کس نداند که این چه زحمت دارد و علاج او دشوار باشد * اسپیکه این علامتها پیدا کند و او را عارضه نباشد بدان که دیو دیده و دیوانه شده است آن اسب را از میان اسپان جدا باید بست که چون دیگر اسپان او را بدین نوع بیند دیوانگی او در نهاد آنها اثر نکند و اینها نیز دیوانه شوند و گویند علاج او آنست که قرآن و دعا خوانند تا دیو از تن او بگریزد و دیوانگی او رفع شود و بصلاح آید *

باب سی و هفتم در علاج متفرقه که دافع علل و امراض اسب بود و معرفت ادویه و اغذیه که اگر اسب را دهند فربه شود و قوتش بیفزاید و این باب مشتمل بر هشت فصلست

فصل اول در بیان ادویه که بطریق چاشنی اسب را دهند

زنجبیل و فلفل دراز و فلفل گرد و پوست شیترج و هلیله و بلبله و آمله و بلو برنگ و قسط شیرین و گشنیز و تچ و پدیل مول و پوست درخت سرکه و زرد چوبه و همامه^۱ و بقیس و موته و بانسه خشک و بهارنگی^۲

^۱ همامه، *hamāma*, the fat of the hump of an ox or camel.

^۲ بهارنگی *bhūrāngī*, H., *Clerodendron serratum*.

و چوک و رکیک^۱ و ساجی کهار و جوکهار بوزن برابر مجموع بکوبند و یکپاو
چوب ششم و یکپاو دیودار بکوبند و چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
نیم سیر آید ادویه مذکور را آمیخته اسپ را بدهند که مفید بود *

دیگر یکپاو برگ نیب با یکسیر خرما اسپ را بدهند و بوزن نیم سیر
آب برگ نیب یکپخته هر روز در حلقش بریزند که مفید بود *

باب سی و پنجم در معالجه اسپیکه مار او را گزیده باشد

علامت او آنست که زبانش خشک شود و دهانش بسته شود
چنانکه نتواند کشاد و اگر زبانش سبز شود علاج نپذیرد و اگر سبز نشده باشد
علاج - اول بر اعضایش آب سرد بپاشند و اگر موی تن او ایستاده نشود
علامت صحت بود - بر آن محل که مار گزیده است حجامت کنند
یعنی پچهنه^۲ و خون بکشند و اگر جای زگ کشادن باشد بکشایند و روغن
و نمکسنگ متصل بران طلاء کنند و آب چولای با فلفل گرد و روغن در
حلقش بریزند و برگ نیب با روغن او را دادن مفید است *

باب سی و ششم در دانستن محللهای که اسپ را درانجا نباید داشت اگر بدارند دیوانه شود

اهل تجربه چنین آورده اند که اسپ را در چند جا نباید بست
اول در خانه خالی که کسی در آنجا سکونت نکرده باشد و در ویرانهها

^۱ رکیک. In one MS. زگ, zūg, "Vitriol, copperas," not traceable.

^۲ Pachhnā denā, H., generally means "to scarify a wound," but it apparently also means "to cup" and "to lance."

و تیل مناسب است - و از برای دفع زحمت گومی شیر و روغن مفید بود -
و از برای دفع بلغم و زکام شراب قندی بآب برگ بانجی و تخم کدای یا
بول گاو در بینی کردن نفع بود *

فصل سیوم در بیان جلاب‌ها که از برای دفع علل و امراض باسپ
بدهند - راسنا و زنجبیل و فلفل دراز و بابونگ و بیج و چتر و چهل و چسپی^۱
مد دیدمک^۲ و چوکه و موته و پیپل مول و بهاز^۳ و مجیت و اپلوت و زرد
چوبه و گلو و پدیس و شاهنزه و همامه و بانسه و تخم نیلوفر و کوکل از
هر یک یک و نیم درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن
یکسیر آید صاف کرده سرد کنند و در حلق اسپ بریزند - تا دو هفته چنانکه
مذکور شد عمل نمایند که دافع بلغم اسپ است و علت بغمه^۴ را ببرد
و اشتها پیدا کند و آن زحمت را بریزان هندی نیکهات^۵ گویند علامت او
آنست که یکطرف از دست و پا و چشم و غیره از کار بماند از خوردن جلاب
مذکور بصلاح آید و دافع اجناس آماس بود *

دیگر هلیله و بلبله و آمله و سعد و پوست درخت سرکهو و ببول^۶
و پوست شیطرج و زنجبیل و قرایمان و کهیر^۷ و پت پاپره و بهون ریگنی
و پوست نیب و کویاته^۸ و دهاوری دو هفته هر روز از هر یک ادویه مذکور

^۱ هیئی - چیتی - چسپی، not traceable.

^۲ مد دیدمک - دیدمک، not traceable.

^۳ بهاز، not traceable.

^۴ بغمه for بوقمه *Boghma*, H₂ Enteritis.

^۵ نیکهات - اامت جال - نیکهات کباب - نیکهات، a disease : not traceable.

^۶ *Babūl* = *Acacia Arabica*. Another reading is پنال *patol*, for which
vide page 87, note 1.

^۷ کهیرا *khēra*, the cucumber.

^۸ *Kiryāta* = کریات *kiryāt*, vide page 97, note 6.

وگرد^۱ و دافنت و مال کنگی و کرا چهل^۲ و گومال^۳ یعنی املتاس و جواپن و دیودار و انوال^۴ و سرسون و قنچول و اجمود و زیزو سیاه و سفید و پت پاپوه ادویه مذکور را از هر یک نه درم کوفته و بیخته نگهدارند و اسپ کلان را هر روز بست و هفتدرم و اسپ میانه را هیژده درم بدهند که اگر سرگین اسپ نرم شده باشد به بندد و پیتچش شکم رفع شود و فویه و توانا گردد و اگر همین ادویه را در بول گاو آمیخته با اسپ بدهند دفع زکام و بلغم کند و سرفه برود و کرمی که در شکم اسپ است بمیرد و دفع گردد و اگر این ادویه ها با روغن زرد آمیخته با اسپ بدهند دفع باد و صفرا کند و اگر در زیر حلقش نغمه^۵ بر آمده باشد بخوردن این ادویه دفع شود که مناسب است *

نوع دیگر بچ و کلو و گرد و بانسه و هر دو کدای^۶ یعنی ایستاده و افتاده از هر یک نه درم کوفته و بیخته با بول گاو مخلوط سازند و یک هفته هر روز با نه درم برگ نیب بدهند که دفع بلغم و زکام بود و سرفه که از هیچ ادویه به نمیشده باشد ازین ادویه مذکور دفع گردد و هر روز مقدار یکپاو بدهند که مفید بود *

فصل دوم در بیان ادویه که از جهت دفع علل و امراض در بینی اسپ کنند آن انواع است - از برای دفع باد از چربیهای و روغن

^۱ گرد vide page 59, note 2.

^۲ کوا چهل = bark. کرا *kara*, H., *Strobilanthes ciliatus*, the bark of which is used medicinally.

^۳ گومال یعنی امل تاس *Amulās* is Purging Cassia; *Girmāl*, H., is another name for it.

^۴ انوال, not traceable.

^۵ نغمه, not traceable.

^۶ کدائی *katāi*, H., is another name for *Ringni* or *Solanum xanthocarpum*.

نوع دیگر تخم خردل سفید و کنجد دانه از هر یک بیست و هفت درم با سه سیر آب دسمول خلط کنند و سه قسمت کنند و بکوبند و هر روز یک حصه از ادویه مذکور با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یک و نیم سیر بماند سرد کرده حلقه کنند *

دیگر اگر در شکم اسهال گرمی زور کرده باشد نه درم نبات و هزده درم شهد و نیم سیر و نه درم روغن و دو سیر شیر مجموع باهم بپایمیزند و حلقه کنند که به صلاح آید *

فصل پنجم در آداب مقل دادن اسهال را و مقل را بزبان هندی گوگل گویند • چنان آورده اند که در هوای برشکال زکام و باد و بلغم بطبیعت اسهال غلبه کند و بدان سبب گوسفندی اسهال کم شود و اسهال معلول گردد و از برای دور کردن آن هیچ دوائی به از مقل نیست و مقل که اسهال را دهند باید که بزرگ زر بود و دانه بود - پنجدرم مقل و هلیله و بلبله و امله از هر یک ربع سیر مجموع یکجا بکوبند و در چهار سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن نیم سیر آید صاف کنند و در حلق اسهال بریزند و بدین سبیل عمل نمایند که مفید بود - و اگر برای دفع باد بود گوگل یکپاؤ بیخته کوفته با نیم سیر بول گاو در حلق اسهال بریزند که زحمت دفع شود - و اگر از برای دفع گرمی باشد یکپاؤ مقل با پانزده درم شهد و نیم سیر روغن اسهال را بدهند که نافع بود *

فصل ششم در آداب خوراندن شاخ گاو میش اسهال را اهل این صنعت • چنین آورده اند که شاخ گاو میش چون اسهال را دهند اول باید که یک شبانه روز در گل بخیسانند بعد ازان شاخ گاو را بسوهان براده ساخته قدری شهد بریزند و در کوزه نو کنند و سر کوزه را تنگ بگیرند

دو درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه یکسیر بماند سرد کرده در حلق اسپ بریزند که تمام زحمت صفرا و گرمی که باشد دفع شود و خون فاسد بصلاح آید و اگر تب داشته باشد از دفع شود و جهت آماس و دانه که از گرمی برآید سودمند بود و زحمت دفع شود و خارش از تن برود *

نوع دیگر جلاب از جهت دفع زکام و بلغم مناسب بود - فلفل دراز و قسط شیرین و پوست شیطرح و سعد و گلوی و دانت و گرد و پوست درخت روهره^۱ و اسکند و پوست نیب دوهفته هر روز از هر ادویه مذکور سه درم کوفته با هشت سیر آب بجوشانند چندانکه بوزن یکسیر بماند - صاف کنند - با یکپاؤ شهد بیامیزند و در حلق اسپ بریزند که از زحمت که از زکام و گرمی پیدا شده باشد ببرد و اشتها پیدا کند و اگر آماس در اعضای رئیس او باشد دفع کند و بصلاح آید *

فصل چهارم در بیان ادویه که اسپ را بدان حقیقه کنند

و اهل تجربه چنین آورده اند که برای دفع علتی که در نصف پسین اسپ واقع شود هیچ دوی او را به از حقیقه نیست و حقیقه بعضی بجلاب دهند و بعضی بچربی بیامیزند نفع باشد که چربی تنها بسیار نفع ندهد و حقیقه دادن در وقت صبح مناسب بود - اول اسپ را آب باید داد که بخورد بعد ازان حقیقه کنند و انواع ادویه حقیقه بسیار است - نوعی ایفست که نمکسنگ و نمک سوده از هر یک ششدرم کوفته و بیخته با یکسیر روغن کنجد بیامیزند و یکسیر آب بیامیزند و حقیقه دهند *

^۱ روهره *rohra*, Indian Red-wood, Bastard Cedar, *Soymida febrifuga*.

دو نیم درم بیفزاید تا مدت معهود - و اگر سیر اسپ را از جهت قوت و فربه شدن دهند با چربی و گوشت و شراب مناسب است که اینها مقوی اند - و اگر از برای دفع باد دهند با نیم سیر روغن گاو یا روغن کنجد مفید بود که دافع انواع باد بود و کرم شکم بمیرد و اشتها بیفزاید - و اگر از جهت دفع زکام و بلغم دهند با جلاب هلیله و بلبله و آمله نافع بود و اگر سیر با اجهن دهند درد شکم اسپ رفع کند و اگر با بول گاو دهند اسپ که از ضعیفی و لاغری شکم او کلان شده باشد علت او دفع گردد و شکم اسپ به حال خود آید و الله اعلم بالصواب *

فصل هشتم • چنین آورده اند که از برای دفع زحمت باد و بلغم صفرا ساجی چهار اسپ را دادن مفید بود • اسپ کلان که باشد ده درم و اسپ میانه را پنج درم و اسپ خورد را دو نیم درم - اگر در هوای برشکال دهند با روغن سوسون مفید بود - و در هوای دیگر با روغن گاو منفعت دهد و دافع باد و بلغم و صفرا بود - چون اسپ کم قوت و کوفت یافته را که خون در تن او مرده باشد دهند خون مرده را زنده سازد و بصلاح آید *

نوع دیگر اگر اسپ را وقت صبح همین پخته با هلیله و بلبله و آمله دهند رفع شکستگی و ماندگی او کند و منفعت بسیار دهد و اگر خواهند اسپ لاغر را فربه کنند سه هفته هر روز دو سیر برنج با ده سیر شیر به پزند و روغن و شهد از هر یک یکسیر بآن پیامیزند و اسپ را دهند که فربه کند و قوت او زیاده کند *

نوع دیگر مغز تخم گهونکچی چهار درم و تخم پانجی نه درم با یکسیر شراب قندی در وقت صبح اسپ را بدهند که منفعت بسیار باشد و روشنائی چشم بیفزاید و ضعف پیری دروی اثر نکند و قوتش زیاده

و در میان آتش نهند چندانکه براد^۱ شاخ در کوزه سوخته خاکستر گردد و بعد ازان براده بر آورده با زنجبیل و فلفلین و سعد و شیطرج و نمکسنگ و پیکرمول^۲ و گود و کلونجی و ساجی کهار- ادویه مذکور را وزن برابر کوفته و بیخته دوچند خاکستر مذکور باهم بیامیزند سه هفته اسپ را بدهند - هفته اول با مقل - هفته دوم با شکر - هفته سیوم با روغن زرد * اول روز پنجدرم - دوم روز ده درم - روز سیوم پانزده درم - باقی روزها بست درم - تا سه هفته ادویه مذکور چنانچه گفته شد هر روز بدهند که هر علتی که اسپ را از باد و بلغم پیدا شده باشد دفع کند و اسپ حمل یعنی جوگیره^۳ را چون این ادویه دهند آن علت ازو برود و از جهت رفع آماس پایهای اسپ مفید بود آماس زهریاد^۴ را دفع کند و قوت اسپ بیفزاید و موی تن تازه و درخشنده گردد و اهل فن چنین آورده اند که این ادویه با شاخ گار میش اسپ را همچو آب حیات باشد یعنی اسپ که معلول باشد چنانکه نزدیک بموت رسیده باشد چون این ادویه مذکور با شاخ گار دهند علتهای او دور کفد و فربه سازد و الله اعلم *

فصل هفتم در آداب سیر خوراندن اسپ را در هوای سرما

مناسب باشد * اسپ که در طبیعت او عفرا و گرمی زور کرده باشد اصلاً نباید داد و لیکن اسپ را که باد و سردی در مزاج او غالب شده باشد در هوای سرما سیر خوراندن جهت رفع آن مناسب است - باید اسپ کلان را سه هفته بدهند روز اول یکپاؤ و هر روز نه درم بآن باید اضافه کرد تا سه هفته - و اسپ میانه را چهار هفته بدهند - روز اول نه درم و هر روز چهار درم و نیم بیفزاید تا مدت معهود - و اسپ خرد را روز اول پنجدرم و هر روز

^۱ پیکرمول، Piper root.

^۲ Vide p. 55, note 3.

^۳ Zahrbād, Lymphangitis, oedema, asasarca, and sometimes erysipelas.

شود و اگر روزی ده فرسنگ برانند مانده نگردد و از فعل دادن سست
نشود و پشم او نازک و درخشنده شود و بهتر بر آید • •

باب سی و هشتم در علامت که اهل تجربه آنرا
مبارک و خجسته و فرخ دانسته اند و آن
خطیست چند که بر بالای لب
است و جاهای دیگر میباشد

خطی که در میان سوراخهای بینی واقع است مثل خطهای
کف دست آدمی چنین آورده اند که اگر آن خطوط بشکل ماهی واقع
باشد یا مانند کمان بود آن اسپ بسیار مبارک است و هر جا که باشد
صاحب او را روز بروز دولت زیاده گردد و اسپهای بسیار جمع شوند و خیر
و برکت او بیفزاید و اگر بمصاف رود البته بر اعدا ظفر یابد والله
اعلم بالصواب •

• تمت •

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.